

7

FOLIA HISTORICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

FOLIA
HISTORICA 7

Budapest, 1979.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Fülep Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Bánkúti Imre
Lovas Márta
Rózsa György
Tamás István

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

Karáth József
Erdőkürti Zsuzsanna

TARTALOMJEGYZÉK

<i>H. KOLBA Judit</i> : A magyar koronázási jelvények kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban	7
<i>GERELYES Ibolya</i> : Egy török és egy magyar borbélymester hagyatéki leltára a XVI. századból	17
<i>RÓZSA György</i> : Buda visszafoglalása Itália egykorú művészetében	39
<i>TEMESVÁRY Ferenc</i> : Kinizsi Pál a hagyományokban és az irodalom egyes műfajaiban	63
<i>CENNERNÉ WILHELMB Gizella</i> : A Magyar Történeti Képcsarnok kéziratós térképei	121
<i>ROSONCZY Ildikó</i> : Adalékok Lenkey huszár századának hazatéréséhez	141
<i>VIGH Károly</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményének népköztársasági és tanácsköztársasági anyaga	165
<i>HÉRI Vera</i> : A Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott Lincoln éremsorozatról	185
<i>F. GÁTEszter</i> : Belgium és Hollandia hangszergyűjteményeiről	209
<i>KOREK József</i> : Emlékbeszéd Széchényi Ferenc születésének 225. évfordulóján (1979. április 29.)	225
<i>BÁNKÚTI Imre</i> : Hegedűs László (1922–1978)	229
<i>TAMÁS István</i> : Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1978. évi munkájáról	233

I N H A L T

<i>Judit H. KOLBA</i> : Die Ausstellung der ungarischen Krönungsinsignien im Ungarischen Nationalmuseum	7
<i>Ibolya GERELYES</i> : Nachlassinventar eines türkischen und eines ungarischen Barbiermeisters aus dem 16. Jahrhundert	17
<i>György RÓZSA</i> : Die Rückeroberung Ofens in der zeitgenössischen italienischen Kunst	39
<i>Ferenc TEMESVÁRY</i> : Pál Kinizsi in Überlieferung und Literatur	63
<i>Gizella CENNER-WILHELMB</i> : Die Handzeichnungen – Mappen in der Grafischen Sammlung der Ungarischen Historischen Bildergalerie	121
<i>Ildikó ROSONCZY</i> : Beiträge zur Heimkehr der Eskadron von Lenkey	141
<i>Károly VIGH</i> : Dokumente der Volksrepublik und der Räterepublik in der Neuzeitlichen Dokumentensammlung des Ungarischen Nationalmuseums	165
<i>Vera HÉRI</i> : Ein Geschenk dem Ungarischen Nationalmuseum: die Lincoln-Münzenreihe	185
<i>Eszter GÁT</i> : Musikinstrumentensammlungen in Belgien und Holland	209
<i>József KOREK</i> : Denkrede, gehalten anlässlich des 225. Jahrestages der Geburt von Ferenc Széchényi (von 29. April 1979)	225
<i>Imre BÁNKÜTI</i> : László Hegedüs (1922–1978)	229
<i>István TAMÁS</i> : Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseums im Jahre 1978	233

CONTENTS

<i>Judit H. KOLBA</i> : Exhibition of the Hungarian Coronation Regalia in the Hungarian National Museum	7
<i>Ibolya GERELYES</i> : Inventories of estate of a Turkish and a Hungarian barber	17
<i>György RÓZSA</i> : The recapture of Buda in the contemporaneous Italian art	39
<i>Ferenc TEMESVÁRY</i> : Pál Kinizsi in the tradition and in some literary genres	63
<i>Gizella CENNER–WILHELMB</i> : Manuscript maps in the Hungarian Historical Gallery	121
<i>Ildikó ROSONCZY</i> : Data to the return of the Lenkey Hussar squadron	141
<i>Károly VIGH</i> : Material of the documentation collection of the Modern History Section, Hungarian National Museum, concerning the People's Republic and the Hungarian Soviet Republic	165
<i>Vera HÉRI</i> : On the Lincoln medal series, donated to the Hungarian National Museum	185
<i>Eszter GÁT</i> : Musical instrument collections in Belgium and in the Netherlands	209
<i>József KOREK</i> : Commemorative address on the 225th anniversary of the birth of Ferenc Széchenyi (29th April 1979)	225
<i>Imre BÁNKÚTI</i> : László Hegedűs (1922–1978)	229
<i>István TAMÁS</i> : Report on the activity of the Hungarian National Museum in the year 1978	233

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ю. Х. Кольба:</i> Выставка венгерских коронационных регалий в Венгерском Национальном музее	7
<i>И. Гереем:</i> Описание наследственного имущества турецкого и венгерского мастера-цирюльника XVI в.	17
<i>Дь. Рожа:</i> Отражение взятия Буды у турок в современном искусстве Италии	39
<i>Ф. Темешвари:</i> Образ Пала Книжи в преданиях и некоторых литературных жанрах	63
<i>Г. Ценнерне-Вилхелмб:</i> Рукописные карты в собрании Венгерской исторической галереи	121
<i>И. Рошонци:</i> Данные о возвращении на родину гусарского эскадрона Ленкеи	141
<i>К. Виг:</i> Материалы по истории венгерской народной и советской республики в собрании документов нового времени Венгерского Национального музея	165
<i>В. Хери:</i> О серии монет с изображением Линколна, подаренной Венгерскому Национальному музею	185
<i>Э. Ф. Гат:</i> О коллекциях музыкальных инструментов Бельгии и Голландии	209
<i>Й. Корек:</i> Речь по случаю 225-ой годовщины со дня рождения Ференца Сечени (29 апреля 1979 г.)	225
<i>И. Банкути:</i> Ласло Хегедюш (1922–1978)	229
<i>И. Тамаш:</i> Отчет о работе Венгерского Национального музея в 1978 году	233

H. Kolba Judit

A magyar koronázási jelvények kiállítása a Nemzeti Múzeumban

A magyar és az amerikai kormány megállapodása értelmében 1978. január 6-án Magyarország visszakapta a II. világháborúban elhurcolt koronázási jelvényeket. A megegyezés szerint a koronázási emlékek rövid időn belül kiállításon kerültek bemutatásra. Helyszíneként a választás a magyar történelmi emlékek legnagyobb gyűjteményére, a Magyar Nemzeti Múzeumra esett.

Gondos előkészítő munka előzte meg a rövid idő alatt kivitelezett kiállítást. Néhány rendkívüli alkalmat leszámítva, ezek a jelvények – a magyar történelem Európában is kiemelkedő művészi emlékei – eddig kiállításon még nem szerepeltek, azokat a nagyközönség alig látta.

A tárgyak még az átadási ünnepség estéjén a Nemzeti Múzeumba kerültek, a Milleniumkor készített bőrbéléses vasládában (amelyben eddig is őrizték) és első perctől kezdve féltő gondoskodás óvta azokat. Rövid három heti előkészület elegendő volt arra, hogy a Központi Múzeumi Igazgatóság dolgozói és a múzeum tudományos munkatársai közreműködésével az ünnepi hangulatot árasztó Díszteremben a kész kiállítást megnyissuk (1. kép). A tervezők bordó bársonnyal vonták be az egy nagy dobogót, valamint a szekrények oldalát. Külön üvegszekrényben helyeztük el a magyar történelemben speciális szerepet betöltő koronát, mellette, a bejáratától jobbra, nagyobb szekrénybe került a jogar, az országalma és a kard, melyet díszes bársony tokjával együtt állítottunk ki. Balra lapos vitrinben, egyelőre az eredeti alumínium tokban hagytuk a koronázási palástot. Tudományos kutató intézetek munkatársai tervezték meg a világítást, tekintettel arra, hogy ezeket a tárgyakat tartós fényhatás még sohasem érte. Nem akartuk, hogy a speciális fények, erős felmelegedés, vagy rossz színkálajú lámpák használata tönkretegyze azt, amit az évszázadok megőriztek, hihetetlen épségben, az eredeti színek csillogásában.

Külön gondot okozott a palást elhelyezése, hiszen Európa legrégebb,

eredetiben megmaradt textilemlékét még nagyobb óvatossággal kellett kezel-nünk. Mivel a palástot 1945-ben ebbe az alumínium tokba erősítették, új alá-tétanyaggal bélelték ki, a már korábban összehúzott nyak ráncai miatt külö-nösen fontos volt, hogy a textil saját súlya ne lazítsa meg a sok középkori res-taurálás nyomán keletkezett összevarrást, s az egész eredeti szövetet. Így majdnem vízszintesen lehetett csak elhelyezni, ezt a fekvő helyzetet találtuk a legbiztonságosabbnak. Azóta is állandóan ellenőrzik a levegő páratartalmát, kis párátlanító berendezést helyeztek el a vitrinben, hogy a levegő nedvessége, a látogatók számától és a levegő hőmérsékletétől függően, nehogy károsan hasson a többszázéves textilre. A palást világítása ugyanígy nagy óvatosságot igényelt, menet közben csökkenteni kellett az eredetileg tervezett világítást, nehogy a szálak színei megfakuljanak az állandó fényektől.

Ilyen gondos előkészítés után került sor arra, hogy január 31-én a Díszterem ajtaját megnyissuk a nagyközönség előtt. Kezdetben az érdeklődők hosszú sorokban vártak a nyitásra, de a jó szervezés következtében szinte fo-lyamatosan haladtak, s a legnagyobb, többezres létszámú napokon is, fenn-akadás nélkül zajlott le a látogatók itt tartózkodása. Elsősorban az iskolákkal való jó kapcsolat következtében sikerült széthúzni a látogatók számát, s így viszonylag egyenletes elosztásban, általában erős szombati és vasárnapi lét-szám mellett, az elmúlt évben kb. 800 ezer látogató tekintette meg a minden-ki számára hozzáférhető koronaékszereket.

A várakozók figyelmének lekötésére az alsó lépcsőfeljárók mentén a korona és a jelvények részleteinek felnagyított képeit helyeztük el, rövid is-mertető szövegek kíséretében, hogy a később messziről látható tárgyak egy-egy érdekes részlete így jobban a látogatók emlékezetében maradjon. Ugyan-csak nagy fényképek díszítik a Díszterem falait, melyek a korona misztikussá vált, kiemelkedő történeti szerepét magyarázzák. Itt látható I. Endre koroná-zása a Képes Krónikából, mellette I. Lajos királyunk koronázása az esztergo-mi káptalan 14. századi pecsétjéről. A középkorban egyáltalán nem készült ábrázolás erről a koronáról, mivel csak a koronázások alkalmával használták, tehát minden király életében legfeljebb egyszer. Az uralkodókat sohasem ez-zel a fejéssel ábrázolták, hanem a saját, a kor divatjának megfelelő, nagy ün-nepélyeken többször is viselt koronájában. Ezért nem ismerünk egyetlen hite-les középkori rajzot a legfőbb hatalmi jelvényről, ha a fennmaradt érmek, pe-csétek, vagy a Képes Krónika számtalan királyportréját, vagy egyéb Krónikák metszeteit is nézzük. Érdekes véletlene a magyar művészetnek, hogy ezt a ko-ronát először egy Szt. Lászlót ábrázoló II. Ulászló érmen ismerjük fel, teljes bizonyossággal, amelyen a hős lovagkirályt az 1506-os érmen korának megfelelő divat szerint lovas öltözetben, ágaskodó lovon ábrázolták, fején a szent koro-

nával. (2. kép) Sokáig az 1611-es II. Mátyás érmet ismertük, mint a korona első, hiteles rajzát, melyen még a kereszt egyenesen állt. Ez az érme is látható a képek között. De itt van a Mátyás főhercegnek történő koronaátadás ünnepélyének rajza, valamint II. Mátyás megkoronázásáról fennmaradt metszet is. A magát megkoronáztatni nem akaró II. József halála után, 1790-ben diadalmenetben hozták haza az ország területéről már annyiszor elrabolt vagy elvitt koronát Pozsonyon át Budára, s ennek az útnak a képzeletbeli rajza is fennmaradt. I. Ferenc császár megkoronázása litográfián látható. Számunkra és bizonyára a látogatók számára is a legérdekesebb az a rajz, melyet 1790-ben ismeretlen szerző rajzolt a koronáról, hiteles, gondos részletekkel. Felül bemutatja, milyenek rajzolták eddig: Révay Péter 1613-as metszete alapján nyitott, kihajló abronccsal, sok, kerek képpel, s alatta: milyenek látta ő – a XVIII. sz. végén – az eredetien végzett pontos megfigyelések alapján (3. kép). Ugyancsak a korona történetét örökíti meg a kandallóteremben elhelyezett három litográfia, melyek István király koronázását, I. Béla korona és a kard közötti választásának jelenetét, valamint Kottaner Ilona visegrádi koronálását mutatják be.

A kiállítást – elsősorban a tárgyak világitásának mérséklése, s részben takarítási munkák miatt, csak kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap tartjuk nyitva. Így a megnyitás utáni hetekben, szerdánként, tehát zárási napokon, a társintézmények (más múzeumok, könyvtárak stb.) dolgozói számára félórás váltásokban, részletes szakmai ismertetéseket szerveztünk, melyek keretében gondosabban megnézhatték a kollegák a kiállítást, s részletes magyarázatot kaptak a tárgyak történeti ill. művészeti jelentőségéről.

A kiállítás látogatói között a magyar lakosság minden rétege képviselve volt, de igen nagy számban látogatták Európa különféle országaiból érkezett hivatalos küldöttségek, delegációk, akár tudományos, akár egyéb céllal tartózkodtak hazánkban. Ezek részére több mint száz esetben külön vezetést is szerveztek, melyeket elsősorban a Középkori Osztály két munkatársa látott el.

Igen jó hatást tett, hogy a teremben a Rádió munkatársai által összeállított halk, stílusban ideillő zene hangzott, amely a Díszterem ünnepélyes áhítatát fokozta, s így a látogatók számára hangulatos atmoszférát teremtett. Itt kell megemlítenünk, hogy a koronázási jelvényekre kíváncsi emberek 90%-a tovább sétált a Történeti Kiállítás termeibe, s ott ugyanolyan érdeklődéssel, vitrinről vitrinre végignézte a magyar történelem más emlékeit.

A kiállítással párhuzamosan a jelvényeket bemutató színes levelezőlapokat, diasorozatokat, metszeteket, valamint Lovag Zsuzsa kiállítási vezetőjét

árulták. Ez utóbbi rövidebb formában több idegen nyelven is kapható volt. Ennek különösen a külföldi látogatók örültek, az ilyen füzetekre mindig nagy az igény.

A megnövekedett érdeklődés alapján az ország számos művelődési házában (Győr, Székesfehérvár, Szekszárd, Paks, Esztergom, Szentendre, Kaposvár stb.), valamint a Nemzeti Múzeum múzeumi hónapi rendezvényein ill. egyéb felkérésekre a múzeum előadótermében, igen sok, színes diaképekkel kísért előadást tartottunk a jelvények történetéről és művészettörténeti értékeiről. Jónéhány TIT szervezésű előadás is elhangzott, szintén a múzeum előadótermében. Különösen azok örültek a vetítéseknek, akiknek a Nemzeti Múzeumban lehetőségük volt azonnal az előadás után megtekinteni a jelvényeket, s a viszonylag messze látható tárgyak felismerhetetlen részletei a színes nagyítások után szinte életre keltek. Ugyancsak tartottunk néhány előadást vidéki nagy üzemek ill. szövetkezetek idelátogató dolgozói számára.

A kiállított tárgyak mindezideig abban az állapotban kerültek bemutatásra, ahogy azokat visszakaptuk; átadáskor semmilyen javítás, restaurálás nem történt. Csupán az országalma és a jogar aranyozott ezüst nyele oxidálódott kis mértékben, s így ezeket egyszerű kezeléssel megtisztították. Nagyobb restaurálásra egyenlőre nem is kerül sor. Először a tárgyak technikai és anyagvizsgálatát végzik majd el, s ezután döntenek a különféle területek szakemberei, hogy egyáltalán mit érdemes megbolygatni a többszázéves tárgyakon. A paláston a nyaki gyűrődés kisimítására valószínűleg az anyagvizsgálattal párhuzamosan sor kerül. A többinél a legnagyobb óvatossággal mérlegelik, milyen konzerválási eljárásokat végezzenek, hiszen az elsődleges cél az, hogy minél tovább eredeti szépségükben, élénk színeikkel, történeti és művészeti értékességeik teljes birtokában álljanak a közönség rendelkezésére a magyar múlt leghányatottabb történetű emlékei.

Die Ausstellung der ungarischen Krönungsinsignien im Ungarischen Nationalmuseum

Dem Abkommen zwischen der Regierung Ungarns und der Vereinigten Staaten von Amerika entsprechend erhielt Ungarn am 6. Januar 1978 die im zweiten Weltkrieg verschleppten ungarischen Krönungsinsignien wieder. Der Vereinbarung gemäss wurden die prachtvollen Reliquien der ungarischen Geschichte binnen einer kurzen Zeit im Rahmen einer Ausstellung dem Publikum zugänglich gemacht. Die Ausstellung wurde im Gebäude der grössten Sammlung ungarischer historischer Denkmäler, im Ungarischen Nationalmuseum, veranstaltet.

Eine kurze Vorbereitung von drei Wochen genügte dazu, um – unter Mitwirkung der Mitarbeiter der Zentralkommission der Museen und der wissenschaftlichen Arbeiter des Ungarischen Nationalmuseums – die fertige Ausstellung im Prunksaal des Museums zu eröffnen. (Abb. 1.) Die Krone, welche eine hervorragende und eigentümliche Rolle in der ungarischen Geschichte gespielt hatte, wie keine andere der Krönungsinsignien, wurde in einem besonderen Glaskasten ausgestellt. Daneben fanden in einem grösseren, gemeinsamen Schrank folgende Reliquien Platz: das Szepter, ein hervorragendes Denkmal ägyptischer Bergkristallarbeiten aus dem 10. Jahrhundert; seine Goldfiligranfassung, zeugt vom hohen Niveau der höfischen Goldschmiedekunst unter Béla III; Reichsapfel, in der Anjouzeit neu verfertigt; das Schwert mit Scheide, eine italienische Arbeit aus dem 16. Jahrhundert. Links davon, in einem flachen Glaskasten, liegt der Krönungsmantel in seinem Aluminiumfutteral. Mitarbeiter wissenschaftlicher Institute entwarfen die Beleuchtung, mit Hinsicht darauf, dass diese Gegenstände noch nie einer fortdauernden Lichtwirkung unterworfen waren.

Die Ausstellung des Krönungsmantels verursachte ein besonderes Problem, da es wegen des späteren Fältelns des Nackenteiles besonders wichtig war zu vermeiden, dass das Eigengewicht des Stoffes einen dauernden

Schaden im uralten Gewebe verursache: so fanden wir eine fast horizontale Lage als die sicherste. Seitdem wird der Feuchtigkeitsgehalt der Luft ständig überprüft. Die Beleuchtung des Mantels beanspruchte gleichfalls eine grosse Vorsicht; im Laufe der Arbeiten musste die ursprünglich geplante Lichtstärke gedämpft werden.

Nach einer so sorgfältigen Vorbereitung wurden die Türen des Prunksaales vor dem Publikum am 31. Januar geöffnet. Am Anfang warteten die Besucher in langen Reihen auf die Öffnung, aber infolge der guten Organisation wurde eine laufende Fortbewegung erreicht und im Laufe des vorigen Jahres konnten fast 800.000 Besucher die öffentlich ausgestellten Insignien ohne Stockungen besichtigen.

Um die Aufmerksamkeit der Wartenden zu fesseln, unterbrachten wir den unteren Treppenaufgängen entlang vergrösserte Detailbilder der einzelnen Insignien von kurzen Texten begleitet, damit die Einzelheiten der Gegenstände, im Ausstellungsraum nur von einer gewissen Entfernung zu sehen, besser im Gedächtnis der Besucher blieben. Grosse Fotografien schmücken gleichfalls die Wände des Prunksaales, die mystische, hervorragende historische Rolle der Krone erklärend. Hier sehen wir die Krönung des Königs Andreas I (1046–60) nach der Bilderchronik; wie auch die Krönung von Ludwig I (1342–82) vom Siegelbild des Esztergomer Domkapitels aus dem 14. Jahrhundert. Die erste authentische Darstellung der Krone finden wir auf einer Münze des Königs Wladislaus II aus 1506; hier ist am Reiterbild von Ladislaus I der heilige König mit der Krone auf dem Haupte dargestellt. (Abb. 2.) Lange wurde die Münze von Matthias II (1608–1619) für die älteste Kronendarstellung gehalten; auf der Münze aus dem Jahre 1611 steht das Kreuz noch gerade. Hier ist der Kupferstich, die Krönung von Matthias II darstellend, zu sehen, weiters die Szene der Übergabe der Krone an den Erzherzog Matthias aus dem 17. Jahrhundert. Jener Stich wurde gleichfalls dargestellt, der den Triumphzug, der nach dem Tode von Joseph II die Krone von Wien nach Poseny und von dort nach Buda begleitete, zeigt. Die Krönung des Kaisers Franz I zum ungarischen König ist auf einer Litographie aus dem Jahre 1792 erhalten geblieben; 1790 wurde die erste authentische Zeichnung von der Krone von einem anonymen Meister verfertigt (Abb. 3.). Im sog. Kaminsaal wurden historische Bilder, mit Bezug auf die Geschichte der Krone ausgestellt: die Krönung von Stephan I; Béla I wählt zwischen Krone und Schwert; Helene Kottaner entführt die Krone aus Visegrád.

Unter den Besuchern ist jede Schicht des ungarischen Volkes vertreten worden; die Ausstellung wurde von zahlreichen offiziellen Delegationen

und wissenschaftlichen Kommissionen aus allen Ländern Europas besucht; für sie wurden organisierte Sonderführungen gehalten.

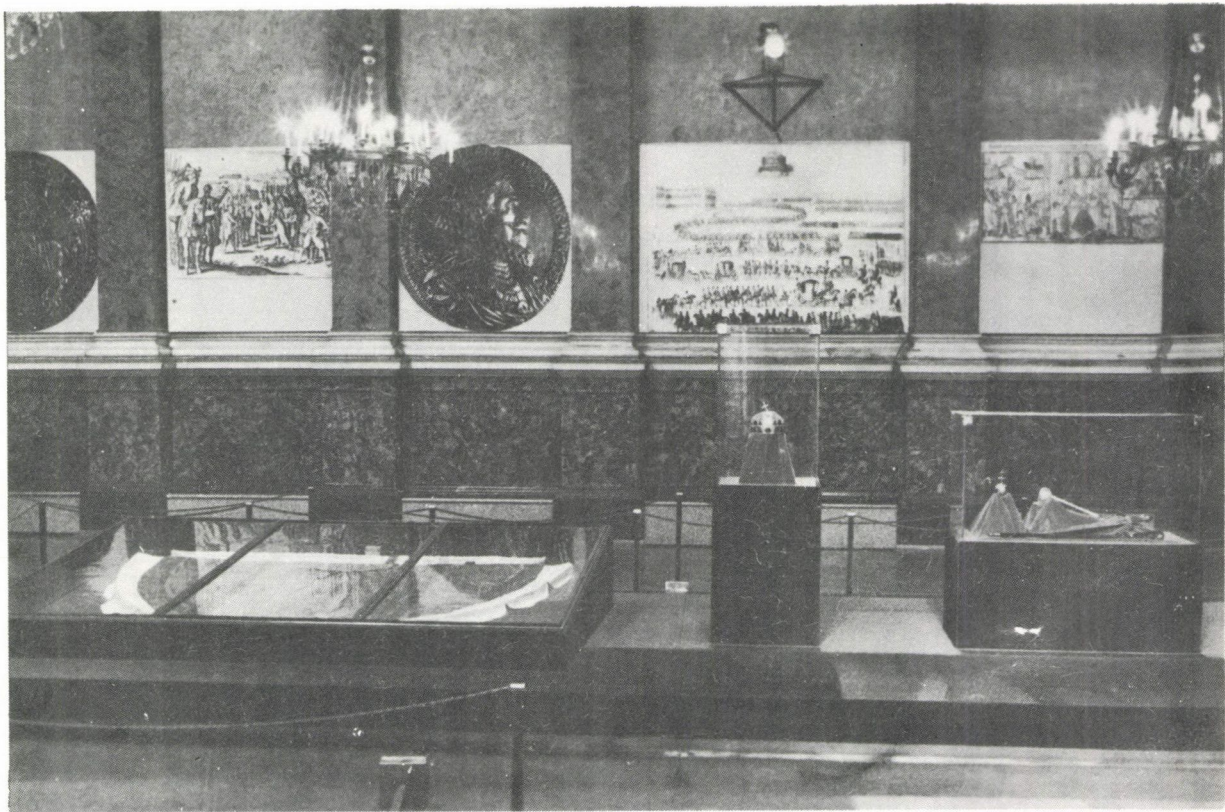
Sehr wirkungsvoll war die von den Mitarbeitern des Ungarischen Rundfunks zusammengestellte, stilvolle Musik, welche die festliche Stimmung des Prunksaales nur noch erhöhte. Hier müssen wir noch bemerken, dass die langsam umherschreitenden Besucher, den Saal verlassend, in 90% ihre Schritte nach den Räumen der anschliessenden historischen Ausstellung lenkten, wo sie mit einem ähnlichen Interesse die übrigen Denkmäler der ungarischen Geschichte betrachteten – was vielleicht der grösste Erfolg der Kronenausstellung war.

Parallel mit der Ausstellung wurden Farbpostkarten, Diafilmserien, Reproduktionen von Stichen und Führer, die Insignien darstellend bzw. beschreibend, verfertigt; die letzteren waren auch in Fremdsprachen zu bekommen.

In Hinsicht auf das erhöhte Interesse hielten wir in zahlreichen Kulturhäusern, wie auch an Veranstaltungen des Nationalmuseums mit Diafilmen begleitete Vorträge über Geschichte und künstlerischen Wert der Kleinodien. Die Vorträge hatten besonders für jene einen grossen Nutzen, die aus dem Vortragssaal des Museums kommend gleich den Prunksaal besichtigten und die Originalstücke sich noch an die schönen Einzelheiten erinnernd betrachten konnten.

Die ausgestellten Denkmäler wurden in demselben Zustande vorgeführt, wie wir sie zurückerhalten hatten. Bei der Übergabe waren lediglich der Reichsapfel und der Stab des Szepters ein wenig nachgedunkelt, doch konnte dies mit einer einfachen Reinigung behoben sein. Eine grössere Restauration wird vorläufig nicht geplant. Mitarbeiter verschiedener Forschungsinstituten werden an den Gegenständen technische und Materialprüfungen vollziehen, die selbstverständlich nach einer sorgfältigen vorhergehenden Besprechung ausgeführt werden. Lediglich am Krönungsmantel werden parallel mit der Materialprüfung Arbeiten geplant: der gefältelte Nackenteil wird glattgestrichen.

Unser Hauptziel ist, das Leben der durch stürmische Jahrhunderte in erstaunlich gutem Zustand erhaltenen Gegenstände solange wie möglich zu verlängern, und ihre Farben, ihre ursprüngliche Schönheit zu bewahren.

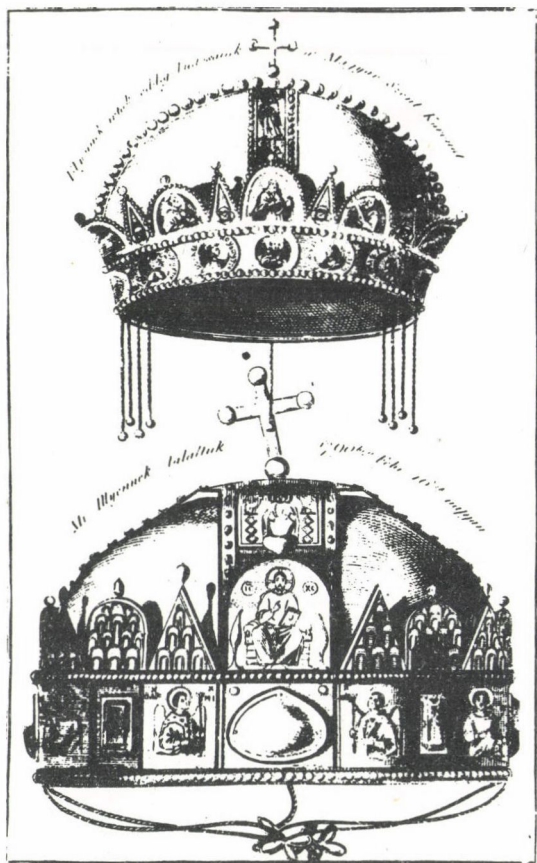

Koronázási jelvények kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeum Dísztermében

2. A szent korona első ábrázolása 1506-ból

3. Révay Péter (1613) és egy ismeretlen szerző hiteles rajza (1790)

Egy török és egy magyar borbélymester hagyatéki leltára a XVI. századból.

A török pénzügyigazgatás reánkmaradt iratanyagának kultúrtörténeti szempontból rendkívül értékes, mindmáig azonban kevésbé ismert csoportját alkotják a hagyatéki leltárak.¹

Az örökösök nélkül, illetve kiskorú örökösök hátrahagyásával elhaltak (a birodalom keresztény és mohamedán alattvalói egyaránt) és az eltűnt illetve fogságba esett török katonák után fennmaradt ingó és ingatlan vagyontárgyakat – a házon és kerten kezdve a lovakon, fegyvereken, ruhákon át a háztartás legkisebb eszközéig – tételesen összeírták; megnevezve magát a tárgyat, annak állapotát (új vagy használt), valamint értékét. Az összeírás után a hagyatékok árverésre kerültek. A befolyt összegből fizették ki a halálesettel és a hagyatéki eljárással összefüggő összes költségeket, úgymint a temetést, az elhunyt adósságait, a kikiáltási díjat, az őrzési díjat, az írnokpénzt, a bejegyzési illetéket stb.² –, a fennmaradó részt pedig átadták a kincstárnak. Ezek, a pénzügyi defterdár hatáskörébe tartozó, a gazdátlan javakból és hagyatékokból származó ún. bejtűlmal³ jövedelmek nem elhanyagolható részét alkották a kincstár évi bevételének,⁴ éppen ezért különös gonddal írták össze azokat minden egyes esetben, így a korabeli anyagi kultúráról és életkörülményekről olyan pontos adatokat őriztek meg számunkra, amit talán egyetlen más forráscsoport sem.

Az alábbiakban tárgyalásra kerülő két hagyatéki leltár egy budai török, illetve egy tolnai magyar borbélymester felszerelését, műhelyét, vagyontárgyait sorolja fel. Érdekességük nemcsak abban rejlik, hogy azonos időben élt, azonos mesterséget folytató török illetve magyar ember hagyatékát hasonlíthatjuk általuk össze, hanem érdekes maga a mesterség, mely korszakukban – mint ezt az alább következő oklevelek is bizonyítják – szoros kapcsolatban állott a sebészettel, gyógyítással is.

A XVI–XVII. században a gyógyítás külön területe volt a sebészet. A műtéteket általában nem orvosdoktorok végezték, az ő munkájuk ezen a téren csak a sebészek ellenőrzéséből állott. Még a XVIII. század második feléből, 1770-ből is ismerünk olyan törvényt, miszerint a sebésznek és a gyógyszerésznek tilos a belső bajok kezelése, éppenúgy tiltott az orvosok számára olyan betegek kezelését ellátni, melyek a sebészet körébe tartoznak.⁵ A sebészek képzettsége, ügyessége, orvosi tudása azonban többnyire igen fogyatékos volt. A seboперációkat a céhekben szervezett borbélyok és az országban szerte vándorló vándorsebészek végezték. A XVI. században sorra alakuló borbélycéhek⁶ céhleveleinek tanúsága szerint a borbélylegény számára elegendő volt, ha néhány kenőcsöt és flastromot el tudott készíteni, s a kérdés-felelet alakjában megírt könyvekből a nevezetesebb tételeket megtanulta.⁷ A tulajdonképpeni sebési gyakorlatot csak később szerezte meg, sokszor a kezelt beteg kárára. Fő tevékenységük hajmosásból, sebek gyógyításából, érvágásból és köpölyözésből állott.⁸ A vándorsebészek kívül állottak a céheken, így természetesen mestervizsgát sem tettek. Külön specialisták voltak közöttük, mint pl. a szemoperálók, foghúzóók, sérvmetszők, stb.⁹ Katonák között, háborúk idején szintén gyakran találkoztunk borbélysebészekkel, akik a sebesültek kezelésével, gyógyításával keresték kenyerüket. Szokásban volt az is, hogy hadjáratok alkalmával a városi borbélyokat szerződötték a hadba vonuló sereghez, vagy egy-egy vár ostroma előtt a környéken élő borbélyokat a várba hozatták, ahol meghatározott fizetésért kötelezték őket a sebesültek gyógyítására.¹⁰ Olykor a borbélysebészekon kívül tanult orvosdoktorok is voltak a hadseregben, akik egyébként tiszti rangot viseltek.¹¹

A budai Haszán borbély sorsá, akinek hagyatékáról a következőkben szó lesz, szintén összeforrott mesterségével. 1558-ban tűnt el Budáról Velidzsán bég portyázása alatt. Valószínű, hogy mint a sebészethez is értő borbélymestert magukkal vitték a portyára, ahonnan azután nem tért többet vissza, s így került háza és boltja árverésre.

A portyára induló Velidzsán bégről, és a sebesült katonákat gyógyító Haszán borbélyról azonban nemcsak a fennmaradt hagyatéki leltár feljegyzése beszél. Velidzsán bégről tudjuk, hogy 964–966. [1556. nov.–1559. szept.] között füleki és szécsényi szandzsák bég volt, akit 966. ramazán havában [1559. jún.] bezártak, majd szabadon engedtek.¹² 1558-as portyáját a budai török pénztári napló is megemlíti, egy másik, szintén ekkor elhunyt budai török katona hagyatéka kapcsán.¹³

Az eltűnt Haszán borbélymester hagyatékának bevételezését is nyomon követhetjük a budai pénztári naplókban. Mégpedig egy alkalommal az el-

húnyt ingóságainak elárverezése és a költségek levonása után fennmaradt összeg bevételezéséről értesülünk, mely Muhjeddin Budun-i kádi elszámolása szerint 2367, mégpedig 827 akcse, három török arany egyenként 80 akcséval, 26 gurus.¹⁴ Ez az összeg pontosan megegyezik a hagyatéki leltáron feltüntetett végösszeggel. A pénztári napló egy másik helyén a hagyatéki összeírásának idején még eladatlan tételként szereplő ház árának bevételeztétét tették fel. Ez az összeg 4500 akcse volt.¹⁵

Az ingóságokról felvett részletes hagyatéki jegyzőkönyvet az alábbiak során közöljük. A fordításkor a jegyzék eredeti formáját is igyekeztünk hűen visszaadni, ezért egy-egy tétel leírása egy csoportban, egymás alatt szerepel. Az egyes darabok értékét mindig akcsében kell értenünk, akkor is, ha a hagyatéki összeírója ezt nem is jelölte minden alkalommal.

Jegyzék, mely a Velidzsan bég portyázása alatt eltűnt budai Berber [borbély] Haszán hagyatékáról ad számot a 966. év moharrem hava 13-án [1558. október 26-án]¹⁶ (1–4. kép)

1–5.	ház	Janbolui kurta köpeny	kafir vánkös*	kis réz talpastál	nagyobb réztál
nem ad-		1	2 db	1	1
tott el,	Értéke: 75 akcse	Értéke: 20	Értéke: 28	Értéke: 17	
visszama-					
radt					
6–10.	kisebb réztál	kösörű kő	sódarab	kafir gyertya-	rumi pajzs
	1	1	1	tartó 1 db	1 db
	Értéke: 5	Értéke: 27	Értéke: 8	Értéke: 10	Értéke: 58
11–15.	fekete tör	kafir törülköző	tok	seprű	kard
	1	2	1	2	1 db
	Értéke: 6	Értéke: 5	Értéke: 7	Értéke: 1	Értéke: 22
16–19.	másik kard	tör	csizma sarkantyúval		
	1 db	1 db			
Ömer berber magáénak vallotta					
kebab készítéshez való vaseszköz					
vas háromláb halkészítéshez					
vaseszköz köfte készítéshez					
vaseszköz					
Értéke: összesen 18					

* = kafir jelzővel a nem-török készítésű tárgyakat látták el

20–23.	gyékényfal 5 db Értéke: 34	kis kosár 2 Értéke: 2	zöld kabát szőrmével 1 Ömer berber magáénak vallotta	kanna 1 db Értéke: 13		
24–28.	lóbéklyó 1 Értéke: 2	gyertyakop- pantó 1 Értéke: 2	dárdahegy 1 Értéke: 3	kötél 1 Értéke: 2	három sze- kér fa Értéke: 42	
29–34.	4 1/2 kile árpa Értéke: 45	... Értéke: 25	cseber 1 Értéke: 3	egy szekér széna Értéke: 40	hordó 1 Értéke: 2	hordónyi ecet Értéke: 3
Az üzletben lévő tárgyak:						
1–5.	apró tükrök 12 db Értéke: 22	régi törülköző 3 db Értéke: 10	régi kendő 13 Értéke: 17	asztallap 1 Értéke: 7	törülköző 1 Értéke: 7	
6–10.	borbély-kancsó 1 db Értéke: –	borbély-tál 2 db Értéke: 121	sebész-esz- közök 13 Értéke: 45	ruhanemű 16 db Értéke: 10	használt borotva 16 db Értéke: 10	
11–15.	borbély-olló 2 db Értéke: 6	borbély-fésű 3 db Értéke: 7	fenőszíj lán- con 2 db Értéke: 5	raki szappan 27 db Értéke: 27	tendzsere fedővel 1 Értéke: 48	
16–20.	... 1 Értéke: 20	használt té- gely 1 Értéke: 12	vörös taft anyag 1 Értéke: 200	dolmány... 1 Értéke: 410	vörös skarlát kabát 1 db Értéke: 730	
21–25.	kék nadrág 1 Értéke: 151	... 1 Értéke: 21	janbolui kur- ta köpeny 1 Ömer berber magáénak vallotta	használt szőnyeg 1 Értéke: 12	régi nemez 1 Értéke: 7	
26–30.	... 7 Értéke: 28	csésze fedővel 1 Értéke: 33	használt mo- zsár 1 Értéke: 10	köszörű kő 44 db Értéke: 91	pénzszámláló-deszka 1 Értéke: 5	
31–36.	... 1 Értéke: 29	fenő kő 1 Értéke: 21	báránybőr 1 db Értéke: 3	vaslámpa 1 Értéke: 80	ülőpad 1 db Értéke: 5	
	használt balta Értéke: 1	kikiáltási díj 54				

Az adósságok kifizetésére a szidzsell értelmében: 375

Összesen: 2796

Kikiáltási díj	Adósság
54	375

Marad: 2367

Iratott a szegény Mohammed bin Mohammed budai kádi által

A fentiekhez szeretnénk összehasonlítási anyagot nyújtani egy másik, ugyanabban a korban élt vidéki borbélymester hagyatéki leltárának közreadásával.

A tolnai Berber [borbély] Bódizsár hagyatéka aki 960. redzseb hó 15-én [1553. június 26-án] halt meg¹⁷ (5. kép)

1–7.

használt törülköző 1 Értéke: 10	használt papucs 1 pár Értéke: 20	vörös csuha posztó 1 Értéke: 62	
használt vörös csuha posztó kabát 1 Értéke: 41	kék nadrág 1 Értéke: 20	használt fehér bunda 1 Értéke: 3	használt ing 1 Értéke: 5

8–14.

flastrom v. balzsam 4 Értéke: 37	borotva tokkal 8 Értéke: 64	olló 1 Értéke: 4	zabostarisznya 1 Értéke: 5	kés 1 Értéke: 10
öv 1 Értéke: 17	barna feradzse 1 Értéke: 7	2 szikke 150 akcse	kézpénz 108 akcse	

összesen: 564

Kikiáltási díj: 11

Marad: 553

Az itt ismertetett hagyatékok részletesen számbaveszik az elhunytak után maradt összes vagyontárgyat. A felsorolásban bizonyos csoportosítás figyelhető meg. Haszán borbély esetében a hagyatéka már eleve két részre oszlik – a házában, illetve az üzletében található tárgyakra, de ezeken belül is elkülönülnek bizonyos tárgycsoportok.

Nézzük meg elsőként az üzletében talált, s mesterségére leginkább jellemző tárgyakat. Ezek voltak: az apró tükrök (összesen 12 db), a borbélykancsó, a borbély-tál, a használt tégely,¹⁸ a feltűnően sok borotva (16 db), a nyilvánvalóan ezekhez tartozó láncon függő fenőszíj, a különféle köszörű-kövek – az egyik fajtából 44 db – és élesítő-fenő szerszámok (ezekből a házában felsorolt tárgyak között is találunk egyet)¹⁹, a borbélyollók és borbélyfés-

sük, a 27 db! szappan, a különféle kendők és törülközők sokasága – 3 db a fürdőben használatos törülköző, 13 db kisebb méretű kéztörölő kendő, 1 db asztalkendő, és 16 db olyan jellegű kendőféleség, melyet a vállak és fejek betakarására használt,²⁰ – s végül, de nem utolsó sorban 13 db sebészi eszköz²¹, mely egyértelműen utal arra, hogy Haszán borbély nemcsak hajvágással és borotválással foglalkozott.

Külön figyelmet érdemlő darabja a műhely felszerelésének a pénzszámláló-deszka, melyet nyilvánvalóan fizetéskor használtak.²²

A tolnai Bódizsár mester műhelye ennél lényegesen szegényesebb volt, de azért nála is találunk 8 db borotvát, ollót, kést, és egyfajta flastrom, vagy balszam-készítményt.²³

Külön csoportot alkotnak a budai Haszán borbély házában és műhelyében talált rézedények illetve háztartásának egyéb eszközei.

A rézedények egyes fajtáit jól ismerjük a Magyarországon előkerült török emlékanyagból. Ugyanezeknek a tárgyaknak a korabeli írott forrásokban való említése tovább bővíti eddigi ismereteinket. Mindezekon kívül a rézedények kiemelése a háztartás egyéb eszközeinek köréből azért is érdekes, mert némelyik darabjukat a hagyatéék összeírója egészen magasra értékelte, olyannyira, hogy a ruhaneműek után a második helyen állnak.

A házban 1 db szahannak nevezett, rézből készült talpastálat találtak, értéke 28 akcse volt. A források tanúsága szerint ezt az edényfélért főzélék és pörköltféleségek, valamint rizses zöldség-ételek tárolására használták, illetve az asztalnál ezeket ilyenfajta edényekből fogyasztották.²⁴ (6–7. kép)

A szini nevű réztálat, melyből Haszán borbély házában egy kisebb és egy nagyobb méretű darab is volt, általában kis asztalkaként, vagy asztallapként használták. Börterítővel leterítették, és erre helyezték az ételtartó edényeket.²⁵ Ezekon kívül – a műhelyben – kis alacsony asztalkát is találunk, az ún. sofrát.²⁶ Ugyancsak a házban volt egy egyszerű víztartó edény, a kanna.²⁷

A műhelyben találták a tendzserét (értéke 48 akcse), amely jellegzetes főzőedény volt, általában húskéteket készítettek benne. Formája leginkább fazékra emlékeztetett, gyakran szögletes, fogója nem volt.²⁸ Itt került leltárba a tasznak nevezett, fedővel is ellátott csésze ill. tálka (értéke 33 akcse). Ez többnyire kerek aljú, félgömbszerű edény volt. Gyakran találunk ebben a típusban díszes, néha feliratos edényeket is. Ayran tasznak is nevezték, mivel az egyik legelterjedtebb török ital, az ayran készítéséhez használták elsősorban díszítetlen darabjait.²⁹ Utoljára hagytam a borbélyeszközök között már említett réztálat, a lejent, melyből két darab is volt Haszán műhelyében,

értékük összesen 121 akcse volt, amivel kiemelkedtek a többi rézedény közül. A lejen általában a rituális mosakodáshoz használt réztál volt, alakja is mosdótálra emlékeztetett. Közepét úgy képezték ki, hogy pontosan beleillett tartozéka, a mosakodáshoz használt vizesedény, az ibrik. Jelen esetben ezt a satil nevű egyfülű kancsó helyettesítette.³⁰

Az értékesebb rézedényeken kívül a háztartás apróbb-nagyobb tárgyai, sőt még az olyan értékek is, mint a só, árpa, hordónyi ecet, tűzifa, széna is felsorolásra kerültek. A háztartás eszközei közül kiemelhetjük a gyertyatartót (ez szintén ismert a régészeti anyagból is) (8. kép) a hozzávaló koppantóval, és a műhelyben talált vaslámpát, melyet feltűnően sokra értékelték. Míg a gyertyatartónál 10, a koppantónál 2 akcse értéket jelöltek meg, addig a vaslámpát önmagában 80 akcséra értékelték.

Az apróbb eszközök közül a legérdekesebbek az egy csoportban felsorolt, a különféle húsételek készítéséhez használatos vaseszközök, így a kebab (pörkölt-féle), a köfte (húsgombóc) és a halféleségek készítéséhez használt vasak, valamint az ugyanitt felsorolt, szintén főzéshez használt háromláb.³¹

Haszán borbély házának és boltjának egyéb berendezési tárgyairól, nevezetesen bútorairól alig tudunk meg valamit. Annyi bizonyos, hogy boltjában állt egy deszkaülőpad. Ugyancsak itt volt felterítve egyetlen szőnyege is.³²

Külön csoportban kerültek felsorolásra a Haszán borbély házában talált fegyverek. Eszerint – pajzsa – mégpedig meglehetősen értékes (58 akcse) és feltehetően nem török munka, mert a hagyatékok összeírója a ruméliai jelzővel látta el³³, egy kardja, egy tőre, valamint egy dárdája volt mesterünknek. Ugyancsak találtak nála egy másik kardot és tört is, ezeket azonban Ömer borbély magáénak vallotta.³⁴ E fegyverek azt is igazolni látszanak, hogy Haszán borbély talán nemcsak mint sebész, hanem mint katona is résztvett a hadjáratokon.³⁵

Utoljára maradtak a hagyatékok – pénzben mérhetően – legértékesebb tárgyai, a ruhadarabok. Eszerint Haszán borbély hagyatékában leltárba vettek két durva, gyapjuszövetből készült köpönyezet, az ún. janbolui kurta köpenyt³⁶, az első esetben feltüntették értékét is – 75 akcse – a második darabot Ömer berber magáénak mondta. Két rövid, csipőig érő, szűk kabátkát³⁷ is találunk a hagyatékokban. Az egyik zöld színű, prémmel díszített – ez Ömeré – a másik vörös skarlát anyagból készült, prém nélkül – és értéke nem kevesebb mint 730! akcse, az egész hagyatékok legértékesebb ruhadarabja. A kabátkák közé sorolható még az üzletben talált dolmány is³⁸ – mely értékét tekintve

második a sorban: 410 akcse. Nadrágot csak egyet említenek: ez kék színű, hosszú, bő nadrág volt, melyet bokában megkötöttek.³⁹ Értéke mindössze 151 akcse. Említést tesz még a hagyaték egyfajta vörös színű taft anyagról, mely 200 akcsét ért. Sajnos nem tudjuk pontosan, hogy milyen ruhadarabot varrtak belőle.⁴⁰

Lábbeliről csak egy helyen tesznek említést a hagyatékban, mégpedig egy pár sarkantyús csizmáról, azonban ez is Ömer borbélyé volt.

A tolnai Bódizsár borbély hagyatékában a borbélyeszközök és némi készpénz mellett szinte csak ruhaneműt találunk, és ezeket is lényegesen kevesebbre értékelte a hagyaték összeírója, mint a budai mester darabjait. A leltár szerint az elhunyt Bódizsárnak egy pár papucsá harisnyával⁴¹, két vörös csuha posztóból készült kabátja – melyek közül az egyik darab hasonló lehetett Haszán vörös skarlát anyagból varrt csípőig érő szűk kabátjához⁴² –, egy kék színű nadrágja – az elnevezés alapján ez is olyan volt, mint Haszáné –, egy használt fehér bundája, egy barna színű ferádzséje⁴³, egy inge, egy öve és végezetül egy tarisznyája volt.

Haszán borbély esetében valószínű, hogy összes vagyona több volt, mint amit a hagyaték felsorol. Nyilvánvaló, hogy ruháinak, fegyvereinek, sőt egyéb használati tárgyainak egy részét is magával vitte a portyára, ezeknek a tárgyaknak azonban gazdájukkal együtt nyomuk veszett. Valószínű pl., hogy Haszán borbélynak lova, illetve lovai voltak, ha más nem is, de erre utal a házában talált lóbéklyó.

Boltjának és házának tárgyait elemezve Haszán borbély személyében egy többé-kevésbé jómódú mesterembert ismerhettünk meg, kinek háza, lova, a legszükségesebbekkel felszerelt háztartása, és jól felszerelt műhelye volt, s aki, mint korának többi más borbélmestere a hajvágáson túl sebészettel is foglalkozott, ha pedig úgy alakult, háború idején maga is hadbaszállt, részint fegyvereivel, részint sebész-szerszámaival. A száraz, pontosságra törekvő, objektív hagyatéki leltár ílymódon megelevenítette számunkra a kor egyik mesteremberét, és rajta keresztül a hozzá hasonlók életét és sorsát is.

JEGYZETEI

1. Magyarországon eddig az egyetlen részletekbe menően feldolgozott török hagyatéki összeírást *Fekete Lajos* adta közre; Egy vidéki török úr otthona a XVI. században. MTA I. OK 15(1959) 87–106. illetve német nyelvű és török nyelvű kiadásában: Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert. *Studia Historica* 29 (Bp. 1960.) XVI. yüzyılda taşralı bir Türk efendisinin evi. *Belleleten XXIX* (1965) Ankara 615–638. E tanulmány alapjául szolgáló, 591 tételből álló hosszú hagyatéki leltár külön jelent meg. Vö. *Fekete L.*, Das Heim Ali Celebi, eines türkischen Defterbeamters in Buda. *Vosztocsnüe isztocsniki po isztorii narodov Jugo-Vosztocsnoj i Centralnoj Evropı* 2 (Moszkva 1969) 29–75. A török anyagi kultúra feltárására ez adott ösztönzést *Barkan, Ö.L.* professzornak a drinápolyi hagyatéki leltárak közlésére. Vö. *Edirne askerî kassamı'na âit tereke defterleri (1545–1659)*. *Belgeler III.* (1966), *Sayı: 5–6. 2.*
2. *Fekete Lajos*, Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanz-verwaltung I. (Bp. 1954.) 80–81.
3. A bejtűlmal jövedelmekkel részletesen foglalkozott *Fekete L.*, Uo. 80–81. Eszerint a bejtűlmal szó jelenti magát azt a pénzügyi szervet, amely a hagyatékokkal foglalkozott, továbbá azt a hivatalos pénztárat, mely a magánszemélyek javait bizonyos esetekben gondozásba vette és őrizte.
4. *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*, Budai török számadáskönyvek (Bp. 1962.) 609.: A kincstárnak a budai beglerbégség területéről a különféle jövedelmi ágakból a 966. és 967. évben a következő bevételei voltak:

	966.	967
mukátaákból	3 437 910	4 469 170
	akcse	akcse
dzsizje-adóból	1 530 476	1 797 539
tapu-illetékből	162 132	167 604
berát és tezkere illeték	210 720	296 311
templom-adóból	4 100	12 849
fogylok ötödéből	18 966	43 245
<i>bejtűlmal jövedelem</i>	210 810	469 672
5. *Magyary-Kossa Gyula*, Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből I. (Bp. 1929) 77.
6. 1540. pozsonyi sebész és borbélycéh, 1568. kolozsvári, 1583. debreceni borbélycéhek Vö. *Magyary-Kossa Gy.*, i.m. III. 164. 219. és 246.
7. *Magyary-Kossa Gy.*, i.m. II. 52.
8. *Magyary-Kossa Gy.*, i.m. III. 381.: Hevesmegyei borbélmunkák árszabása 1660-ból.
9. Magyar Művelődéstörténet III. (Bp. 1940) 400.

10. *Magyary-Kossa Gy.*, i.m. III. 150. és uo. III. 179.: Eger ostromakor 1552-ben Dobó István 13 borbélyt hozatott a környékről Egerbe. Fizetésük az ostrom alatt 17 Ft, és utóbb kaptak még 10 Ft-t.
11. *Magyary-Kossa Gy.*, im. III.179. a hadseregben szolgáló borbélyesbészekről ír még: *Holub J.*, Istvánffy Miklós históriája hadtörténeti szempontból (Szekszárd 1909) 98–99.
12. *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*, i.m. 352. és Mühimme defteri III. 3.
13. *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*, i.m. 420.
14. Uo. 367.
15. Uo. 388.
16. Bécs Nat.Bibl.Türk.Hss.Mxt.593. Flügel 1401. Ezt a jegyzéket már közölte *Velics Antal*, Magyarországi török kincstári defterek. II (Bp.1890.) 243–244. de hiányosan, mert a 70 tételből álló hagyaték 16 leltári tárgyának nevét sem mondta meg. A többi 54 tétel esetében szintén gyakoriak a félrevezető fordítások, pl. az akcse tahtaszi-t, mely az üzletemberek pénzzámláló deszkáját jelentette, fehér deszkapadnak értelmezte, vagy pl. a szofrát, mely kis, alacsony asztalkát, vagy asztallapot jelent vizesedénynek fordította. Az ilyen és ehhez hasonló értelmezésekkel természetesen nem sokban gazdagíthatta a török anyagi kultúrára vonatkozó ismereteinket.
17. Bécs Nat.Bibl.Mxt. 576/54. valamint *Velics A.*, i.m. 137–138. A tolnai Bódizsár hagyatékából *Velics A.* egy tétel hagyott ki, itt nem tudni mi okból a tételek sorrendjét cserélte fel. Berber Bódizsárról sajnos nem sikerült többet megtudnom. Annyit tudunk, hogy rajta kívül még hat Berber vezetéknévű ember élt Tolnán 1533-ban. Elképzelhető, hogy esetleg céhet alkottak. A tolnai Berberekről vö. *Káldy-Nagy Gyula*, Tolna város mezőgazdasági termelése a XVI. sz.-ban. Agrártörténeti Szemle 4(1962) 579–601.
18. Szetel-i berber: Eihenkeliger Krug oder Eimer vö. *Zenker, Julius, Theodore*, Dictionnaire turc-arabe-persan I–II (Leipzig 1866–1876) 499.; sitil: a large drinking cup with a handle ld. *Redhouse, James*, A Turkish and English Lexicon. New Impression (Constantinople 1921) 1040.; lejen-i berber: Kübel, Becken, Waschbecken vö. *Zenker, Th. J.*, i.m. 795.; Tava: Tiegel vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 243.
19. Zendzsir ma taszma: → berber taszmaszi: Streichriemen der Barbriere vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 287–288.; göszere-i szenk (44 db): a grindstone, a kind of hard standstone used for grindstones and millstones vö. *Redhouse J.*, i.m. 1593.; bileği: Schleifstein, Wetzstein vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 239.; csarik-i tasz: Maschine zum Drehen oder mit Räderwerk, Drechselbank vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 353.
20. Pestimal: Schürze, Badeschurz vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 199. (2 tétel). makrama: Taschentuch, Handtuch vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 871. (3. tétel) pisgir: Serviette, Tisch-tuch vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 236. (5. tétel) csoka-i pus (?): Tuch, Bedeckung, eine Art Turban (9. tétel) vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 373. és 220.

21. alet-i dzserrah: Werkzeug, Geräth ill. Feldscheer, Wundarzt: vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 86. és 352. (8. tétel)
22. tahta-i akcse (30. tétel)
23. Melhem v. merhem: Balsam, Plaster (8. tétel). Vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 879; egy-fajta kenőcs formájában elkészített gyógyszer vö. Türkçe Sözlük (Török-török szótár) VI. kiadás (Ankara 1974) 562–564. Ez a tétel azért is érdekes, mert mint láttuk a borbélylegények mestervizsgájához hozzátartozott a flastrom-készítés is. Vö. 7. jegyzet. További összehasonlításul megemlíthetjük még egy XVII. századi edirnei török borbélymester hagyatékát is, akinek a magyarországi mestereknél ugyan gazdagabb, de ahhoz sok tekintetben hasonló felszerelése volt. A mester hagyatékát 1606-ban vették leltárba. Az alább következő felsorolás csak részlet, mely kizárólag a mesterségbeli szerszámokat tartalmazza, a hagyaték egyéb tárgyait nem. „1 tál kancsóval, köszörű, 3 a circumcisiohoz használatos borotva, 3 tükkör, 15 borotva, 2 nagy tükkör, 3 használt törülköző, 5 díszes kendő, 11 szakáll-fésű, 6 köpöny, 6 csipesz és fogó, réz hokka, 3 kés, legyező, 1 fenőkő, 13 borotva, 2 olló, 2 törülköző, egy fedeles csésze és egy használt kendő.” Vö. *Barkan, Ö.L.*, i.m. 64.
24. *Oral, Zeki*, Selçuk devri Yemekleri ve Emekleri II. Türk Etnoğrafya Dergisi 2 (1957) 33.; zahan: Schale, Schüssel, Becken vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 566. (4. tétel)
25. *Oral, Zeki*, i.m. II. 34.; *Fekete Lajos*, Egy vidéki török... 98.; szini: die runde Platte, welche den Speisetisch ersetzt. Vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 533. (5., 6. tétel)
26. Szofra: Speiseplatte vö. *Zenker, J. Th.*, 570. Használatáról ld.: *Önder, Mehmet*, Mevleviliği Temsil Eden Eşya. Türk Etnoğrafya Dergisi 2 (1957) 64. (4. tétel)
27. Kanta: Kanne vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 685. (23. tétel)
28. Tendzsere: Kleine Pfanne, Kasseral vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 312. Használatáról ld.: *Fehér Géza*, Esztergomi török vörösrézedények. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1 (1968) 284. (15. tétel)
29. Tasz: Tasse vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 246. Használatáról ld.: *Çetin, Perihan*, Etnoğrafya müzesindeki bakır eserler üzerinde araştırma Türk Etnoğrafya Dergisi 1 (1956) 96. (27. tétel)
30. Lejen: Kübel, Becken, Waschbecken... vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 795. Használatáról: ld. *Çetin, P.*, i.m. 95–96. (7. tétel) itt beszél az ibrik szerepéről is. Az összes itt felsorolt török rézedényfajta használatáról az itt említett irodalom felhasználásával írt *Fehér Géza*, i.m. 273–285.
31. Kebab demirü, köfte demirü, balik demirü, saç ayak: der eiserne Dreifuss vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 558. (19. tétel)
32. Kalidzsa: kleiner Teppich vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 684. (24. tétel)
33. Sziper rumi: Schild, Schirm vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 496. (10. tétel)

34. Más tárgyknál is előfordul, hogy azokat Ömer berber magáénak tartja. Ilyenkor azok értékét nem jelölték meg, nyilvánvalóan árverésre sem kerültek. (16. 17. 22. tétel és az üzletben a 23. tétel)
35. A katonáskodó borbélymester nem volt ismeretlen a magyarok között sem. 1543-ban, Agazoldt Lénárd pozsonyi borbélymesterről olvashatjuk, hogy hadivértezetét egy ottani polgárnak adományozta végrendeletében. Vö. *Magyary-Kossa Gy.*, i.m. III. 168.
36. Kepe-i janbolu: a pásztorok durva gyapjúsövetből készült köpönyege. Vö. *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*, (1. és az üzletben 23.) i.m. 573. és *Zenker, J. Th.*, i.m. 736.
37. Nimten: csipőig érő kiskabát, ujjas mellény. Vö. *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*, i.m. 25. és *Zenker, J.Th.*, i.m. 736.
38. Dolama-i ..... a kifejezés sajnos nem olvasható tisztán. (22. és az üzletben a 20. tétel) A dolmány eredetileg a janicsárok piros posztóruhája volt. Vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 442. (19. tétel)
39. Csagsir-i mor: Lange und weite Hose..... Vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 342. (21. tétel)
40. Taft-e-i yelken szurh: Seiden Taffet vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 247. A yelken szó ebben a formában vitorlavásznat jelent. Vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 967. (18. tétel)
41. Meszt: eine Art Fussbekleidung... vö. *Zenker, J. Th.*, i.m. 842. (2. tétel)
42. Mindkettő nimten néven fordul elő vö. 37. jegyzet (4. tétel)
43. Feradzse-i szemer: Oberkleid oder Mantel mit weiten Armeln... Vö. *Zenker, J.Th.* i.m. 659. A kifejezés második tagjának olvasata bizonytalan. Feloldható esetleg feradzse-i szitr alakban is. Vö. *Zenker, J.Th.*, i.m. 498. (14. tétel)

Nachlassinventar eines türkischen und eines ungarischen Barbiermeisters aus dem 16. Jahrhundert

Der Aufsatz bearbeitet zwei in türkischer Sprache geschriebene Urkunden. Die eine enthält das Verzeichnis der Verlassenschaften eines im Jahre 1558 verschollenen, in Ofen ansässigen türkischen Barbiermeisters, die andere das Verzeichnis der Nachlässe eines im Jahre 1553 gestorbenen ungarischen Barbiermeisters aus Tolna.

Die Nachlassinventare bilden in kulturhistorischer Hinsicht eine ausserordentlich wertvolle Gruppe der erhalten gebliebenen Schriften der türkischen Finanzverwaltung. Die liegende und die bewegliche Habe der verschollenen oder in Gefangenschaft geratenen türkischen Soldaten und der ohne Erben, beziehungsweise nur Minderjährige hinterlassend Verstorbenen wurden postenweise, den Namen, Zustand (neu oder gebraucht) und Wert des Gegenstandes vermerkend zusammengeschrieben. Nach dem Zusammenschreiben gelangen die Nachlässe zur Versteigerung. Von der eingeflossenen Summe wurden alle Kosten in Zusammenhang mit dem Todesfall und dem Nachlassverfahren bezahlt und das übriggebliebene Geld wurde dem Schatzamt übergeben. Diese sogenannten beytülmal-Gefälle bildeten einen nicht vernachlässigbaren Teil der jahreseinnahme des Schatzamtes, ebendeshalb wurden sie in jedem Falle mit besonderer Sorge zusammengeschrieben, so konnten sie für uns solche genauen Angaben in Bezug auf die damalige materielle Kultur und die Lebensverhältnisse aufbewahren, kaum eine andere Quellengruppe.

In der Einführung beschreibt die Studie die Arbeit und das Tätigkeitsgebiet der Barbier-Zünfte, beziehungsweise der Wundärzte im 16. Jahrhundert. Auch das Schicksal des Inhabers einer bearbeiteten Verlassenschaft, des Ofner Barbiers Hassan hing mit seinem Beruf zusammen. Bey Velîġan – Sandşhak-bey von Füleġ und Szécsény - nahm ihn als Wundarzt 1558 auf einen Streifzug mit, woher er dann nie zurückkehrte.

Der Aufsatz stellt eine genaue Übersetzung der Bestandslisten der 70 Stücken zählenden Verlassenschaft vom Barbier Hassan und des 16 Stücken zählenden Nachlasses vom Barbier Bódizsár dar, dann übergeht er auf die Analyse der aufgezählten Gegenstände. Im Verzeichnis sondern sich die einzelnen Gegenstandsgruppen ziemlich gut ab. Darüber hinaus sind die beachtenswertesten die mit dem Beruf der Barbieri zusammenhängenden Instrumente.

Der Aufzählung nach finden wir in der Werkstatt des Barbiers Hassan ausser den zahlreichen Rasiermessern, Barbierscheren, Barbierkämmen, Schleifsteinen und Streichriemen auch 13 Stück chirurgische Instrumente. Der überraschend ärmliche Nachlass des Barbiers Bódizsár enthielt ausser chirurgischen Instrumenten bloss Kleidungsstücke. Auf Bódizsárs chirurgische Tätigkeit weist in dem nach seinem Tode gefertigten Zusammenschreiben der neben Messern und Barbiermessern aufgezählte Heilbalsam hin.

Im Verlassenschaftsinventar der Barbiers Hassan wurden auch die Objekte seines Haushalts zusammengeschrieben. Eine Sondergruppe bilden seine wertvollen Kupfergefässe, von denen auch mehrere Typen bekannt sind – aus dem in Ungarn gefundenen damaligen archäologischen Material. Dazu gehören der Aufsatz aus Kupfer „sahan“; die grosse runde Kupferplatte „sini“, die mit der gleichfalls aufgezählten „sofra“ zusammen auch als Tischplatte gebraucht wurde; dann als Kochgeschirr bekannte „tenğere“; die oft verziert gefertigte, auch mit einem Deckel versorgene Schale oder Kisse „tas“, und zuletzt als Barbierschüssel, beziehungsweise Barbierkrug erwähnte „lejen“ und „satil“.

Die wertesten Objekte der Ofner Verlassenschaft sind – ihrem Preis nach – die Kleidungsstücke. Dazu gehört der teuerste Stück der Verlassenschaft, der aus Scharlach gefertigte kurze Mantel „nimten“, der 730 acqe wert war. Der Wert dieses Kleidungsstückes ragt viel besser hervor, wenn wir ihn mit dem ebenso „nimten“ genannten bloss 41 acqe werten čoha-Tuchmantel des Barbiers Bódizsár vergleichen. Beim Vergleich der „čagšir“ genannten langen, weiten Hosen kommen wir zur ähnlichen Feststellung. Diese war bei Hassan 151 acqe, bei Bódizsár 20 acqe wert.

Ausser den Aufgezählten finden wir im Hause des Meisters Hassan auch Waffen, die uns beweisen, dass der Meister nicht nur mit seinen chirurgischen Instrumenten in den Kriegen und Kämpfen teil nahm. Das kühle, objektive Inventar macht für uns auf diese Weise zwei Meister der Zeit, und dadurch das Leben und Schicksal ähnlicher Leute lebendig.

24-28	دوان موس	موس موس	نمره موس	رس موس	دوان موس
29-34	نجر موس	جوان موس	موس موس	دوان موس	دوان موس

دوان موس

1-5	دوان موس	نجر موس	نجر موس	نجر موس	نجر موس
-----	-------------	------------	------------	------------	------------

6-10	دوان موس	نجر موس	نجر موس	نجر موس	نجر موس
------	-------------	------------	------------	------------	------------

11-15	دوان موس	نجر موس	نجر موس	نجر موس	نجر موس
-------	-------------	------------	------------	------------	------------

3. Berber Haszán hagyatéki leltára (részlet)

Handwritten musical notation on a staff, featuring various rhythmic values and melodic lines.

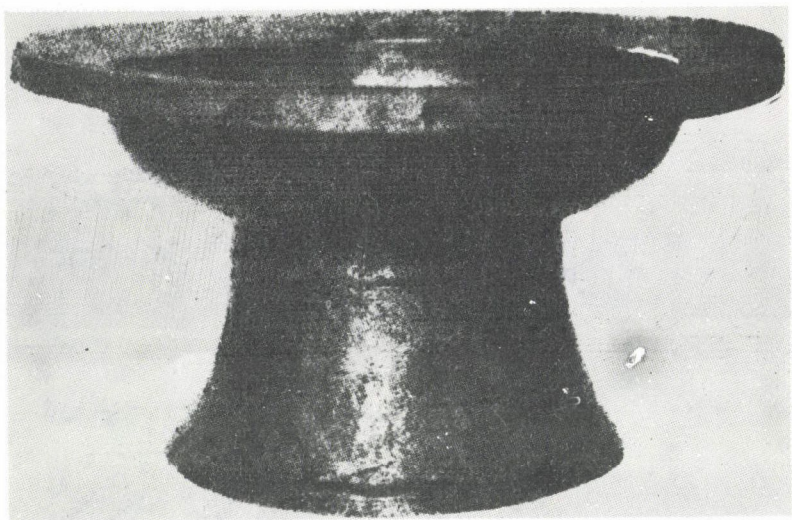
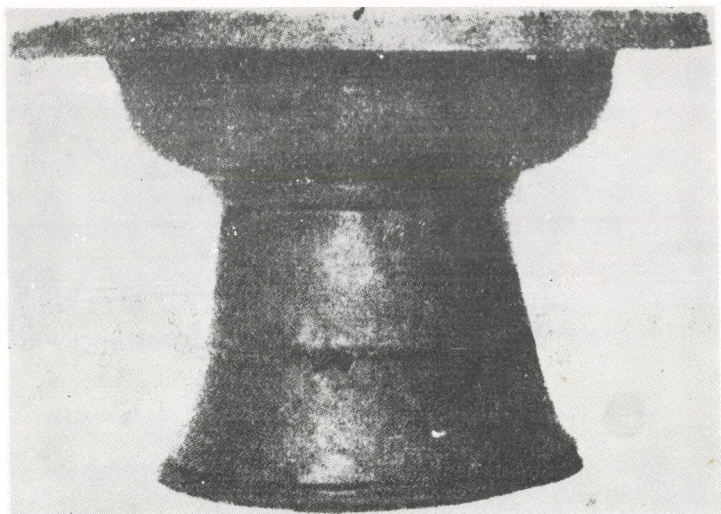
Handwritten musical notation on a staff, featuring various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a staff, featuring various rhythmic values and melodic lines.

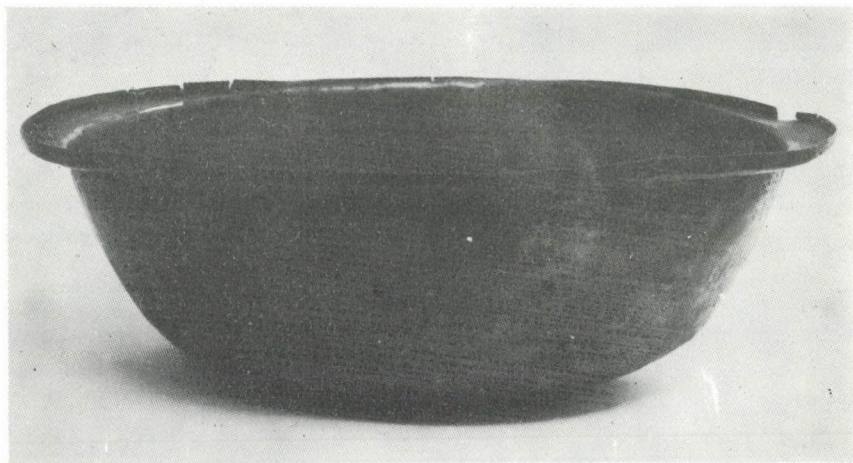
Handwritten musical notation on a staff, featuring various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a staff, featuring various rhythmic values and melodic lines.

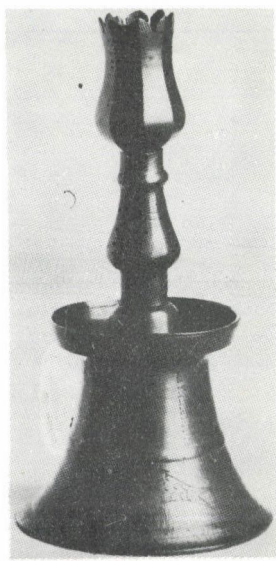
5. Berber Bódizsár hagyatéki leltára 1553. jún. 26.
(Bécs Nat. Bibl. Türk. Hss. Mxt. 576/54.)

6. Szahan-típusú rézedények Esztergomból.
Ltsz.: 53.585. l. és 53.557. l. Közölte: *Fehér Géza*, i.m. 291.

7. A szahan elnevezésű edények egy másik fajtája
MNM Ltsz.: 67/1928.

8. Török gyertyatartó típusok
MNM Ltsz.: 1917. 23. b. és 55.377.C.

Buda visszafoglalása Itália egykorú művészetében

A XVII. század folyamán meglehetősen ellentmondásos kép élt az olasz közvéleményben a korabeli Magyarországról. A nagy bőségben rendelkezésre álló nyomtatott forrásokból könnyű e kép felvázolásához a legfontosabb vonások illusztrálására példákat találni. A calabriai származású híres világotutató, Giovanni Francesco Gemelli Carerinél – aki egyébként személyesen résztvett a felszabadító hadjáratban – azt olvashatjuk Magyarországról, hogy azt az élelmiszerek bőségében egy más ország sem múlja felül. Annyi itt a gabona, hogy könnyűszerrel táplálni lehetne vele egész Itáliát. A vadak bősége minden képzeletet felülmúl. S természetes, hogy a magyar föld gazdagságának ismertetéséből nem maradhat el a magyar bor dicsérete sem.¹ De az országgal ellentétben annak lakosairól, a magyarokról már kevés jót tudnak mondani az egykorú olasz szerzők. Sempliciano Bizozzeri szerint – hogy csak egy jellegzetes példát idézzünk –, az egész világ ismeri ennek a nemzetnek hűtlenségét, amelynek nagy része a sokféle eretnokség következtében lázad Isten ellen, pírulás nélkül lázad törvényes és természetes uralkodója ellen, akinek hatalmát és vallását egyaránt féli és gyűlöli.²

Érdekes, hogy ezekkel a sztereotíppá vált jelzőkkel együtt állandóan visszatér a XVII. századi olasz kiadványokban – Magyarországra vonatkoztatva – az „antemurale”, „Bastione” (bástya) vagy „baluardo della Christianità” (a kereszténység védőbástyája) kifejezés is, néha kissé eltérő formában, de azonos tartalommal. Bármennyire érdekes lenne e megállapítások – főleg a védőbástya-szállóige – valóság tartalmát, aktualitását, kialakulásuk körülményeit és elterjedésüket – különös tekintettel az olasz nyelvű előfordulásokra – megvizsgálni, jelenleg erre a feladatra nem vállalkozhatunk.³ Azt azonban nyugodt lélekkel megállapíthatjuk, hogy Budának, mint „az iszlám erős védőbástyájának” említése a XVII. századi török forrásokban történeti realitást fejez ki. A középkori Magyarország fővárosa 1541 óta állt török fennhatóság

alatt. A XVI–XVII. században a törökök öt alkalommal védelmezték meg keresztény támadások ellen. Érthető tehát, hogy az oszmán birodalom kiemelkedően fontos pontjának tartották és birtoklásához mindenképpen ragaszkodtak.⁴

Buda kulcshelyzete érthetővé teszi számunkra az utolsó, 1686-os osztróm előkészületeit, lefolyását és sikerét kísérő széles körű nemzetközi érdeklődést. Ennek az európai visszhangnak az egykorú olasz művészetben fennmaradt emlékeit szeretnők a következőkben röviden áttekinteni.⁵

A török elleni támadásra Bécs 1683-i ostroma adott alkalmat. XI. Ince pápa buzgólkodásának eredményeképpen 1684-ben létrejött a Szent Liga – a Habsburgok, Lengyelország és Velence, majd 1686 óta Oroszország szövetsége – amely többfrontos támadást indított a török birodalom ellen. Ennek a támadásnak volt fontos része Buda 1686 június 21-től szeptember 2-ig tartó sikeres ostroma. A 7000 főnyi török védővel szemben a keresztény seregben 60 000 volt a császári és birodalmi szövetséges csapatok létszáma, 15 000-re tehető a magyaroké. Az irányítás Lotharingiai Károly herceg és Miksa Emánuel bajor választófejedelem kezében volt.⁶ Emellett Európa különböző országaiból nagyszámú önkéntes jelenlétéről is tudunk, akik között jelentős volt az olaszok részvétele. Sajnos, az önkéntesek névsora nem ismeretes, pontos számukat sem tudjuk, így most csak néhány kiemelkedő név említésével tudunk rájuk hivatkozni.

Az önkéntesek, illetve a császári sereg tagjai közül nevezetes Michele d’Aste alezredes, aki hősi halált halt és Magyarországon temették el,⁷ Enea Caprara császári tábornagy, Giovanni Domenico Fontana és Luigi Ferdinando Marsigli mérnök-alezredesek. Fontana monumentális hatású ostromábrázolására még visszatérünk, a széles körű tudományos érdeklődésű és kalandos sorsú Marsigli pedig hosszabb időt töltött Magyarországon. Könyvei és feljegyzései ma is fontos forrásaink.⁸ Az egyházi férfiak közül megemlíthetjük a barnabita Sempliciano Bizozzerit, a bencés Casimiro Freschotot és végül Giovanni Paolo Zenarollát, aki később székesfehérvári prépost lett. Magyar vonatkozásaik nem merültek ki abban, hogy tábori lelkészekként a Budát ostromlók lelki gondozását végezték. Mindhárman magyar tárgyú történeti és földrajzi művekkel is megörökítették nevüket. S végül, de nem utolsó sorban utaljunk a velencei Francesco Grimánira, aki a Buda alatti táborból küldött leveleivel tájékoztatta az ostrom eseményeiről Velence bécsi követét, Federico Cornarot.⁹

A tekintélyes mennyiségű, olasz művészekről származó grafikus úton sokszorosított ostromkép felsorolására most nincs módunk. Legyen elég néhány történetileg vagy művészi kvalitásai miatt érdekes példa kiemelése. Mi-

vel a korábbi ostromok is élénken foglalkoztatták az olasz közvéleményt, bevezetésképen egy, az 1684-es ostromot ábrázoló olasz rézkarccal kezdjük. A Teatro della guerra contro il turco-című albumban jelent meg Rómában, de önálló lapként valószínűleg már korábban is. Kiadójának, Giovanni Giacomo de Rossinak nevével később még találkozni fogunk.¹⁰ A nagyméretű lap északi irányból, madártávlatból készült. Ebből a nézőpontból nézve nagyszerűen érvényesül a magyar főváros részeinek fekvése és viszonyuk a környező tájhoz, ezért a XVI–XVII. századi vedutarajzolók előszeretettel alkalmazták. Az arányok el-tűlzása – így például a folyók túlméretezett szélessége, a rajta látható hatalmas hajók – a barokk vedutastílus velejárója és azt is elárulja, hogy a lap nem készült a helyszín ismeretében. A kép részleteinek megértését a bal felső sarokban, exotikus díszítésű keretben elhelyezett magyarázó szöveg könnyíti meg.

A luccai származású festő és rézmetsző Giovanni Domenico Fontana Lotharingiai Károly vezérkarában volt hadmérnök, így érthető, hogy ő is az északi nézőpontot választotta impozáns látképének elkészítésekor, mivel a Károly főherceg vezetése alatt álló csapatok a vár északi részét támadták.¹¹ Fontana lapja Elias Nesselthaler rézkarcában, Caprara tábornagyhoz intézett ajánlással Bécsben jelent meg 1687-ben. Nem egy konkrét, meghatározott helyzetet állít elénk, rajta több, különböző időben történt fontos epizód együtt jelenik meg. Egyszerre látjuk az augusztus 14-én lezajlott ütközetet a felmentő sereggel, az ostromlottak megsegítésére megkísérelt augusztus 20-i török betörést és a szeptember 2-i végső nagy rohamot. Fontanát nem annyira a városok építészeti részleteinek megörökítése érdekelte, ami ilyen nagy távolságból nehéz is lett volna. Inkább az ostromló seregek elhelyezkedésének pontos rögzítését tartotta feladatának és ezt kiválóan meg is oldotta. Célja első sorban ismeretek közlése volt, ezért megbocsájthatónak kell tartanunk, hogy a bal és jobb felső sarokban egy nyugati látkép illetve egy alaprajz, valamint alul a francia, olasz és németnyelvű képmagyarázat jelentős területet elvesz a képfelületből. Mindezzel együtt Fontana műve az 1686-os ostrom történetének egyik legfontosabb képes forrása.

Ugyancsak több, különböző időben történt esemény jelenik meg egyszerre Arnaldo van Westerhout XI. Ince pápának ajánlott rézmetszetén is, amelynek eddig külön gyűjteményekben őrzött és külön-külön nyilvántartott két felét a régi budapesti veduták korpuszának előkészítő munkálatai során sikerült azonos kompozíció összetartozó részeiként meghatározni. Az antwerpeni származású, de az 1680-as évektől kezdve Itáliában működő népszerű rézmetsző munkáján az ostromlott város nyugati nézetű látképe kisebb sze-

rephez jut, az előtér közelharc-jelenetei jóval nagyobb hangsúlyt kapnak. A képen feltűnő az egységes perspektíva hiánya, az oldal- és felülnézetből ábrázolt részletek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Ez azonban a XVII. századi csataképfeszítészetben – főleg a grafikában – nem számított hibának, általánosan alkalmazott módszer volt, amelynek segítségével a kompozíció egyes részeit minél világosabban igyekeztek a szemlélő elé állítani.¹²

A nyugati nézet főleg a vár teljes szélességben való bemutatásra volt alkalmas, ezért a magyar főváros képei közül számos erről az oldalról készült. E típusnak szép példája egy Velencében, Girolamo Albizzinél megjelent rézkarc. Művészéről, Balthasar Falletről semmi közelebbit nem tudunk, nevéből következtetve valószínűleg német vagy németalföldi lehetett. A lap nem a helyszínen készült felvételt sokszorosít, hanem egy korábbi típust egészít ki az ostromlók straffázsalkajaival. A háttérben Pest látszik, méghozza olyan magas hegyekkel, amelyenek a valóságban itt nincsenek.¹³

Buda felszabadításának örömhíre a korabeli viszonyokhoz képest gyorsan elterjedt és hamarosan Olaszországba is megérkezett. Érdekes véletlen folytán ismerjük annak a bolognai postamesternek nevét, aki a résztvevő hadvezéreket és az európai uralkodókat megelőzve, mantuai forrásra hivatkozva, 1686 szeptember 8-án írott levelével elsőnek adott hírt a pápának. Carlo Antonio Gagliardellinek hívták. Forrásaink szerint éppen Krisztina svéd királynő volt kihallgatáson a pápánál, amikor az örömhír megérkezett.¹⁴ Krisztina a következő szavakkal adott kifejezést örömének Terlon francia követhoz írott levelében: „Buda elfoglalásának hírének éppen most vettük kimondhatatlan örömmel, miközben Önnek írok. Ez a hőstett méltó az összes nagy szívek nemes irigységére és jobban örülnék annak, ha én értem volna el, mint az egész világ bírásának.”¹⁵ A királynő érdeklődését bizonyítja az is, hogy akadémiajának két költőjével, Alessandro Guidivel és Benedetto Menzinivel is íratott költeményt az esemény ünneplésére.¹⁶ A magyar főváros felszabadítása az olasz zenetörténetben is hagyott emléket Matteo Simonelli, egy késői Palestrina követő Missa Buda expugnata-című kompozíciója révén. A művet a következő évben mutatta be a vatikáni énekkar, a Capella Sistina, amelynek a szerző is tagja volt.¹⁷

Buda felszabadításának hírére több európai városban népünnepélyeket rendeztek. Az ünneplésből természetesen Olaszország sem maradhatott ki. Rómában Te Deumokat tartottak, díszsortüzeket adtak le és díszkilégítást rendeztek. A tűzijátékban szereplő építményről képes ábrázolás is maradt fenn a már említett de Rossi-féle albumban.¹⁸ (1. kép) Nicolas Dorigny rézmezzetének felírata szerint az alkalmi építmény Pietro da Cortona tanítvá-

nyának, a freskófestőként és dekorációrajzolóként ismert Ciro Ferrinek (1634–1689) terve alapján készült.¹⁹ Nem lehet véletlen, hogy a tüzijáték költségeit az a kiadó fedezte, aki a felszabadító hadjárat eseményeit ábrázoló rézmetszetek megjelentetésével nyilván jó üzletet csinált. A szarkofágszerű építményen egy hanyatt bukó török alakja látszik, akinek – Tityoszként – sas vájja ki a szívét. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha az építményben Mohamed koporsóját látjuk, amelynek elégetése már a XVI. században vallásos ünnepek népi színjátékszerű része volt és amelynek bizonyos varázserőt tulajdonítottak, magának a török birodalomnak bukását kellett maga után vonnia.²⁰ Erre utalhat a szarkofág felirata – tandem deficit (végre el fog pusztulni) – is. A még szintén szeptemberben megrendezett bolognai ünnepség részletei közül művészettörténeti vonatkozásai miatt kettőt kell kiemelnünk. A tereken a felszabadított magyar városok képeit állították fel, felettük az osztrák kétfejű sas lebegett. A láncrevert Abdurrahman budai basát „gyönyörű” szobor jelenítette meg.²¹

Nápolyban az alkirály, Gaspar d'Haro y Guzman, Marchese del Carpio rendeztetett több napig tartó ünnepeket. Ezek széles körű sikerét mutatja, hogy egy, még ugyanabban az évben megjelent és Buda felszabadítását ünneplő versben az udvari költő azt írja a Marcheseről, hogy az ünnepek rendezésében nagyobb Augusztusznál.²² Az ünnepek programján Te Deum, díszkivilágítások, karnevál, amnesztia, élelemosztás és látványos színjátékok szerepeltek. Az előkészítésükben jelentkező művészi feladatokat Nápolyban – az egykorú ábrázolások tanúsága szerint – Philipp Schor festőre bízták, aki a pápai udvar számára is végzett hasonló munkákat. Az egyik rézmetszeten a királyi palota előtti teret láthatjuk, háttérben az ostromlott Buda képével, a kivilágításra szolgáló lámpákkal, élelmiszer-piramisokkal és kutakkal, amelyekből bor folyt. (2. kép) A másik kép már a közönséget is mutatja. A háttérben itt a Hit temploma alkotja, amely előtt Lipót császár veszi át Buda kulcsait a keresztény sereg vezéreitől. A tömeg pedig a dekoratívan elhelyezett élelmiszer-piramisokat rohanja meg.²³ (3. kép) Hasonló módon zajlottak le az ünnepek Senigalliában is.²⁴

A XVII–XVIII. század fordulóján az akadémiai képzettségű Giovanni Maria Mitelli (1634–1718) volt Bolognában annak a műfajnak legjelentősebb képviselője, amely egész Európában el volt terjedve és amelyet talán legáltalában francia kifejezéssel „imagerie populaire”-nek nevezhetnénk. A műfaj nem tartozik a népművészet körébe, bizonyos magasabb színvonalú technikai tudás szükséges műveléséhez. Neve nem létrehozóit, hanem közönségét kívánja meghatározni. Olyan grafikai alkotásokat értünk alatta, amelyek az ala-

csnyabb néprétegek érdeklődésére számot tartó témákat egyszerű kifejezési eszközökkel dolgoztak fel és amelyek olcsó árúk révén könnyen elérhetőek voltak. Vallási és világi tárgyak egyaránt szerepelnek a repertoárban. A „fordított világ”, „életkorok”, „tejjel-mézszel folyó ország” és az ezekhez hasonló témák a moralizáló allegória műfajához tartoznak, de népszerűek voltak a vi-selet-sorozatokat, naptárakat és kártyákat is. A készítőik között a vásárok számára dolgozó mesterek mellett a grafikatörténet ismertebb neveit is megtalálhatjuk.²⁵ E mesterek közé tartozik Mitelli is. Ő az imagerie hagyományos témái mellett az aktuális politikai eseményeket is figyelemmel kísérte és ábrázolta. Mivel Bologna abban az időben pápai birtok volt, természetes, hogy oeuvréjében a török elleni felszabadító hadjárat azokban az években lezajlott esemé-nyei is szerepelnek. Mitelli népszerűségét mutatja, hogy a lapjai nyomtatására szolgáló rézlemezek egy részéről 1763-ban Lelio della Volpe új ivonatokat készített, tehát a darabok még majd száz évvel később is keresettek voltak. Lemezeinek másik részét a már többször említett római de Rossi kiadó utódai örökölték.

Minket most főleg a korabeli eseményeket ábrázoló művei érdek-elnek, nemcsak magyar vonatkozású témáik miatt, hanem azért is, mivel velük kapcsolatban néhány esetben Mitelli forrásait is sikerült meghatároz-nunk s így bepillantást nyerhetünk a bolognai mester munkamódszerébe.

Buda visszafoglalásával több lapján is találkozunk. Két dúcrról nyom-tatott nagyméretű rézkarcán groteszk betűkkel Buda neve olvasható a vissza-foglalás tényének közlésével és utalással a Szent Szövetséghez tartozó hatal-makra, a Pápaságra, a Habsburg birodalomra, Lengyelországra és Velencére.²⁶ A lap méreteiből következően – 27x62 cm – esetleg falragasz céljára is fel-használhatták. (4. kép) Egy másik képen a kétségbeesetten dühöngő és rész-ben megcsonkított törökök csoportja felett sas tartja a felszabadított Buda képét a felhőkön lebegő Madonna elé, aki a félholdas jelvényt a keresztrel cse-réli ki. (8. kép) Érdekes felfigyelnünk itt a XVII. századi történeti festészet-nek arra a sajátosságára, hogy a közönséget – akár konkrét történeti esemé-nyek ábrázolásán – nem zavarta a földi emberek, bibliai vagy mitológiai sze-mélyek, allegóriák és megszemélyesítések együttes megjelenése.²⁷ Mitelli egy másik, budai vonatkozású lapja vásári árúst ábrázol – ez a téma is az imagerie hagyományaihoz tartozik – aki a Budán feleslegessé vált turbánokat kínálja megvétele, álarcosbálon történő felhasználás céljára.²⁸

A horvátországi Bány Péter egy csapással vágta le az ellenséges török-nek és lovának fejét, amint azt Mitelli egy lapjáról megtudhatjuk.²⁹ Máskor a szultánt láthatjuk betegágyán fekvő, amint az európai hatalmak orvosi konzí-

liumot tartanak felette.³⁰ Itt már a modern értelemben vett politikai karikatúrával állunk szemben. A két utolsó lapnak forrását is meg tudjuk határozni, korabeli németországi röplapokban.³¹

Thököly Imre is gyakran szerepel Mitelli művészetében. Kárörömmel számol be elfogatásáról és egy lapján a rács mögött ülve ábrázolja.³² Thökölyhez nagyon hasonló módon, rács mögött láthatunk egy turbános törököt Mitelli egy rézkarcán, amely feliratában a szer-aszkerre utal és 1685-ben keletkezett.³³ (6. kép) Fennmaradt a rézkarchoz készült eredeti rajz is Scholz János amerikai gyűjteményében.³⁴ (5. kép) Hogy a rajz korábbi és sajátkezű, azt a fordított állás mellett az is bizonyítja, hogy a hátán olvasható egykorú szöveg bővebb, mint a rézkarcé. Mitellinek ezt a művét talán úgy kell értelmeznünk, hogy a török hatalom megindult a bomlás útján. De elképzelhető, hogy konkrét személyre vonatkozik. A szer-aszker szó a XIX. század eleje óta a török hadügyminisztert jelenti, de a XVII. században jelentése még nem volt ennyire konkrét, egyszerűen magasrangú katonai parancsnokot jelentett. Lehetséges, hogy itt Sejtán Ibrahim pasát kell alatta értenünk, aki a magyarországi hadak parancsnoka és híres hadvezér volt, de később politikai hibákat követett el – többek között ő fogatta el Thökölyt is – és ezért megfojtották.³⁵

Mitelli művészetének jellegzetessége az iróniára való hajlam. Sajátos módon ez a saját maga művészetével szemben is kifejezésre jutott. Két olyan művét is ismerjük, amelyek az aktualitásokat tartalmazó illusztrált röplapok terjesztésére illetve visszhangjára vonatkoznak. Az egyiken röplapárus kínálja portékáját. Kosarában egy budai vonatkozású lap is felismerhető. Két mellette álló vásárló undorral fordul el tőle, amit vonatkoztatunk a röplapokra, de esetleg a háborús hírekre is.³⁶

A másik ironizáló lapon maga az árús gyűjtja fel a röplapokból rakott máglyát, amelynek tetején a török birodalmat szimbolizáló alak ül.³⁷ (7. kép) A máglyát alkotó lapok között több olyant ismerhetünk fel, amelyekről már volt szó. Szerepel a Buda névbetűit tartalmazó kép, felismerhetjük Thökölyt és a török vezért a börtönben. Ezt az utóbbi lapot tehát végigkísérhetjük keletkezésétől egészen addig, amíg a tűzre került, a rajztól a rézkarcon keresztül egészen a végső, kép a képben való megjelenéséig. A politikai aktualitásokhoz kötött műalkotások közös sorsa, hogy hamar időszerűtlenné válhatnak. Szerencsére szorgalmas magángyűjtők és közgyűjtemények gondosan megőrizték Mitelli és hasonló területeken dolgozó kortársai műveit és így most a képes források e fontos csoportja megkönnyíti számunkra a XVII. századi közönség érdeklődési körének megismerését.³⁸

Az eddigiekben érintettük azokat az egykorú, sokszorosított grafikai alkotásokat, amelyek az ostrom lefolyását ábrázolják. Vannak közöttük olyanok, amelyeket a helyszínnel nem ismerős művészek készítettek. A táborban működött hadmérnökök művei, amelyek szolgálati kötelességeik mellett, mintegy melléktermékeként jöttek létre, a leírásokat kiegészítő értékes és szemléletes forrásaink. Foglalkoztunk olyan, Buda felszabadításával kapcsolatos műalkotásokkal, amelyek az esemény széles körű visszhangját őrizték meg, többször monumentális, de mulandó formában, mint az alkalmi dekorációk. Ezek megalkotásában, amint láttuk, jelentős művészek is szerepet vállaltak.

Tudunk azonban olyan budai vonatkozású monumentális emlékekről is, amelyek fennmaradtak. Ezek közül egyik legjelentősebb a mantuai Sordi-palota dísztermének dekoratív együttese, Frans vagy Francesco Geffels (megh. 1694) főműve. Az antwerpeni születésű festő, rézmetsző, építész és színházi mérnök 1663 óta udvari festő, 1664-től kezdve polgár Mantuában. Sokat dolgozott Bécsben is. Művei az italianizáló flamand festők modorához kapcsolódnak.³⁹

A Sordi palotát 1680-ban építette. A díszterem G. B. Barberinótól kivitelezett stukkódíszítésében öt festmény őrzi a felszabadító háborúk emlékét. A legnagyobb Belgrád megvívását, négy valamivel kisebb, azonos méretű vászon Buda, Bécs, Esztergom ostromát, illetve a mohácsi csatát ábrázolja, amely utóbbi már nem Geffels, hanem Giovanni Canti műve. Geffels festményei a művész halálakor még műtermében voltak és végrendeletében is a grófi család tartozásairól olvashatunk. A terem dekorációját négy, pontosan meg nem határozott tengeri csatakép, valamint arcképek teszik teljessé. Lipót császár, XI. Ince, Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel mellett a Gonzaga-család négy tagja, köztük II. Carlo és Ferdinando Carlo duca arcképét is Geffels nevével hozzák kapcsolatba.⁴⁰

Adataink vannak arra vonatkozólag, hogy Ferdinando Carlo herceg „királyhoz méltó” sereggel járt Magyarországon 1687-ben és 1688-ban és kíséretében volt Benedetto Sordi is. Nyilvánvaló, hogy a Sordi palota dísztermének programja a török elleni hadjáratban résztvevő családtag érdemeinek illetve udvari kapcsolatainak dicsőítését kívánta szolgálni, tehát a grófi család hűségét bizonyította a herceggel szemben.

De ismerjük Geffelsnek még egy-egy, budai és bécsi ostromképét is, amelyek azonos formátumúak, ugyanannak a rézmetszőnek műveire vezethetők vissza és közös a provenienciájuk.⁴¹ Természetes, hogy fennáll annak lehetősége, hogy ezek a festmények Bécsből származnak, de mivel Ferdinando

Carlóval családja, a Gonzagák Nevers-i ága kihalt és vagyona szétszóródott, megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a budapesti és a bécsi kép a mantuai hercegi palota berendezéséből származik.⁴² Ferdinando Carlo hercegnek Buda visszavívása iránti érdeklődését mutatja az is, hogy Maietta már említett budai vonatkozású versgyűjteményét neki ajánlotta.⁴³

Amint Sordi gróf fejedelme iránti hűségét bizonyította a Geffels kompozíciók megrendelésével, úgy lehetséges, hogy Ferdinando Carlo, akinek francia kapcsolatai miatt erre nagy szüksége volt, szintén ehhez az esz-közhöz folyamodott hűbérurának, a Habsburg háznak tett szolgálatai megörökítésével. Úgy látszik azonban, hogy bizonyítása nem volt eléggé meggyőző, mivel hűtlenség vádja miatt 1707-ben menekülnie kellett Mantuából. Geffels említett művei tehát – Miksa Emánuel schleissheimi kastélyának Viktória terméhez⁴⁴ és a lotharingiai hercegek faliszőnyeg sorozataihoz hasonlóan⁴⁵ – nem öncélúan ábrázolnak konkrét történeti eseményeket. Megrendelőik a közzeltörténetének megörökítése révén aktuális politikai célokat kívántak elérni.

JEGYZETEK

1. *Gemelli Careri, G.F.*, Viaggi per Europa. Parte seconda. (Napoli 1704.) 144.
2. *Bizozzeri, S.*, Notizia particolare dello stato passato e presente de' Regni d'Ungheria, Croazia e Principato di Transilvania... (Bologna 1686.) 2.
3. *Terbe L.*, Egy európai szállóige életrajza. Egyetemes Philológiai Közlöny LX (1936) 297–351.; *Polgár V.*, Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben. (Pannonhalma 1942.)
4. *Fekete L.*, Budapest a törökkorban. (Bp. 1944.) 41.
5. A visszafoglalás irodalmi visszhangjára lásd: *Molnár E.*, Buda visszafoglalása (1686) a korabeli olasz költészetben. (Bp. 1936.); *Szabó M.*, XI. Ince pápa üdvözlése Buda visszafoglalása alkalmából és a győzelem olasz irodalmi visszhangja. Tanulmányok Budapest Múltjából V. (1936) 183–192.
6. *Károlyi Á.*, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. 2. kiadás. Átdolgozta *Wellmann I.*, (Bp. 1936.)
7. *Lancelotti, F.*, Pel secondo centenario della cacciata dei Turchi da Buda. (Roma 1686.)
8. Memorie intorno a L. Ferd. Marsili. (Bologna 1930.)
9. *Bubics Zs.*, Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. (Bp. 1891.)
10. *Rózsa Gy.*, Budapest régi látképei. (Bp. 1963.) 49. sz., XXVII. t.
11. *Rózsa Gy.*, i.m. 27. sz., XXXIII. t.
12. *Rózsa Gy.*, i.m. 37. sz., LI. t.
13. *Rózsa Gy.*, i.m. 22. sz., XLII. t.
14. *Lancelotti, F.*, i.m. 22–23. l.
15. *Arckenholtz, J.*, Mémoires concernant Christine reine de Suede. IV. (Amsterdam–Leipzig 1760.) 128.
16. *Szabó M.*, i.m. 190. l.
17. *Szita O.*, „Missa Buda expugnata” 1686. Tanulmányok Budapest Múltjából V (1936) 193–197.

18. Felíráta: „Machina de giuochi di fuoco fatti fare da Gio. Giacomo de Rossi in Roma alla Pace, in occasione delle universali allegrezze della Christianita per la gloriosa conquista della Citta di Buda, presa dell'armi imperiali nel felice Pontificato di N.S. PAPA INNOCENZO XI. l'anno 1686. Doue si rappresenta il favoloso Titio in habito Turchesco. Inventione e disegno del celebre pittore Ciro Ferri Romano.” Jelezve balra lent: „N. Dorigny Sculp.” Rézmetset, 574x415 mm. V.ö.: *Kelényi B. O.* A török Buda a keresztény közvéleményben. Tanulmányok Budapest Múltjából V (1936) 70.
19. *Thieme-Becker*, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. 11. köt. (Leipzig 1915.) 479–482.; Christina, Queen of Sweden. Kiállítási katalógus. Nationalmuseum, Stockholm. (Stockholm 1966.) 1152–57. sz.
20. *Eckhardt S.*, Lebeg mint Mohammed koporsója. Magyar Nyelv XXIII (1927) 510–511.; *Dombi B.*, A drámaírás kísérletei Magyarországon a XVI–XVII. században. (Pécs 1932.) 54–57.; *Pásztor L.*, A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. (Bp. 1940.) 26–27.
21. L'allegrezze di Felsina, ovvero il giubilo de'suoi cittadini rimostrato nell' importante acquisto della real citta di Buda... (Bologna 1687). V.ö. *Kelényi B.O.*, i.m. 69–70. l.
22. Carlo di Napoli verse a következő gyűjteményben: Poesie di diversi autori per la gloriosa conquista fatta dall' Armi Cesaree Della Real Citta di Buda ... Raccolta da Giuseppe Ambrogio Maietta ... (Roma 1686.) App. H. 1224.
23. Distinta relazione delle sontuosissime Feste fatte in Napoli in occasione dell'importantissima Piazza di Buda presa a viva forza dall'Armi Augustissime della Maesta Cesarea dell'Imperatore Leopoldo Primo, della Magnificenza dell'Eccelestiss. Sig. Marchese del Carpio Vice-Re, e Capitan Generale di questo Regno Etc. Nel Mese di Settembre 1686. Napoli 1686. A kiadványt illusztráló spanyol felíratú metszetek jelzése: „Phelipe Schor Inventor – G. Federico Pesche F.” és „Phelipe Schor Inventor.” App.H.2255. Vö. *Kelényi, B.O.*, i.m. 70.
24. Dimostrazioni di Giubilo fatte dalla Citta di Senogallia li 6 Ottobre 1686 per la importantissima Conquista della Real Citta di Buda e altre Vittorie ottenute dalle Armi Christiane sopra Turchi. H. és é.n. App. H. 1254. V.ö. *Molnár E.*, i.m. 5–6.l.
25. A gazdag olasz vonatkozású irodalomból: *Bertarelli, A.*, L'imagerie populaire italienne. (Paris 1929.); *Toschi, P.*, Populäre Druckgraphik Europas. Italien. (München 1967.)
26. *Bertarelli, A.*, Le incisioni di G.M. Mitelli. Catalogo critico. (Milano 1940.) 206.sz.
27. *Bertarelli, A.*, i.m. 207. sz.
28. *Bertarelli, A.*, i.m. 210. sz. Képe: Magyarország története képekben. Szerkesztette *Kosáry D.*, (Bp. 1971.) 258/2. kép.
29. *Bertarelli, A.*, i.m. 197. sz.

30. *Bertarelli, A.*, i.m. 211. sz.
31. A Mitelli által másolt előképek a Történelmi Képcsarnokban illetve a Kiscelli Múzeumban. V.ö. Magyar művelődéstörténet. 3. köt. Szerkesztette *Domanovszky S.*, (Bp. é.n.) 247. és Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. A Fővárosi Könyvtár évkönyve V(1936) 229–230. sz. — Magyarország történetének képekönve. 259/4. kép. Ugyanennek a kompozíciónak Philibert Bouttats által metszett változata a Történelmi Képcsarnokban, ltsz.: 6429, francia változatára vonatkozólag lásd: *Rózsa Gy.*, Magyarország 17. századi képe a francia népies grafikában. *Folia Historica* 4 (1975) 57–59. l. (képpel)
32. *Bertarelli, A.*, i.m. 203. sz. Képe: Magyar művelődéstörténet 4. köt. 15.
33. *Bertarelli, A.*, i.m. 199. sz.
34. Vörös kréta, 272x228 mm. New York, Scholz János gyűjteményében, akinek ezúton kell megköszönnöm, hogy a rajz fényképét megküldte és a közléshez hozzájárut. Hátlapon vörös krétával: „Te voi saper che son, osera quale / Serraschiere so io, come tu vedi / Che guerra piu non voglio e questo credi / Che battaglia non voglio e questo credi.” Felette XIX. századi tintaírással: „di Giuseppe Maria Mitelli ed e scritto di sua pugno anche che segue a basso.”
35. A szer-aszkerre vonatkozólag lásd: *Redhouse, W.*, Turkish and English Lexicon. Constantinople 1921.) – *Ferit Devellioglu*, Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik Luga. (Ankara 1970.) E művekre Fehér Géza barátom hívta fel figyelmemet.
36. *Rózsa G.*, Eine Darstellung des italienischen Zeitungsverkäufers aus dem 17. Jahrhundert. *Gutenberg Jahrbuch* 1964. 324–327. l.
37. *Bertarelli, A.*, i.m. 209. sz.
38. Mitelli művészetére vonatkozó újabb irodalom: *Arfelli, A.*, Per la bibliografia di Agostino e Giuseppe Maria Mitelli. *Arte antica e moderna*. 1958. 3. sz.; *Bigiavi, L.*, Un „Sogno di un cacciatore” e altri aspetti editi e inediti di Giuseppe Maria Mitelli. *Arte antica e moderna*. (1965.) 29. sz. 82–90.
39. *Pastor G.*, Biografia di Francesco Geffels. *Civiltà Mantovana* 1969. 48–68. l.
40. *Ember I.*, Adalékok Frans Geffels működéséhez. Építés, építészettudomány V (1973) 441–452.
41. Buda ostroma: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka ltsz.: 1202. V.ö. *Rózsa Gy.*, A Történelmi Képcsarnok legszebb festményei. (Bp. 1977.) 11. sz. — Bécs ostroma: Museum der Stadt Wien, lt.sz.: 40132. V.ö.: *Rózsa, G.*, Neue Angaben zum Leben und Werke Justus van der Nypoorts. *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*. (1972.) 222. Mindkét kép Jacques Rosenthal bécsi műkereskedésében bukkant fel a XIX. század végén és Nypoort rézkarcaira vezethető vissza.
42. *Paccagnini, G.*, Il Palazzo Ducale di Mantova. (Torino 1969.)
43. Lásd a 22. jegyzetet.

44. Kurfürst Max Emanuel. Bayern und Europa um 1700. Band II. Katalog der Ausstellung im Alten und Neuen Schloss Schleissheim. (München 1976.) 791–800.sz.
45. *Antoine, M.*, Les manufactures de tapisserie des ducs de Lorraine au XVIIe siecles. (Nancy 1965.)

Die Rückeroberung Ofens in der zeitgenössischen italienischen Kunst

Der Verfasser überblickt die in der zeitgenössischen italienischen Kunst erhalten gebliebenen Werke über die Rückeroberung der ungarischen Hauptstadt im Jahre 1686. Er hebt drei von den zahlreichen Belagerungsdarstellungen, die in Italien erschienen, hervor. Die eine erschien in Rom in einem Album von Giovanni Giacomo de Rossi, wo die Ereignisse des Befreiungsfeldzuges dargestellt sind. Der Zeichnung des Kriegsingenieurs Giovanni Domenico Fontana nach verfertigte Elias Nessenthaler eine Radierung. Arnoldo van Westerhout, der aus Antwerpen stammte und in Rom arbeitete, zeigt auf seinem monumentalen, dem Papst Innozenz XI. gewidmeten Blatt die zeitlich unterschiedlich verlaufenen Ereignisse der Belagerung. Anlässlich des Erfolgs der Belagerung fanden in aller Welt Freudenfeste statt. Einzelne Momente des Feuerwerks in Rom und des Volksfestes in Neapel wurden auf Kupferstichen bewahrt.

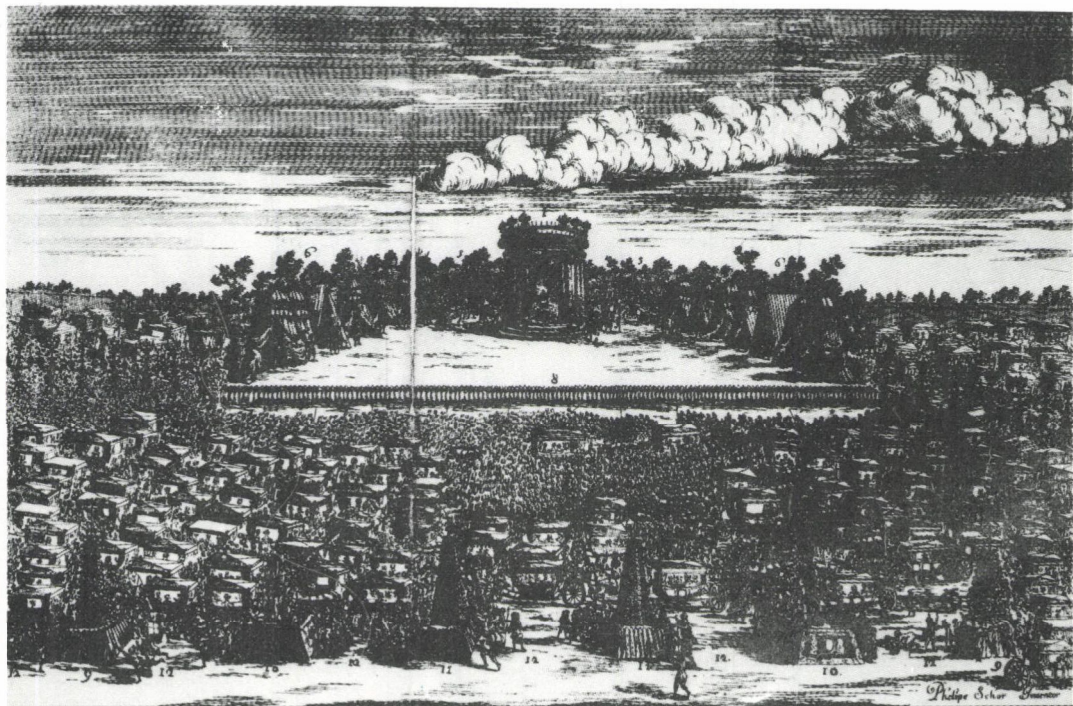
Ausführlicher beschäftigt sich der Verfasser mit den Radierungen ungarischen Bezugs von Giovanni Maria Mitelli aus Bologna. Ihm gelang eine, in einer amerikanischen Privatsammlung bewahrte Zeichnung als Vorläufer der Mitelli-Radierung „Seraskier hinter dem Gitter“ identifizieren. Unter den monumentalen Kunstdenkmälern in Bezug auf Ofen wird zuletzt die Dekoration des Prunksaales des Palazzo Sordi in Mantua als eine der bedeutendsten erwähnt. Sie ist als Hauptwerk des in Mantua und auch in Wien tätigen Hofmalers, Kupferstechers, Architekten sowie Theaterarchitekten bekannt.

1. Alkalmi építmény. N. Dorigny rézmetszete C. Ferri nyomán.
 MNM Történelmi Képcsarnoka

PLANTA DE LA SEGUNDA FIESTA QUE EL EX. S. MARQ. DEL CARPIO VIRREY DE NAPOLES HICÓ EN SETIEMBRE 1080.
 PARA LA CONQUISTA DE BUDA POR LAS ARMAS IMPERIALES.
 Y LA DEDICAA LA EX. S. MARQUESA DEL CARPIO SÓN JOSEPH DE AGUIRRE Y GAMARRA SV
 MENOR CRIADO.
 En Madrid por Benigno San Román la. de 1786.

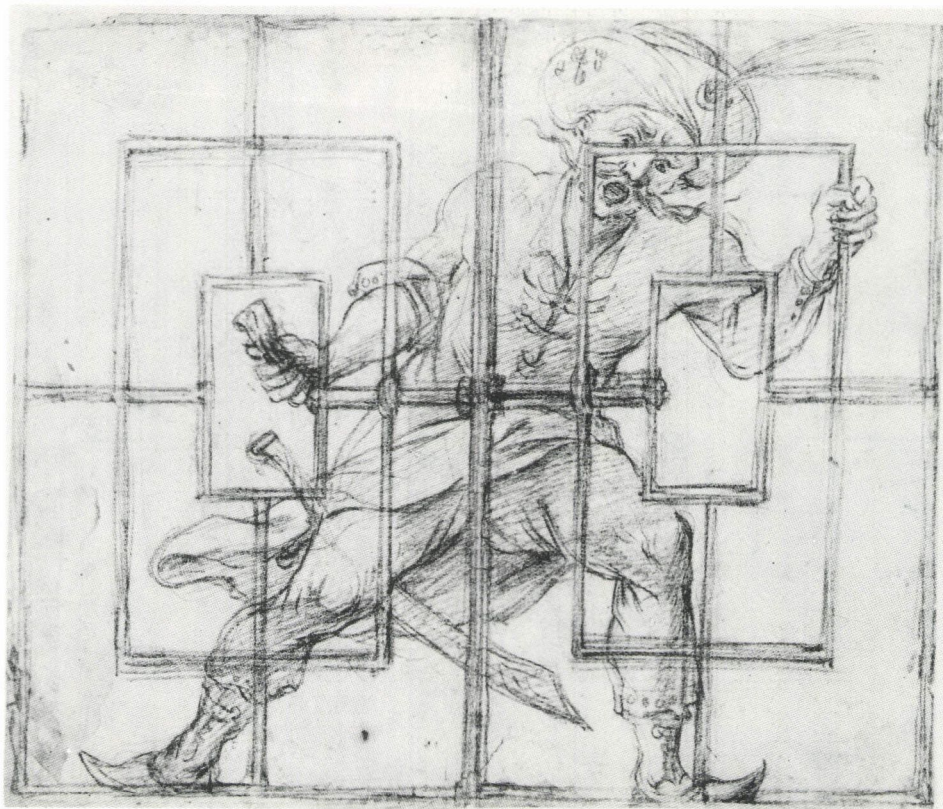
1. Campamento de la Plaza
2. Campamento
3. Plaza de Armas
4. Plaza de San Juan
5. Capitanía General
6. Triunfo

7. Capitanía General de Armas Imperiales
8. Plaza de San Juan de los Rios y San Juan de los Rios
9. Plaza de San Juan de los Rios y San Juan de los Rios
10. Plaza de San Juan de los Rios y San Juan de los Rios
11. Plaza de San Juan de los Rios y San Juan de los Rios
12. Plaza de San Juan de los Rios y San Juan de los Rios

3. Népiünnepély Nápolyban. G. F. Pesche rézkarca Ph. Schor nyomán

4. Grotteszk dekoráció Buda nevéből.
G. M. Mitelli rézkarca. MNM Történelmi Képcsarnoka

5. Török vezér a rács mögött. G.M. Mitelli rézkarca

6. Török vezér a rács mögött.
G.M. Mitelli rajza. Scholz János gyűjteménye, New York

DIRINDINA FA' FALLO'.

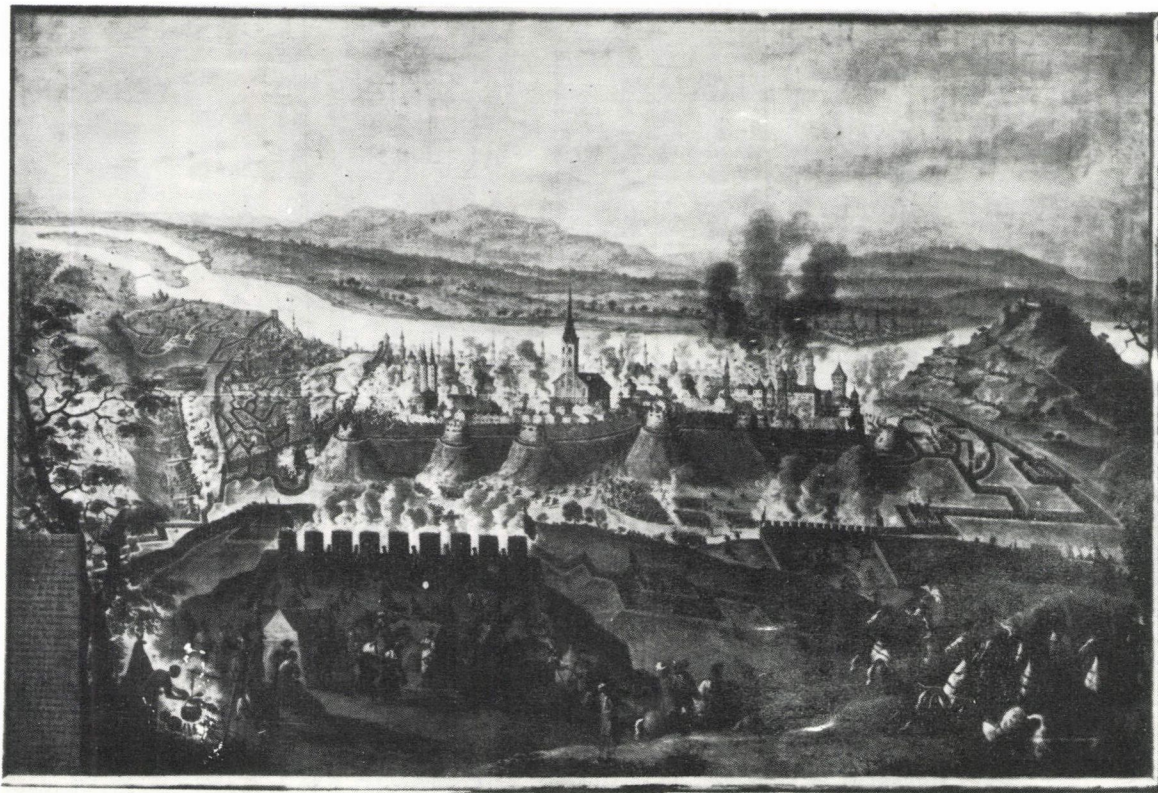
Anch' a' mi un ch' al miè Bomba i' brusa,
 Perch' sta sola finiva in l'itta,
 Chi crida Relazioni, i' Cart stampa,
 Ach' la via bon a chi la se anche para.
 Mi no' pr far Fede emod a' un ch' r'usa,
 An' nati servise d' sti Cart ch' m' in sta' duna,
 Ch' am cont tant stuff, e tant attanza,
 E per chiggara l' an n' a' n' n' a' fusa.

A' ro' ch' a' quri' m' n' fa' un mal al mond,
 Perch' an tuu spax eu' do' faldid a' ne run,
 E s' mand al Gran Vitor in tal profand,
 Mò s' a' in faza più m' dagga l' malcott ogn' un,
 M'asca i' Cruocch in l'Asia dentr dal Ton,
 E i' Tur-he m' saltè in bocca a un, a un.

7. Röplapégetés. G.M. Mitelli rézkarca

8. A törökök kétségbeesése. G.M. Mitelli rézkarca

9. Buda ostroma 1686-ban.

F. Geffels olajfestménye. MNM Történelmi Képcsarnoka

Temesváry Ferenc:

Kinizsi Pál a hagyományokban és az irodalom egyes műfajaiban

Amikor 1955-ben megkezdődött a nagyvázsonyi Kinizsi-vár feltárása, a kutatás figyelme – a régészeti emlékanyag megmentésén túlmenően Kinizsi Pál személyére, a magyar feudális társadalomban elfoglalt helyzetére is ráirányult. Olyan alapvető kérdések tisztázása, mint a vár építéstörténeti periódizációja, Kinizsi vár-, kolostor- és templomépítő tevékenysége és ezzel összefüggésben Kinizsi és Horváth Márk sírköveinek művészettörténeti, régészeti értékelése már viszonylag korán megtörtént.¹ Az alapos régészeti feltárás és az ehhez szükséges levéltári kutatómunka sem eredményezhette természetesen Kinizsi Pál részletes életrajzának elkészülését. Az újra felvirágozott „Kinizsi-kultusz” így indokoltá teszi, hogy a magyar történelem e jelentős alakjának a mondák, hagyományok és az irodalom egyes műfajaiban való szerepeltetését vizsgáljuk.²

Kinizsi személyének gyakori említése a nép mondáiban, adomáiban, anekdótáiban, és nem utolsósorban a korábbi évszázadok továbbélő historiás énekeiben, vagy éppen a mesék csodálatos világában nem feltűnő a nép életének ismerete mellett, hanem természetes jelenség. Itt valójában a nemzeti múlt nagy eseményeiből táplálkozó hazafias szellemnek, a történelem folyamán különböző formában ható meglétéről kell beszélnünk, amely a megnyilatkozási formától szinte függetlenül az írott művekkel is vetélkedő értékű történeti forrásul is szolgál. A nép költészetében ugyanis „... nem a történelem felszínén úszkáló a társadalom reális életétől elszakadt, véletlen és egyedülálló elemeket kell keresnünk, hanem a létnek azokat a törvényszerű jelenségeit, amelyek a fejlődés menetét meghatározzák.”³

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy Kinizsi Pál személye a magyar és a környező népek költészetében kiemelkedő szerepet kapott. Bár népmondáink közül a Toldi monda a legszebb és legjelentősebb, mégis a Kinizsi-mondák nagy részének történeti hitelessége miatt – gondolhatunk itt a korai századok

„naív” jellegű szóbeli énekköltészetének továbbélésére – a Kinizsiadák egyszerű népi változatai is rendkívül becsesek számunkra. Ezek változataiban pedig nincs hiány. Amiben a néphagyomány országosan egyetért, az nem egyéb, mint a Kinizsi Pál molnár származása és nagy ereje, amelyet oly gazdagon tudott kamatoztatni atyjának malmában. A malom helyére vonatkozóan azonban – s ez nem véletlen – a vélemények már igen eltérők. Nagyvázsonyban az országút szélén levő malmot tartják Kinizsi családi malmának, ugyanakkor Csúcsa mellett és Kiskinizsen is mutogatnak egy-egy malmot, ahonnan Kinizsi a „pórfiú” elindult Mátyás seregébe.⁴ Ez a szándék Kinizsi személyének kisajátítására nemcsak tájak, illetőleg országrészek között, hanem egy szűkebb területen belül is megfigyelhető. Így Nagyvázsony körül számos malomról állítják, hogy az Kinizsi egykori malma. Aligha lehet ezt a jelenséget másnak, mint a nép szeretetének felfogni, mely még helyileg is szorosabbra akarja fűzni kapcsolatát hősével.⁵ Ennek megfelelően születési helyét sokan hol Nagyvázsonyba, hol pedig az Abaúj megyei Kiskinizs, vagy a bihari Kinizs helységbe teszik. Ezen utóbbi felfogás hirdetői Bonfinivel ellentétben, Heltai krónikáját is megcáfolva tudni vélik, hogy: „Kinizsi Pál Kinizsi Ambrus várúr fia, s nem egy molnárlegény volt, mint állítják... hanem egy földesúr, több malmok és birtokok ura... az 1463-ban már álló Kis-Kinisi vár örököse.”⁶

Kinizsit a történeti források csupán 1468-ban említik először, azonban a néphagyomány annál gazdagabban színezte ifjúságát. Az idők folyamán mondai alakká vált, amin különösen nem kell csodálkoznunk, mert népünk a hősoket, a kiemelkedő vitézi tetteket és a félelmetes testi erőt minden időben megbecsülte, s Kinizsiben éppen azt az embert láthatta meg, akiben összesűrítve találta mindazt a vonást, ami lelkivilágának eszményképe volt: szegény származás, elképesztő katonai virtus, a nemesek és a főrendiek fölé való emelkedés saját emberségből.⁷

Kinizsi neve és hősi tettei már a XV. századi Magyarországon ismertté váltak elsősorban Galeotto Marzio (1427–1497) és Bonfini (1427–1503) feljegyzéseiből. Történeti munkáik „Mátyás király találó, bölcs és tréfas mondásairól és cselekedeteiről”, valamint a „Rerum Ungaricarum Decades” nemcsak saját koruk igényeit elégítették ki, hanem nagy hatással voltak a XVI–XVII. századi szépirodalmunkra is. Galeotto és Bonfini hatása azonban nem kizárólagos, egyéb tényezők is közrejátszottak abban, hogy Kinizsi tettei a magyar nép hagyományává lettek. S ha ezt a kérdést alapjaiban akarjuk vizsgálni, utalni kell a magyar nemesi társadalom irodalmi igényére is, amely hosszú időn át elsősorban katonai szükségletnek felelt meg. Így érthetővé válik, hogy a társadalom minden rétegét súlyosan érintő török harcok

idején a költészet „legnemesebb tárgya” a vitézség, amelynek megnyilatkozási formája a kesergő dal, vagy leginkább a krónikás ének. Az állandó küzdelmek és megoldásra váró feladatok mellett a hősök tetteinek megéneklése elsősorban nem szórakoztató céllal, s nem a mai értelemben vett szellemi élvezet kielégítésére íródott. Ugyanez vonatkozik a magyar világi műköltészet egyik igénytelen- és a humanista irodalom hatásának ellenére inkább történeti értékkel bíró – alkotására a „Szabács megvétele” című krónikás énekre is.⁸ A Szabács 1476. évi ostroma után íródott mintegy 150 sorban fennmaradt töredék Kinizsi küldetésének ismertetésével kezdődött, sajnos ma már csak a szemleút utolsó mozzanatát ismerjük:

„... De az feljúlmondott Pál Kenézy
Ároknak mélységét igen nézi;
Ki Szabács erős voltát elméli:
Honnég minemü álgyu? kélmelli.
Szorgostt megyen Nándor Fejérvára,
Hol királ erről bizon hírt vára...”

A lantosok, krónikások legjobb tudásuk szerint jegyezték fel a történelem kiemelkedő eseményeit, élethalál-harcok részleteit, hadvezérek fortélyos tetteit. Ilyen módon lettek valójában Kinizsi hősi tettei és a korabeli költészet elválaszthatatlanok.

Van a kérdésnek természetesen egy másik oldala is, amit ugyan részleteiben nem fejtegethetünk, de szó nélkül elmenni sem lehet mellette. Gondolunk itt a „műköltészet rangjára emelkedő énekköltészet” – amely nyilvánvalóan nemesi osztályköltészet volt – és az írástudatlan jobbágy énekmondók, illetőleg ennél lényegesen igényesebb deákok hősi énekeinek összefüggéseire. Lényegében mindkettő azonos talajban fogant, illetve izmosodott meg, de a XVI. század folyamán – bizonyos vonatkozásban már előbb is – amikor a nemesi költészet a szóbeliség talajáról az írásbeliség felé tolódott el, útjuk szétvált. A nemesi értelmiségi szerzőknek „... egyetemesebben osztály, – rendi, vagy össznépi érdekűvé csak akkor nőtt költészetük, amikor azok a patrónusi érdekek, melyeket az énekszerző képviselt, országos érdekűvé lettek – akár a patrónus kiemelkedő, országos viszonylatban is jelentős személye, akár az alkalom, vagy a megénekelte esemény szélesebb rétegeket érintő volta miatt.”⁹ Ők nem jegyezték mindent fel, s később talán már azt is kétségbevonták, amit néhány évtizeddel korábban szinte átéltek. Velük szemben a deák és főleg az írástudatlan jobbágyparaszt költészetében és hagyományában megőrizte – ha nem is vetette papírra – a történeti eseményeket. Már Anonymus az egykori nagy krónikás megjegyezte Botonddal kapcsolatban: „Kiknek harcait és min-

den vitézi tetteit – úgymond – az írás betűinek nem akarjátok elhinni, higyjétek az énekmondók csacska énekeinek és a parasztok hívságos meséinek, kik a mai napig sem feledték el a magyarok vitézi tetteit és harcait.” Ha a mondottakat összevetjük a nép mondáival – amelyek nem tekinthetők a költői fantázia szüleményeinek – bizonyossá válik, hogy a „történeti események tükröződését a népköltészetben kétségbevonni sem lehet.”¹⁰

A későbbi századok folyamán, amikor a történeti hűség fenntartása már „sorsdöntő szerepét” elvesztette, a való történeti anyagot a nép képzelete mesés elemekkel keverte, egyszóval Kinizsit óriási erejű, nagyvitézségű, emberfeletti tulajdonságokkal rendelkező mondai alakká formálta. Ennek alapja nyilvánvalóan ott keresendő, hogy Kinizsi személyében ténylegesen is megvoltak azok a hősi vonások, amelyek a külső-belső elnyomásban szenvedő és sokszor már-már kétségbeesett nép képzeletét fel tudták gyújtani. Ez a lánggalobbanás, a népi képzelőerőnek magasbaszárnyalása korántsem újkeletű. Már a legrégebbi időkben tapasztaljuk, hogy a magastermetű, nagyerejű emberek „mondaképző” alakok. És hogy Kinizsi a köznépet megkapó tulajdonságokkal valóban rendelkezett, Bonfini, Galeotto Marzio mellett Istvánffy Miklós (1535–1615) neves történétíró is alátámasztja, aki őt „... emlékezetére méltó férfiúnak nevezi, s olyannak mondja, ki a közügyekben, hadi dolgokban, szóval a cselekvésben a legjártaabb volt, ki a fegyvert egész életében a legnagyobb szerencsével hordozta, ki ereje haditettei, esze, s erénye által a legalacsonyabb fokról a dicsőség legmagasabb fokára emelkedett.”¹¹ Kinizsinek elsősorban ezek a nemes és a nép szempontjából a nehéz viszonyok között nem közömbös jellemvonásai váltak ismertté. Kegyetlenkedései, miszerint Temesváron a törököket a vizimalmok forgó kerekeire kötöztette, másokat lassú tűzön pirított meg, némelyeket megnyúztatott elevenen, másokat éhes disznók elé vettetett, vagy a belgrádi őrséget, mert a várat feladták elfogatta, naponként egy-egy foglyot nyárson megsüttetett és a többivel megetette – a mondottakat több szempontból csak erősíti.¹²

A lényeg – és ezt a magyar mondavilág gazdagon bizonyítja – nem is annyira a hős személyén van, hanem a cselekedeten. Ennek megfelelően bizonyos vonatkozású nagy hőstetteket nem lehet a népmondákban kizárólag egyes személyekhez kapcsolni. Így vagyunk Toldi Miklós és Kinizsi Pál személyével is. Sem Toldié, sem Kinizsié a nagyszerű tett, hanem a népé, mely mielőtt őket felékesítette vele, alkalmazta már és milyen formában, nem tudni. Ezt az összefonódást nagyszerűen mutatja az Egyházaskér községből származó meseanyagunk is, amely Vastag (Magyar!) Balázssal és nem Toldi Miklóssal kapcsolatban mondja el a malom, malomkő, a zacskó arany, a katonásko-

dás utáni vágy és az ezzel kapcsolatos hőstettek históriáját, beleszőve a bika megfékezéséért és a nagy lovagi győzelmet – nem olasz, vagy cseh, hanem osztrák lovag felett. Tehát az események váratlanul átcsapnak az általában Toldi személyéhez fűződő anekdoták ismertetésébe és végül szabályos lezárást kapnak.¹³ Érdekes, hogy Kinizsi a népi képzeletben nem emelkedik Toldi Miklós magasságába. Bár őt is átalakítja a néphagyomány, de nem annyira, mint Toldit, akit lényegesen emberfelettivé tettek azért, hogy egy csata alkalmával az ellenség fölé emelkedve egy vassal telt zsákkal mutatják be. Toldi sokkal közelebb van a nép lelkéhez, mert a nép-szenvedése iránt lényegesen nagyobb érzelme van, s ezt a tényt igazolni látszik Ilosvai éneke is. Ugyanakkor mindkettő durva, faragatlan, de valahol mindig mélységesen emberi és csaknem állandóan bajuk van a kötekedő, nagyképű udvari emberekkel. A Toldi monda az egyszerű nép legalapvetőbb érzéseit a legmagasabb szinten fejezi ki, vagyis az elnyomott küzdelmét az elnyomóval szemben nemzeti, de elsősorban társadalmi viszonylatban.

A Toldi–Kinizsi mondák megléte, gyors terjedése és a változatok nagy száma nemcsak azt tükrözi, hogy népünk formálókészsége mennyire erőteljes, hanem a történeti mondák iránti vonzalmukat is. Túlságosan messzire kellene mennünk, ha bizonyítani akarnánk, hogy a dolgozatunk második felében bemutatott Kinizsi mondák, mesék és anekdoták gyökerei mennyiben eredetiek, illetőleg azok mennyiben a „ponyván keresztül szűrődve” kerültek be a népköltészetbe, s váltak egyben a mesék fontos részévé. A „ponyva” szerepe nem elhanyagolható „Ugyanis az a műveltségi szint, amely részint a népi-naív vallásosságból, részint a történeti tudatból formálódott ... táplálkozott az irodalomból is. Mindez a mesekincs talaját is gazdagította. Egyes olvasmányeredetű szövegek meseszerűen terjednek, mesei funkciót vettek át...”¹⁴ A ponyva általánosan ismert motívumokat virágoztatott fel Kinizsi alakjának megformálásakor. Ezt viszonylag könnyen megtehetette, mert a mondanivaló gyökereit tekintve nem állt ellentétben a nép történeti szemléletével, jóllehet nem volt olyan értéke, mint a nép eredeti költészetének, amely a legtisztább formában fejezi ki „a nép társadalmi és politikai gondolkodását.”¹⁵ A mondottak elsősorban a ponyvaeredetű mesékre, mondákra vonatkoznak, amelyek a többszöri átírás során a népmeséhez hasonultak. A történeti olvasmányok nem hatolnak így be a mesekincsbe, a mesés históriák hatása viszont – mint látni fogjuk – annál jobban fellelhető. Természetesen, a nép a ponyván keresztül leszűrődött, mesterségesen átalakított mondaanyagot lényegesen szabadabban kezeli, bár a száraz tényekre szorítkozik, a szöveget saját nyelvezétére fordítja. A hallottakat tovább meséli, s mivel a saját életét látja megele-

venedni, el is hiszi azt, amit mesél, s valósággal aggódik hőiséért. Különösen ott látjuk ezt, ahol a nép kapcsolatot tud teremteni a múlt és a jelen között. Például Pusztapalota mellett, egy kettős kőfalnál folyt egy malomhajtó patak, amelyet a néphagyomány Kinizsi ugratójának nevezett el. A monda szerint ezen a helyen nagyszámú török had lepte meg Kinizsit. „Hogy Kinizsi idejében nem járt még itt a nagyságos török az ugyan bizonyos, de azért nincs az a bölcs, aki ezt a mondát kibeszélje a nép fejből”¹⁶. Ebben az esetben ténylegesen meglévő, a nép ajkán keringő eredeti mondaanyaggal állunk szemben, amely nem merült helyhezkööttsége miatt a feledés homályába, jóllehet nyomtatásban a paraszti kultúrának e terméke csak később jelent meg.

*

Az alábbiakban tanulmányozásra kerülő anyag sokrétűsége ellenére tükrözi, hogy a Kinizsi mondák és általában a Kinizsi-hagyomány egy összeforrt egységet képez, ami azonos források kisugárzó hatásának tulajdonítható.¹⁷

A XVI. század nagyszerű alkotásai közé kell sorolnunk azokat a históriás énekeket, amelyeket később, sokszor keletkezésük után néhányszáz évvel jegyeztek le.¹⁸ Egyik ilyen alkotásnak tekinthetjük a nikolsburgi névtelen 1568-ban lejegyzett, illetőleg másolt históriás énekét is „Igen szép história az Kenyér Mezején Kenesy Pálnak és Báthory Istvánnak a törökkel megvívásáról”. Ugyanezt a témát dolgozza fel egy évvel később – 1569-ben Temesvári István a „Históriás ének az jeles győzelemről...” című munkájában. A két előadás között lényeges különbséget nem is találunk. Mindketten a nagy történetírónak Bonfininek feljegyzéseire támaszkodnak. A nikolsburgi mester talán kissé sokat elmélkedik, míg Temesvári határozottan az események ismertetésére vet nagy súlyt. Különbséget figyelhetünk meg a két verselés között, Temesvári kifejezetten Zrínyi sorokat használ, míg a névtelen a szokásos négy sor mellé még egy ötödiket is alkalmaz 13, illetőleg 12 szótaggal.

A nikolsburgi névtelen munkáját – mint mondtunk – átírásnak tarthatjuk. Benne költői kifejezéssel, lendületes hazafiúi érzéssel mutatja be a hőöket.¹⁹

„Sok históriákat már mi magyaráztunk,
Derék szent írásból énekeket írtunk,
Régi magyarokról, de semmit nem értünk,
És vitézségekről azért mostan szóljunk,

A mostaniaknak, hogy arról példát adjunk.

.....
Az magyar táborra hátra nem menének,
Az hottestek között letelepedének,
Rendőel asztalokat azokon vetének,
És rendeel azokon ők mind leölének,
Kik nagy sőröséggel egy mérföldég feköszének,

Az szegény rabok is letelepedinek,
Nagy sok ítélt, italt elejekben tönek,
Mindnyájan bőséggel megelégedének,
Vitézek jó kedvet jó bortul vevének,
És az hadnagyokrul krónikát énekelének.

Azután mindnyájan el-felszökdesének,
Nagy szép huszártáncot mindnyájan kezdének
És nagy kéáltssal ők szökni kezdének,
Hegyeket, völgyeket azzal betöltének,
Nagy sok nevetséget, vígasságot szerzének.

Mindenék valamit olyat művel vala,
Kivel vitézeket nevelteti vala,
Vitéz Kenyesi Pált táncra hitták vala
Ő is nagy jó kedvvel arra felkölt vala
És nagy csodaképpen táncolni kezdett vala.

Egy megholt törököt földrül fölfalt vala,
Kéz neköl az földrül felragadta vala
Az vitézek előtt és úgy táncol vala,
Senki nem neveti, de csudálja vala,
Őtet Herculesnek azért jelentik vala.

.....
Ezerötszáz után és az hatvannyolcban,
Ez éneket szerzék az jó Morvaságban,
Boldogasszony havában Nekky Purg várában
Jó Magyarországrul való gondolatban,
Kinek csak gallira sincsen immár nyakunkban.”

Kissé részletesebben kell bemutatnunk Temesvári István deák iskola-
mester 1569-ben „Históriás ének az jeles győzelemről, mint verte meg Má-
tyás király üdejében Báthori István, erdéli vajda, a király hadával az Ali béket

hatvanezer törökkel Erdélbe a Kenyérmezőjén, mikor írának 1.4.79. Szent Kálmán napján.” címen írt históriás énekét, hogy kutatási területünkön túlmenően annak irodalmi értékéről is meggyőződhesünk.²⁰

„Jó Magyarországnak multa napjáról
És ő benne való hatalmas urakról,
Tudom, hallottatok gyakran királyok-ól:
De im én is szólok két urakról.

Azért hallgassátok, im én megbeszélem:
Jó Báthori István a kenyér mezőjén
Az ő szomszédjával, Jó Kinizsi Pállal,
Mely jó szerencsével vitt meg Alibékkel.

.....
Azonközben pedig az vég Temesvárnak
Az ő ispánjának jó Kinizsi Pálnak
Izene Báthori, mint jó szomszédjának,
Oltalmára jőne az Erdélyországnak.

.....
Vitéz Kinizsi Pál, hogy e dolgot érté,
Az ő szép seregét ottan elkészíté;
Ezt Alibék ingyen eszébe sem vövé,
Hátul, hogy ellenség volna, azt nem vélé.

Azért az Kinizsi népe távolly földén
Igen szép sereggel török után megyen;
Azonközben török az Erdély földén
Égetést, dúlást és nagy rablást teszen.

.....
Jó Báthori István az ő seregével
Hátul ő utánok megyen merészséggel:
De nem akar élni vakmerőséggel,
Ezért Kinizsi Pál[t] várja őt népével.

.....
Azonközben pedig, hogy itt harcolnának
És mind a két félben sokan hullanának:
Nagy sok jó vitézek a Kinizsi Pállal
Vég Temesvár felől jőnek gyorsasággal.

Az jó Kinizsi Pál nagy szép seregekkel
Erdélybe beére alföldi hősekkel;
Mihelyen meglátá, hogy az ellenséggel
Jó Báthori István vína merészséggel:

Jézust kiáltata, törökre indula,
Oly nagy sebességgel reájok rohana;
Hátul törökeket kegyetlenül vágja,
Számptalan törökeket gyorsan lehullata.

Török őmagában már elhitte vala,
Hogy a magyarokat ő ott mind levágja
És az győzelem őnála maradna,
De mihelyen hától Kinizsi Pált látá:

Alibék azontól ott megröttent vala,
Mert jó vitézségét Pálnak tudja vala;
Ottan töröknek serege megbomla
És az ő sok számok küssebedik vala.

A Kinizsi Pál vala itt szintén olyan,
Mint sívó, ordító, kegyetlen oroszlán,
Valahová téről: hátat ad a pogán;
Két éles tör vala néki az oldalán.

Igen serény vala ő minden dolgában,
Telhetetlen pogán vér ontásban
Oly nagy rikoltással ő vala az hadban,
Hogy megrötténének pogánok táborban.

.....
Ezeket versekben aki berendélte,
Temesvári István deák az ő neve,
Hogy Telegden laknék schola-mesterségben
Ezerötszázhatvankilenc esztendőben.”

A Kinizsi mondák továbbélését nagy mértékben elősegítette Heltai Gáspár 1570 körül írt Krónikája. A Kiindulás ugyan itt is Bonfini, de az „egy-
ügyű” népnek átírt mondavilág eleven képekkel gazdagodik.

„Kinizsi Pál egy paraszt ember fia vala és malomból jöve-ki szolgálat-
ra. Szolgálatra pedig először az Magyar Balásznak hadnagysága alatt. Szép Her-
kules termetű ember vala, jó eszű és felette nagy erejű. A malomba egyedül

fel-emelte a malom-követ. Egy egész hordó bort egyedül felemelt; Jeles hamar futó vala. Látván az Magyar Balázs az ő emberségét és nagy vitéz voltát, az ön-
nön leányát adá néki feleségül. Jeles emberek valának akkoron Mátyás Király
seregébe és ezek által tselekedi vala Mátyás Király akkoron alig huszon-hét
esztendő lévén, ama nagy, jeles, és híres dolgokat.”²¹

Különösen sikerültnek mondható a kenyérmezei ütközet leírása. Tar-
talmilag nincs nagy eltérés Temesvári krónikájától, de az események gyors
pörgetésével, fordulataival, irodalmi stílusával, néphagyományi elemek bedol-
gozásával a Kinizsi „kultusz” megteremtésében nem kis szerepet játszott. A
csatát követő lakoma bemutatása nemcsak Kinizsi erejének kihangsúlyozása
szempontjából érdemel figyelmet. Ugyanis minden „tsudálata” mellett érezni
benne az erőszaknak és kegyetlenségnek elítélését.

„És mikoron minden vitéz ott toborzót járna, inték a vitézek Kinizsi
Pált is, hogy Ő is meg-mutatná az Ő diadalmas vígasságát. Fel-szökellék ez-
okáért, és ott hátára tevé a jobb kezét, és fogaival felharapá a földről egy nagy
Töröknek holt testét, és azt szájában hordozván sokáig ott tántzola véle az
Hősek között, mellyet erősen tsudálnak, vala-mint az Hősek mondván: Herku-
lesnek is elég gondja volna ezt mívelni.”²²

Heltai Krónikájának ismerete világossá teszi, hogy miért állították be
Kinizsit már a XV. századi Magyarországon „hérosznak”. E kifejezést nem le-
het azonban egyszerűen a hős szóval azonosítani, különösen akkor nem, ha fi-
gyelembe vesszük, hogy az antik görög gondolkodásban eredeti értelme sze-
rint félistent jelentett” ... aki harci erényeinél fogva túlelmerkedik az emberi
méretek határain.”²³

Természetesen ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a Kinizsi mon-
daanyag kiszínezése, csudás elemekkel való felruházása és a túlzott mérték-
ben beállított fantasztikus erő, Heltai, vagy a Krónikások tevékenységének
eredménye lenne. A krónikák csak alapját képezik a Kinizsi-mondáknak –
ugyanúgy, mint ahogy Bonfini alapját képezte a krónikáknak, de nem végle-
ges és a történelem folyamán nem megmerevedett tartalommal rendelkeznek.
A keretet azonban biztosítják és idős mesemondóink évszázadokon keresztül
többé-kevésbé ezen az adott határidőn belül mozognak.

A tudományos kutatás ma már bebizonyította, hogy a népszerű me-
sékben és történeti mondákban „... az ember lappangó egyéni és szociális vá-
gyai törnek a felszínre és kapnak maradandó formát... a paraszti mesék vilá-
gát a csudák alakulását minden bizonnyal erősen befolyásolja az elnyomott
nehéz sorban élő nép magasabbra vágyakozása, s e vágnak alig akadt régeb-
ben más csitítója, mint a mese szép káprázataival.”²⁴ Természetesen az egyéni

vágyaknak nemcsak társadalmi, szociális, hanem nemzeti vonatkozásai is vannak. A sorsdöntő történeti korszakokban, amikor a fent és lent ellentéte nem olyan nagy, vagyis amikor a társadalmi kérdések a nemzeti kérdések mögé szorulnak a hagyományok ápolása és nemzeti egyöntetűsége lényegében a nemzet egészének összefogását jelenti. Nagy szerepet vállalt ebben magára Kölcsey, aki a XIX. század első harmadában fennhangon hirdette: „...a nemzeti hagyomány megbecsülhetetlen kincs nemcsak azért, mert a történelmi tudománynak nyomokat mutat, hanem sokkal inkább azért, mert a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezérszavát”. Ekkor csaknem egymásután jelennek meg azok a nyilatkozatok, amelyek nemcsak burkoltan – de a lényegyet szem előtt tartva – hanem egészen nyíltan is a nemzet féltését és szeretetét fejezik ki.

A szép sorozatot vezesse be az Auróra 1822-es számában közzétett Döbrentei Gábor „A kenyérmezei diadal” c. 5 énekes, történelmi hűségre törekvő eposza, mert a Kinizsiről szóló újabb énekek legtöbbször innen ered.²⁵ A mondanivaló lényegében ismert. Ali betört az országba. Báthori vajda Kerecsényit és Kostolányit küldi hozzá követségbe. Ali az ajánlatot visszautasítja, a harc kirobban és Kerecsényi meghal Báthori védelmében. Kinizsi beavatkozik és a vesztesnek látszó csatát győzelemre fordítja. Az író munkáját szerelmi motívumokkal gazdagítja. Azonban Kinizsi nagysága, emberfeletti ereje a változatos szóképek és hasonlatok között is mindig uralkodó marad.

„Ének hallgatója! Láttad Aggtelek barlangjának dörgő patakát? Bátoran csap keresztül habozása a szikla hasadékain s diadalmasan lövődik elé a kívánt vidékre. Így vágja magát keresztül Kinizsi, vért látni megszokott paripáján, a serény lobogtató Dalin. A megbontott temérdek rendekből, jobbról és balról hull a nép, mint a kaszás előtt a rét lengő kórója. Meredve nézi a vajdát, mennyi hörög körülötte s ő még, gyengülő karját Alinak szegezi haragjában. Meglátja a Basa, Kinizsit szeppenve ereszti – le a kardot, s másfelé vág. Bocsjátja a Bán, mérgesen rávetett szemekkel. Nyugtót elébb. Vajda mond, megvívta a csata dicsőségét. Hagyd nekem a halált, vagy Ali elestét tudjam, felel az. Esküszöm az Istenre, szól Kinizsi, eltörlöm Napkeletet a mezőn, de neked élned kell a haza diadalmanak.”

Alig három évvel később 1825-ben Nemes-Tóthi Szabó Pál szólalt meg. „Elérkezett valahára azon üdözpont, melyben hazai nyelvünk is, két tündöklő csillagzat’ vezérlése alatt ki-vergődvén a’ rémző homályból, fényleni törekszik, ’s az a’ remény, hogy üdövel a’ tőkéletesezés’ leg-magasbb póltzát el-éri, menyörömmel tölti kebelünk... Főképp akkor, midőn a’ hazai nyelv’ ki-míveléséről van a’ szó. Áldozzék honnyának kiki a’ mivel tud, bár melly

csekély légyen is az; azzal minden hazafi tartozik. A ' többiek' sorába kívántam én is kötelességem némünémüképpen be-tölteni; ... egy eredeti Darabot készítettem e' Czim alatt: A' Kenyér-mezei Diadal.²⁶ Munkájának előljáró beszédében az író azt is elmondja, hogy „Ezen történet' előadásában leginkább Döbrentei Gábor Urat követtem, ki e' tárgyról leg-bővebben ír.”

A háromfelvonásos vitézi játék röviden arról szól, hogy Kinizsi Pál és Báthori a Kenyérmezei csatában milyen nagyszerű győzelmet aratott, de a történelmi eseményt ő is szerelmi epizódokkal színezi. Ali pasa foglyul ejtette Pálóczi Ilkát, de szerelmese Csónakosi Imre – Báthori István nevelt fia – kiszabadítja a leányt Hunyad várából. Majd Csónakosi halálfejes fekete páncélban hőstetteket hajt végre a kenyérmezei csatában. Érdekes, hogy Kinizsi személye annak ellenére, hogy viszonylag keveset szerepel mégis a főhelyet tudja magának biztosítani.

(Báthori) „Had-el a dítséretet Bán, nints menedék helye Váromba, a kötelesség nem érdemli azt, a Hazát védni is kötelesség, s minden Hazafinak tulajdona, ki azzal kérkedik alacsony Jobbágy. – Beszéld inkább a Pogányokon vett győzelmedet tovább, had viduljon e szív, mely azon örvend.

(Kinizsi) Hazám hiv gyermekei! engedek kívánságtoknak. – Komor ábrázattal, s a jövődön merengve ülék tsendes magányban, midőn egy siránkozó Jobbágy tűnik előmbe, s jelenti az undok Pogány be tsapását Temes határára, védője ezen vidéknek hartzra unszoltam a Nemességet, öt ezer honbeliekkel útnak indultam, s szerentsésen, Szervia határán ragadománnyal megterhelt 30 ezer Töröknek a Duna vizén leendő által költözését meggátoltam, ők szemlélvén Seregem rendbe állottak s fegyverrel várták jövetelem; elkezdődött a viadal, durrogott az ágyú, s számtalan Pogány omlott a Pokol fenekére; – Ibráhim Fő Vezér zúg, s hangzott Seregén végig ordítása, viadalra hívja a Magyar Vezért, én hősi bátorsággal megjelenék, de első vágásom el-fogyasztá éltét. Vezérek estén zavarba jön a Tábor, kezd lankadni bátorsága, s végtére futásnak ered, űzi a Magyar s tellyes győzedelemmel tér vissza Vezéréhez. 6 ezer Keresztyén rabnak adtam vissza szabadságát, de helyettek 10 ezer Napkelet magzattya nyög vas béklyók terhe alatt, vissza vezetén győzedelmes, de fáradt Seregem Erdély szélein megtelepítettem, eszembe jutván ott, melyközeli légyek kedves Bátorimhoz, lóra ültem, s míg Seregem kinyugongya Barátomhoz futottam, hogy győzelmi koszorúm lábaihoz letégyem.”

A XIX. század első éveiben és a következő évtizedekben az új nemzedék – amely sokszor németnyelvű munkákból ismerkedett a magyar történelemmel – magyar nyelvű irodalmat akar teremteni.²⁷ S amikor a huszas évek folyamán beállt a nagy változás, és a történelmi költészet lényegében be-

fejezte hivatását – részben átadva helyét az irodalmi fejlődés új korszakát megnyitó politikai költészetnek – a magyar nyelvű törekvések még erősebben kezdtek hatni. Központi kérdés lett a hagyományok ápolása, a történeti hagyományok felelevenítése és ezzel egyben összefüggésben a nemzeti öntudat kifejlesztése. Természetesen ez a romantikus múltbanzés nem véletlen jelenség. Más nemzeteknél is megfigyelhető, ha nem is oly erőteljes mértékben, mint Magyarországon, ahol a kialakulásban levő, de alapvető gyengeségekkel küzdő polgárság egyik, de rendkívül hatékony fegyvere volt.²⁸

A Kinizsiádák elterjesztése önmagában véve is a nemzeti ellenállás egyik formájának tekinthető. S mivel ezek tartalmuknál fogva és nem utolsósorban feladatukat illetően nem tudományos igény kielégítésére íródtak, úgy kell tekinteni, hogy ez valójában a néphez való fordulás de Révai szavaival élve „...odafordulás hozzá kívülről és felülről.” Így adódik, hogy sokan a formáknak eleget téve, jó témaválasztással, hazafias frázisokat pufogatva silány munkákkal árasztják el a „piacot”. Bors Sámuel 1825-ben írt, kevéssé ismert négyfelvonásos vitézi játéka talán a legjobban támasztja alá a fentebb elmondottakat.²⁹ E munkával kapcsolatban Bayer József megjegyzi: „...aki az élet kellemetlenségei közepette sokra becsüli egy derült óra kellemet, az ne fossza meg magát e színdarab átolvasásának gyönyörétől.”³⁰ Bajza József viszont felháborodottan állapítja meg, hogy „...Bayer... igen enyhén ítélt erről az író bosszantó korlátoltságáról tanúságot tevő darabról.”³¹ Az elmondottak ellenére hangsúlyoznunk kell, hogy a munkának vannak olyan részei, amelyek a korabeli magyar színház szükségletét átmenetileg ki tudták elégíteni.³² Egyike azoknak, amelyet a magyar színházak folyamatos igénye hívott életre, de keletkezése idején sem emelkedhetett ki kezdetleges verselésével, s így néhány előadás után az ismeretlenség homályába merült. Gondolatmenete ellentmondásos és ugyanaz a kettősség húzódik végig rajta, amely a romantika korát általánosságban is jellemzi.

Ez a kettősség talán Kölcsey munkásságában bontakozik ki a legjobban, amikor egyrésztől a nemzeti kétségbeesésnek megrázó kifejezését adja:³³

„Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen,
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen...”

másrésztől viszont bizakodva hangsúlyozza: „...ha a hősi kor a maga regényes alakját századról századra nemcsak megtartja, de öregbíti, a nemzeti lelkesedés-

nek és poézisnak sokáig tartó táplálékot nyújt.”³⁴ A mondottak ellenére hangsúlyoznunk kell – ha Kinizsi hősi tetteit és az irodalomban megnyilvánuló nemzeti ellenállás összefüggéseit kutatjuk –, hogy a romantika nemcsak sejti, de határozottan láttatja is a történeti műveltségnek a nemzeti életben játszott nagy szerepét. Tudatosan kifejezi gyűlöletét a hazug, képmutató hazafisággal szemben. Kinizsit eszményképpen állítják koruk társadalma elé, nem csupán azért, mert a középkori állam eszményesítése divattá válik, hanem elsősorban annak a meglátása érvényesül döntően, hogy Kinizsi személye a nép körében – ha más eszmei tartalommal is – ugyanolyan lelkesítően hat, mint az uralkodóosztály azon részénél, amely – ha korlátozott mértékben is – de a nemzeti érdekeket a társadalmi érdekek elé tudja helyezni. Valójában ez a cél vezérli Kovacsóczy Mihályt is, amikor 1826-ban kinyilvánítja: „Magyar Historiát szüntelenül forgatom... S minden kidolgozható tárgyat feljegyzek.”³⁵ Két év múlva 1828-ban „Kinizsi Pál vezér s Országbíró” címen terjedelmes munkát tesz közzé, amely ha nem is emelkedik ki korának egyéb – Kinizsire vonatkozó – alkotása közül, de előadásában van valami újszerű, előremutató, ugyanis nem támaszkodik annyira Döbrentei Gábor munkájára, mint a század, sőt a következő évszázad első évtizedeinek hasonló tartalmú termékei. Amiben kortársaival közös – Kinizsit ő is emberfelettivé teszi.

„Most jön Kinizsi le a hegyen a fekete sereggel.
Mérges rohanása az ellen hátára, hegy-ár omlása
volt... Ezen rettenetes emberrel a félvilágot sír-
kertté változtathatod, ő a halál zsoldjában van.”³⁶

Lényegében a mondottak vonatkoznak Erdélyi 1838-ban írt „Kinizsi kardja” című, az alábbiakban kissé részletesebben elemzett költeményére, valamint a nemzeti köztudat követelményeit jól ismerő és a színhátás titkai-ba is beavatott Szigligeti Ede 1842-ben nagyrészt önkényesen költött, „Kinizsi” című, háromfelvonásos vígjátékára is. Utóbbit a Magyar Tudományos Akadémia az Akadémia második díjával jutalmazta. Ennek ellenére a felületes cselvígjáték mindössze két előadást ért meg.³⁷

A vígjátékból megtudjuk, hogy Mátyás király megszereti Magyar Beignát, s ezért az uralkodó a leány apját Erdély vajdájává nevezi ki. Magyar Balásznak Zápolya viszi a hírt, hogy Mátyás álruhában hamarosan megérkezik és megkéri leányát. A király azonban megtudja, hogy Kinizsi – aki a moldvai csatában megmentette életét – szereti a lányt. Összehozza a fiatalokat, s Magyar Balázs kénytelen az uralkodó akaratába belenyugodni.

Néhány évvel később 1844-ben Czuczor Gergely veszi tollára háromrészes, huszonegy-versszakos költeményében.³⁸ A Toldi monda erőteljesen erődik a műben.

„...

Őt bajra hívta gőgösen
Egy ozmán óriás;
De ha Kinizsi nem, vele
Ki is bírt volna más?
Kinizsi nyújt elébb kezét.
S az ad viszont neki:
Sajtó lőn a magyar marok,
S ozmán vért zúza ki.
Rövid peruton végezé
Kinizsi e vitát,
Másik kezével elcsapá
Az óriás nyakát.

Kenyérmezőn még dévajabb
Vitézfogása volt,
Hol a csaták terén hevert
Ezernyi számú holt.
Éjjel nagy áldomást ütött,
S hogy széles kedve lőn,
Övön ragadva egy halott
Pogány fogára vőn.
S eljár nagy negéddel a
Toborzó lassúját;
Igy ünneplé Kinizsi a
Győzelmi hejhuját.

...”

Czuczor Gergely költeményének megjelenése után hamarosan Gyulai Pál is kísérletet tesz a „Kenyérmezei tor” megéneklésére.³⁹ Bár 1845-ben a költemény a Pesti Divatlap-ban megjelent, Gyulai hamar felismerte a 32 versszakos mű gyengeségeit és gyűjteményes kötetéből már ki is hagyta.

„A büszke félhold vérben
Uszik, s Kenyérmező
Harmincezer töröknek
Díszetlen temető.
De fönnáll Kinizsi
Vitéz bajtársival,
Sebekkel írva rajtok:
„Mienk a diadal.”
„Mienk” – utána zúgja
A harc-szokott sereg,
S győzelmes Istenének
Imáját adja meg.
S amint leszáll az éjjel,
Feljön fél a hold,
Megnézni, hős Kinizsi
Mint ül halotti tort ...

Halván ezt távolában
A tar futó sereg,
Lelkét a gyávaságnak
Félelme szállja meg.
Elmondja gyermekének
És unokáinak
Kenyérmezőn a hősök
Miképp vígadtanak.
S minden vezér azóta
Az ozmánok közül,
Éjjel vihart dörögni
Ha hall Erdély felől,
Arcában elsötétül,
S ekként sóhajt legott;
„Ozmán vér-áldomásnál
Kinizsi táncolt ott!”

Az említett hibái ellenére „Gyulainak ez a költeménye bensőséges tanúságtétel azok mellett a nemzeti és emberi eszmények mellett, melyekért a magyar nemzet a XIX. század küzdelmeiben fegyverrel és tollal harcolt” Gyulai előtt Garay Kont c. elbeszélő költeménye lebeghetett. Éppen olyan részletes és szónokias, mint Garay alkotása.

1847-ben N.N. „Kinisi Pál s időkora” című történeti ismertetése, több folytatásban tartja ébren Kinizsi személyéhez fűződő kultuszt.⁴⁰

Uj színfoltot képvisel a Kinizsi irodalomban Tóth Ferenc – 1848-ban „Kinizsi szíve” cím alatt megjelent – novella-szerű életrajza.⁴¹ A leírás szerint 1459-ben Kinizsi feleségül veszi apja nevelt leányát Jolánt (!) és beáll Magyar Balázs seregébe katonának. Csak hat év múlva tér vissza, de imádott hitvese már nem él:

„Apám! kivívtam a mindennapiság porából nevünket! Folytatá a lovag kijózanodva az öröm mámorából: – a táborban tisztelve említik Magyar Balázs kedvence Kinizsi Pál nevét, örvendj velem, s vezess nőmhöz, neki velem kell jönnie! –,

Nődhöz fiam? – óhajtod látni? ... én vezetlek – tagolá az öreg. –

Gyász fűznek árnyában virágos sírdomb állott, egyszerű sötét fake-reszttel, mely néma emlékként magasult feltűnt boldogság felett, mely sírban szunyodott.

Itt van ő, – ... nagyravágyásod áldozatja, várt és remélt, s hogy nem jövéل fájdalom e sírba zárta.

...Kinizsi szótlán nyugalomban állt a sír felett, s acél kérgében sötét fegyverzetének hasonló volt vas sírszoborhoz, mely földre süllyedt bús tekintetével elhúnyt, kedvesének őrzi álmait.

Később akaratlanul két könyv lopodzott szemébe... Kinizsi életében először és utoljára könnyezett.”

Tudott dolog, hogy a reformkori Magyarország alapvető kérdése az irodalomban és politikában a népnek és a nemzetnek a viszonya. Lényegében, bár más összetevőkön keresztül ennek a kérdésnek eldöntése várat magára, mikor Kinizsi visszavárását vesszük vizsgálat alá. A nép képzetében a neves hadvezérek, a haza legkiemelkedőbb alakjai sokszor nem hálnak el örökre. Itt nemcsak arról van szó, hogy szellemüket nem engedik elmúlni, hanem „húsostól, vérestül szeretnék őket megtartani”. Ugyanezt láthatjuk II. Frigyes esetében is, akinek halálát közel kétszáz évig nem akarták tudomásulvenni a nép gyermekei,⁴² vagy Magyarországon Hunyadi Mátyással kapcsolatban. Ezek a személyek nem a túlvilágról, mintegy láthatatlanul segítik a népet, hanem valójában megjelennek, sőt a nagyon merész elképzelések szerint még a

népi mozgalmak élére is állnak. Kinizsi személyével kapcsolatban nem egy ilyen visszavárást láthatunk, hatalma és ereje halála után is megnyilatkozik. Az elmondottakra jellemző példát Erdélyitől hozhatjuk (1814–1868), aki Czuczorhoz hasonlóan a népdalokból nagy előszeretettel kölcsönöz, sőt azoknak számos részletét csaknem szószerint saját alkotásába olvasztja be. Az eredeti népdalok összeállításánál is Erdélyi bizonyos önkényt alkalmaz mondván: „némelyik dalt három, sőt négyből is rakta össze, mert a nép is újakkal bővíti, miből szerinte természetesen következik, hogy a különféle dalokat szabad is és lehet is összeolvasztani.”⁴³ Éppen ezért nem lehet a „Népmonda Kinizsi márványszobráról”, más kiadásban „Kinizsi szobra” című alkotás gyökereit kihámozni és összetevőit kimutatni.

„Kinizsi szobra, Vörös márványszobor, Föl-fölviláglik — Nap kelte; hunytakor.	Olvasta szörnyen, Mi följegyeztetett, Hóstitül hazája Mikép megszenvedett.
Beszéli a rény Magas szépségeit, Erős csatákat, Kinizsi tetteit.	S hogy a betűket Megszégyeníté Sűrű agyaggal A szobrot elfené.
Ifjú törökben Csinál rosz érzetet, Kit hős nevére Láz jára, s reszketett.	S fogta csőjét, Dömöczki vas fiát, Homlokba lőtte, Mint egy haramiát.
Mert tán nagyapját derékban átszelé, Ujból kihajlék A rőt szobor felé.	De visszapattant Az érc nagy hirtelen, Szegény haragvót Megölte véltelen.

S méltó beszéd van
Korok regéből:
Bajnok Kinizsi
Halál után is öl.”

Ennek a gondolatnak megfogalmazásával nem csupán Erdélyinél találkozunk, hanem a XIX. század, Kinizsire vonatkozó irodalmi alkotásaiban és ponyváiban egyaránt. Ugyanakkor hiányzik általában a visszatérés motívuma. Erdélyi említett „Kinizsi kardja” című költeményében valójában ez is megjelenik.⁴⁴

„Ki a Kenyérmezőn csaták csatáját
 Véraldozó kebelével vitta meg,
 Kinizsi nem halt el, csak szendereg,
 Várván a had riasztó trombitáját.
 Nehéz az isten földje természetnek,
 Mikép ha nem jönnek meg álmai,
 Kin a jövő nap terhe, gondjai,
 Nem álmodott vendég gyanánt ütének.
 A hős pedig sírjában félig ül;
 Mit véle eltemettek, kardja, tőre
 Ott nyúlik el törpék félelmeül.
 „– Való-e, hogy fénypontra hág a dőre?
 Honomban önkény, góg uralkodik?
 Ő szól s a kard bosszura rázkodik.”

Erdélyi néptől veszi a témáját és a népnek szól és ugyanúgy érzi a nép költészetének és mondavilágának rendkívüli értékét, mint Arany János, aki figyelmezteti kortársait arra, hogy „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század feladata”⁴⁵ Arany serkentően hat költőtársaira, nemcsak a Toldi megírásával, hanem a népi meseanyagnak és mondavilágnak tanulmányozásával is, amelyet annyira megszeret, hogy nyíltan kimondja: „Nem írástudóknak nem az úri rendnek, de beszélnek szűrös, gubás embereknek.”⁴⁶

A világosi katasztrófa után, amikor a fő probléma nem a társadalmi kérdések tisztázása, hanem a nemzet sora, vagyis, amikor „... az irodalmat az elnyomott nemzet gyásza és reménye tölti meg tartalommal.”⁴⁷ – Kinizsi személye ismét előtérbe kerül. A felsorolásból nem maradhat ki, Tóth Kálmán 1853-ban megjelentetett Kinizsi Pál című verses életrajza sem, ugyanis a népies hangban és előadásban megírt munka igen népszerűvé vált a nép körében.⁴⁸ A mű megjelenésének évében, mikor a „császári pátenz” a parasztságnak a forradalomban elért eredményeire hivatalosan is lesújtott, a régi magyar dicsőség és hősiesség felidézésével – minden fogyatékossága mellett is – hazafias szolgálatot tett.

Tóth Kálmán Arany János verselését, szójátékait és hasonlatait utánozva „népi és zamatos” verseléssel 10 énekben írta meg Kinizsi Pál történetét. Ennek a verses életrajznak érdekessége abban van, hogy Arany Toldija nyomán Kinizsihez számos olyan hőstettet fűz, amely eredetileg Toldihoz kapcsolódott.

„... Kinizsi Pál erre, keserűségében —
minthogy a malomnál állott vala épen,
A víz mellől egy nagy fenyő szálát hozva,
A leány köszöntését ezzel viszonzta.

Ki messziről nézte a nagy fenyő szálát,
S nézte, hogy az minő bókokat csinálgat,
Azt gondolhatta, hogy: — bár rettentő dolog —
valamelyik romlott falutornya mozog!!”

Ugyancsak Toldira emlékezünk azoknál a jeleneteknél is, ahol Kinizsit mulató társaság középpontjában találjuk. Ő is, akárcsak Toldi Miklós az emberi méreteket jóval meghaladó alkalmatosságokból iszik.

„Hogy hát, Kinizsi Pál, sárban ne maradjon,
Szóval: Hogy Mátyásért ő is koccinthasson,
A még jó formán telt hordó felé megyen,
Mint két ökör húzott oda egy szekeren.

Aztán meghagyja azt isten igazába —
Bele vágja körmét annak abroncsába ...
Előbb, kinek kinek kancsójához veri,
Aztán pediglen, szájához emeli

.....
Utódjául csupán hírét hagyta hátra,
Tele van nevével hazánk krónikája.
Az istoriákon — feldicsérve égis —
Neve mint üstökös úgy húzódik végig.”

A nagy kenyérmezei győzelemre utal Vajda János 1856-ban írt „Aranykor” című alkotása is.

„Pillanatra látom igaz Mátyás királyt,
Kígyópallosával erős Kinizsi Pált.
Báthory nagyvajdát hét folyó sebével,
Mikor éppen hozzá megmentője ér el.”

A Kinizsi irodalmat 1858-ban Remellay Gusztáv gazdagította, aki szerb népmonda után Knéz Pawle cím alatt történeti beszélyt írt.⁴⁹ A munka arról szól, hogy Magyar Balázs a vázsonyi várba akar térni, de a nagy esőzés

miatt a megáradt patakon nem tud átjutni. Ott van azonban a molnár legénye Kinizsi Pál, aki ledönt két fenyőfát és azon a neves hadvezér Magyar Balázs átkelhet. Magyar Balázs ezután meghívja Kinizsit a várba. Itt alakul ki Benitta iránti szerelme. Házassága után hamarosan Szerbiába megy és a fiatalokból csapatot szervez.

Ugyanebben az évben Sárváry Béla tanulmányában tesz kísérletet Kinizsi Pál címen, hogy a neves hadvezér életének főbb mozzanatait megörökítse. Kortársainak hatása alól kivonni magát nem tudja, s így anyaga sokhelyen anekdótászerűvé válik.

„Tehát Kinizsi Pálról szólok, kit harcias lelkülete vitézzé, bajnokká, hadi érdemei vezér és bánná, a polgári ügyekben bölcs tapintata és széles ismerete, bácsi, temesi és bihari főispánná, s alig szólható képessége mellett legvégző aggkorában is ország bírójá tette, ereje, hallatlan vitézsége Herkulesse tevének. A nemzet minden ellensége megnyögte karját, az ozmán vérbetűkkel rótt fel nevét, a történészek hosszú sorokban hirdetik emlékét. Mátyás élő Mars istent tisztelt benne...”⁵⁰

Nem véletlen, hogy az osztrák gyűlölő Rudnyánszky Gyula is Kinizsihez nyúl vissza 1894-ben. Ő azon kevesek közé tartozik, aki „... a nyomortaknak lelki vigaszt ajánl, s oly forradalmat vár, mely igazságosabb társadalmat teremt.”⁵¹ Amíg egy részről úgy dalol:

„Az ifjúságot, a dalt, a szerelmet
Hiába adta az isten nekem...
Ha nem tudok szerezni kis fiainak
egy csepp ruhácskát, egy pohár tejet...”⁵²

addig „Kinizsi Pál és hőstettei” című 62 oldalas munkájában, hangvételével, szinte elfelejtve saját tragikus életét, a múltra támaszkodva keres kiutat nemzetének számára.⁵³

A század végén a Kinizsi életrajzok egyre inkább szaporodtak. 1898-ban Harkány Jenő „Kinizsi Pál élete és hőstettei” címen jelentetett meg alig 32 oldalas füzetecskét. Egyszerűség, határozatlanság és sziruposság jellemzi munkáját. Gyulai költeményének hatását nem lehet észre nem venni, hiszen számos részét csaknem szósz szerint átveszi.⁵⁴

A századfordulón évszám nélkül jelent meg Bíró Albert kiadásában „Kinizsi Pál vagy molnárlegényből főispán és országbíró” című munka, amely tartalmát tekintve lényeges eltérést nem mutat Harkány Jenő munkájától, de néhány új motívummal azért gazdagodik.⁵⁵

„Egy szép nyári reggelen Kinizsi Pál szépséges feleségével kísért a közeli erdőbe... Amikor már mélyen aludt, feleségének eszébe jutott, hogy vad virágokat kellene szednie s bokrétát kötnie a férje kalapjához... s messzire elbolyongott a madárdaltól visszhangos erdőben.

Ezalatt pedig két török kém surrant Kinizsihez, akik már régóta szemmel tartották...

– Milyen szerencse –, mondta az egyik – hogy rudazókötél is van nálam.

– Ne okoskodjál, meg kell ölnünk, le kell vágnunk a fejét s azt viszsük Stambulba –, bezeg szorulni fog most Báthory, nem jön majd segítségére a holt oroszán.

– Nem, nem barátom, ne öljük meg, mire való ez a rudazókötél? Ugy összekötözzük vele, hogy moccanni sem tud, s diadallal viszsük az Erdélyi táborba...

Most újból felállottak, az egyik elővette a kötelet, a másik handzsárt rántott, hogy ha föl találna ébredni, leszúrja a hőst. De Kinizsi oly mélyen aludt, hogy meg se mozdult, amikor a pogány megragadta az egyik kezét, s ráhurkolta a kötelet.

Azután a másik kezét is kihúzta óvatosan a feje alól s a kötelet többszörösen körülcsavarta rajta, ketten összebogozták.

– No most már felkelhetjük – mondá az egyik, s öklével nagyot csapott a hős homlokára.

Ez álmában azt hitte, hogy egy szemtelen légy szállt a homlokára s kezével nagyot akart csapni rája, de úgy érezte, mintha nem is tudná mozdítani a karját.

– Kelj föl Kinizsi – rabunk vagy – kiáltott a fülébe a Pogány...

– Indulj előttünk a táborba – parancsolt rá nagyhangon a pogány.

Kinizsi elindult s hallgatózva leste, mikor maradnak el tőle egy pár lépésnyire. Hirtelen aztán egyet rántott a vastag kötélén, s az egyszeribe szétszakadt. Ekkor torkon ragadta az egyik törököt, s mielőtt még a másik handzsárjához nyúlhatott volna, úgy hozzá vágta társát, hogy mind a kettőnek szétloccsant a feje s holtan nyúltak el a földön."

A fentebb idézett munkák a ponyvára kerülésükkel példátlan hatást értek el.⁵⁶ Ezt a hatást kívánjuk bemutatni a Deszkimajorban gyűjtött népmese eredeti közlésével is.

„Mikor körösztülmönt a katonaság azon a falun, a hun Kinizsi lakott, Vastag Balázs lánya kért tüle vizet. Kinizsi ott hevert a fűbe, az apja malma mellett, fővött egy malomkűvet, ara tötte a mihókot (a miből vizet isznak), úgy kínálta mög. „Ez osztán egy erős legény!” monták, mikor látták.

Kinizsi mög annyira elbámult a lánra, hogy lecsúszott a keziről a kű, ere a katonák elkeszték csúfolni, monták: „Ez az az erős ficzkó?” Kinizsi akkor fővötte a küvet, a fejük fölött suhintta el. Mátyás kiráj mikor halotta, hogy mi-
jen erős Kinizsi, mikor az országban álruhába járkálgatott, elmönt Kinizsihön is, ott hagyott egy zacskó aranyat mög egy czédulát, a czédulára rá vót írva, hogy a zacskó arany azé van, hogy az apjának mög az anynyanak lögyön mi-
bül élni, ü neki pedig ha kedve van, gyűjön el a kiráj hadseregibe katonának. A pap olvasta el, mert abban az üdőbe kevés embör tudott olvasni. Kinizsi osztán nyakába akasztotta a tarisznyát egy mónárzipót tött bele, útnak vötte magát, hogy emén katonának Mátyás kiráj hadseregibe. A mint mönt egy er-
dőbe, ott vadásztak az urak Vastag Balázsszal egygyütt, itt az inasokkal ösz-
szeszólalkozott, egyet a mónárzipóval úgy hátba vágott, hogy mingyá óra bu-
kott; akkor egy kutya rászalatt, azt mög egy fával, a möliket fölhúzott az er-
dőbe úgy odalba ütötte, hogy mingyá megdőglött, akkor rárohantak a hajtók,
de Vastag Balázs aszonta:

„Mögájjatok! Sok lúd disznót gyöz” Látta, hogy markos gyerök, odamönt Vastag Balázs, hogy kicsoda? hogy és mint? Monta, hogy ü katona akar lönni Mátyás kiráj hadseregibe: beállt katonának, lött belüle vitéz embör. Akkor vót a törökkel nagy ütközet, Vastag Balázs vót a fővezér, Kinizsi akkor a tömösvári várba vót, gyütt az üzenet, hogy mönnyön segíteni. Mikor Kini-
zsi odamönt, a magyarok mán be vótak kerítve. Kinizsi betört a törökök karé-
jába, miko Vastag Balázs möglátta Kinizsit odamönt oszt Vastag Balázs rábo-
rult, hogy végünk van! Aszongya Kinizsi, hogy né vérözze be: „Nincs vé-
günk”! Széjjelverte az egész hadseregöt: egyik kezivel parulázott Vastag Ba-
lázsszal, a másik kezivel kardal csapkotta a törököt agyon. Akkor széjjelver-
ték az egész török hadseregöt. Mikor leverték a törököket, áldomást ittak; a
törökbül csináltak asztalt, Kinizsi egy törököt fővött a fogával, úgy járta a to-
borzót. Kinizsi vötte el asztán Vastag Balázs lányát, a kinek vizet adott.”⁵⁷

A nép ajkán keringő mesékről már Arany János megállapította, hogy Magyarországon feljegyzésük fontosabb, mint bárhol a világon „mert ős epo-
szunk eltűnésével majd semmünk sincs, hol egyetemes nép szellem nyilatkozá-
sát megleshetnők, kivéve a mese.” És a nagy mesekutató levonja azt a követ-
keztetést, hogy „a népmese nem valami megvetendő, s lenézésnél egyebeket
nem érdemlő műfaja az emberi szellemnek, ahogyan azt gyakran vélik. Sok-
kal több annál, hogy sem csak egyetlen társadalmi osztály, a parasztság kez-
detleges, darabosan fogalmazott epikumának – lenne tekinthető.”⁵⁸ A Kini-
zsi hagyományt is szájról szájra tovább adják, mert Tinódi szavaival élve a
nagy hősökrol „megemléközni gyönyörűség”.

A huszadik század első évtizedébe lépve Herczeg Ferenc formálja meg Kinizsi alakját. A „Balatoni rege” címen megjelent munkája valójában négy felvonásos regényes vígjáték. Meséje szerint az özvegy Benigna Vázsonyban él s egyszer csak Mátyás király beleszeretett. Az uralkodó éppen Vázsonyban tartózkodott, amikor jön Kinizsi Pál a déli harcokból jelentéstételre. Kinizsi és Benigna találkoznak, megszeretik egymást, de házasság nem lehetséges Mátyás király szerelme miatt. A balatoni sellő azonban megmenti a helyzetet, mert elcseni Mátyás ujjáról a királyi gyűrűt, pecsétes levelet készítenek – miszerint Mátyás a házasságot jóváhagyja. Amikor a király megtudja az esetet és látja a pecsétes levelet, nem tud egyebet tenni, minthogy jóképet vág a történetekhez. Az alábbiakban Kinizsi és Mátyás király első találkozását mutatjuk be.⁵⁹

„(Mátyás) Elég a tréfából! Mi jót hoztál?

(Kinizsi) – Átadja a levelet – A hadnagyomtól fontos híradást.

(Mátyás) – Felbontva a levelet – Ismerem a hadnagyaim fontos híradását: a várak düledeznek, s a sereg zsoldját várja... Boldog árkádiai pásztorok – nektek nem voltak adósságaitok – A levélbe pillant örömmel – Lám, – dicső, újság! Viktória istenasszony az ágyamhoz lopodzott és megcsókolt álomban.

(Kinizsi) Csókja ragyog a homlokodon, győzelmes királyom: Hét várat nyertél a pogányon.

(Mátyás) S még dicsőbb legendát is jelent az ősz vezér, minőt az argonauták óta nem hallott a világ. Az íródeák tolla penegrikust zeng egy heroikus parasztról, valami Kinizsi nevű molnárlegényről, ki Herkulesként egész hadsereget tipor el... (olvas) „A táborban csak közvitéz, de ha szól a harci kürt, vezérré lesz a paraszt, s újjongva követik a zászlós urak. Erős a molnár, mint a bölény és bátor mint a vadkan. Nevetve megy a harcba, vaskos tréfákkal letépi a halál képeről a szörnyű méltóság álarcát s hol ő vezet, ott az öldöklés a legénységnek duhaj multság. És kacagó rohama elől üvöltve fut a pogány. – szól – Ember ez a paraszt?

(Kinizsi) Olyan ember instálom, aki sokat verekedett a zalai kocsmákban, s ezért sok baja volt a törvényszolgákkal. Most megtalálta végre a maga korcsmáját, ahol nem kérnek számon minden betört koponyát.

(Mátyás) – bosszúsan – Ej miért is hoztad nekem ezt az irka-firkát. Nem lesz nyugtom míg meg nem látom a király molnárát, ki lisztet öröl a török császár csontjából.

(Kinizsi) – letérdel – Ha csak ennyiben van; uram, a molnár előtted térdepel.

(Mátyás) – Te vagy? Kinizsi – te? Az én vadkanom? Köszöntelek molnár a világtörténelem aranykapujában.”

1935-ben P. Jánosy Béla új motívumokat visz a Kinizsi hagyományba.⁶⁰ Az események közismert menetét sokhelyen megváltoztatja. Arany Tol-dijának hatását láthatjuk az alábbi idézetben:

„A szekér állását Pál körül szemlélve,
Kis batuját rakja gyepes árokszélre,
Sebten kifogják a Csendest, meg a Járrást,
S farát a szekérnek megragadja Pál most,
Megsüpped a sarka, megvereslik arca,
Izma a teherrel ahogyan kél harcra,
Reccsenés, zökkenés, a szekér állt újra,
„No, mehet atyámfi” – szól Pál nagyot fújva.”

Új gondolatnak tekinthető a Benignával közös vadászjelenet beiktatása, amely érezhetően Kinizsi erejének felfokozására született meg.

A verselés gyengesége ellenére elevennek találhatjuk a törökverő hős halálát bemutató versszakot is.⁶¹

„Sebes Száva partján, Kelemen várában,
Fekszik a halott bán halotti pompában,
Kardja, buzogánya mellette hevernek,
Többé már ezekkel törököt nem vernek.
Messze Nagyvázsomban csöndes kriptá várja,
Hogy keblén pihenjen király daliája,
Csöndes kriptá ölén árnyak lengedeznek:
Sohajja? Haragja? Ki mondhatná ezt meg...?”

A harmincas években valóban lesújtó képet mutató Nagyvázsónyi vár omladozó falairól is megkapó képet nyújt.⁶²

„Áll romokban Vázson, kő kövön lazulgat,
Vadvirág, s örökzöld futja bé az utat,
És a szellő, halkán, mely fölötte áthal.
Telve a magyar múlt drága illatával.
Áll romokban Vázson omladó falakkal,
Baglyok őrzik éjjel, galamb szállja nappal.
A bagoly a végzet, mely romokba verte,
S a szálló galambka – szép Benigna lelke...”

Kinizsi személyét – mint láttuk – elsősorban ereje és a török ellen elért nagyszerű eredményei tették halhatatlanná. Alakjának nemcsak magyar vonatkozásait kereshetjük, hanem a hadszíntér helyén, a nehéz küzdelmeket átélt nép alkotásaiban is. Természetesen az eredeti művek hosszú évszázadokon keresztül igen lényeges változásokon mentek át, azonban a fennmaradt „irodalmi kincsek” a magyar és délszláv népek egymásraultaltságát tükrözik. A népi énekek elmondják, hogy segítséget a töröktől sanyargatott területek az élet-halál harcban a magyarságtól várhattak, vagy éppen ide menekültek erőt gyűjteni a nagy nemzeti küzdelemben.

A délszláv népi énekekből is az idők folyamán nagyon sok elveszett, illetőleg átalakult. Csak így magyarázható, hogy amikor a XIX. században a régi korok históriás énekeinek és a „nép csacska” beszédeinek összegyűjtése erőtejesebben megindult, még Maretic T. a „Nasa Narodna epika” című alapvető tanulmányában sem tudott Kinizsiről név szerint megemlékezni, jóllehet Hunyadi János, Szilágyi Mihály, Ozorai Fülöp és általában a délszláv hősi énekek történeti alakjait ismerteti. A mondák átalakulásának és megritkulásának határozott bizonyítéka ez.⁶³

Ha név szerint Kinizsi Pál nevét nem is találjuk meg a délszláv költészetben a „Vuk despota és Szerémi Pál bán viszálya” címen ismert népköltemény elemzése azt mutatja, hogy Szerémi Pál alatt Kinizsi Pált kell értenünk. Ugyanis a délszláv költészetben gyakran találkozunk olyan megoldással, hogy a nép szempontjából kiemelkedő hadvezért foglalkozásán és nemzetségén keresztül tartanak meg emlékezetükben. Ugyanakkor a keresztnevet mindig fenntartják. Például hozhatjuk fel Ugrin Jankó nevét is, akin nyilvánvalóan Hunyadi Jánost értettek a történelem folyamán. Kinizsi viszont a király parancsára a Szerémséget védi, s így válik Szerémi Pállá. Ha ez elmondottakhoz hozzátesszük, hogy Vuk despota maga is történeti személy (1448–1485), – Brankovics György unokája volt – akivel Kinizsi több esetben, mint Kenyérmezőnél is együtt küzdött – valószínűbbé válik, hogy nem egyszerűen feltevésel állunk szemben.⁶⁴ Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Vuk nem volt egyéb, mint egy hadvezér a magyar seregben, és Kinizsi Pál mellett csak másodlagos szerepet tudott magának biztosítani. A nemzete szempontjából azonban ő volt a szerb királyok utóda és „A despota egyre üresebben hangzó címhez a nép képzelete a múlt és a jövő hatalmas szerb birodalmát álmodta hozzá.”⁶⁵

A költemény nem kifejezetten egy csatával foglalkozik, de az alaphangot a kenyérmezei küzdelem adja meg. Ennek oka nyilvánvalóan abban rejlik, hogy Vuk Báthori oldalán maga is résztvett az ütközetben, másrészt ez

eseménnyel kapcsolatban vádolták meg Kinizsit ellenei, hogy tudatosan csak az utolsó pillanatban avatkozott be, hogy a teljes dicsőséget magának arathassa le. A jól tagolt költemény első felében Kinizsi Vuk despota elleni rágalma-
it építi fel a költő, gondosan ügyelve arra, hogy szóképei a mondottak ellenére a despota ártatlanságát és Kinizsi ellenséges gyűlöletét tükrözze.

„Van Budában sürgés-forgás, készülődés háborúba;
El is indult büszke sereg, Koszovónak tart az útja;
Jó Szerémi Pál uram lett fő seregnek fővezére,
Utóhaddal Vuk despota léssen bajban segítségre.
Bősz csatában jószerencse megsegíti küzdelmüket:
Szétszóródik a pogányhad: török egyse menekülhet,
Foglyul esik a vezér is: Predojevics Haszán pasa,
Vele együtt sok vitéznek kezén szorul rabok vasa.
Már mikoron a sok rabbal a budai útra térnek,
Vuk despota ily szavakkal szól Szerémi Pál vezérnek:
„A sereggel a sok rabjával míg te sietsz fel Budába,
Hadd nézzem meg, Pál barátom, kupenóvi szép lakásom”!
El is mégyen Vuk despota kupenóvi kastélyába,
Jó Szerémi Pál vezér meg a sok rabbal Budavárba.
Várta is már s jól fogadja a király a győztes hadat,
S lakomázva, hogy vigadjon, dús asztalhoz hív urakat;
Maga mellett asztalfőre jelöl helyet Pál vezérnek,
S örömeiben kegyességgel fordul hozzá ily beszéddel:
„Szét ki szórta a törököt a keszóvi téres réten?”
S hazug szóval dicsekedve szól a vezér így felelve:
„Vértől ázott hegyvidéken a törököt én vertem meg,
S hitszegés bíz, a mit ottan Vuk despota elkövetett
Mikor hadunk szembeállott a töröknek seregével,
Kapta magát Vuk despota, hűsülni ment zöld erdőbe;
Tétlen leste, hogyan küzdök, hogyan végzek a pogánnyal,
S mikor kibújt rejtekéből, vége volt már a csatának;
Ekkor fogott hősködésbe: holt fejeknek gyűjtésébe”.
Felhős lett a király képe, Pál vezérnek ilyszavára:
Szép derűre sötét felhő Vuk despota árulása;
Ki is mondja asztalánál, Amit érez bús szívében;
„Bűnhődjék a hitszegője: csúf halál a Vuk fejére!”

A költemény a továbbiakban elmondja, hogy a despota egyik jóbarátja titokban elhagyja a lakoma helyét és a király haragjáról a despotát értesíti. Vuk azonnal útrakel és megjelenik a lakomán, hogy szemtől szembe védje meg igazát,

„Nos halljuk csak Vúk despota, hogy is van a hűség dolga?
Hát ilyen a hű szolgálát; Jóságomért ez a hála?
Kiskorodtól gondoztalak, neveltelek palotámban,
Mintha lennél édes fiam, unokája éd's anyámnak,
Te meg mindezt hitszegéssel viszonzod a csatatéren?!”
Vúk despota válaszolva a királyhoz így szól:
„Szavad igaz, feleselni nem illenék a királylyal;
Sok börtönöd ugye, megtelt búslakodó rabszolgákkal,
Predojevics Haszán pasa kezén szorul rabok vasa;
Őt hívasd fel jómagadhoz, néhány szóra asztalodhoz,
Hadd mondja el sorra-rendre, hogyan harcolt szép serege,
Ki győzte le a törököt, ki fogta el őt is élve,
Hogy került fel börtönödbe láncra fűzött sok vitéze!”
Hallja szót s úgy is teszen Budavárnak jó királya,
Predojevics Haszán pasát hivatja a palotába!
Ahogy látja az ajtóban, kérdi rögtön ilyen szóval:
„Haszán pasa, mondom néked, hogyha kedves még az élted,
S vágyol inkább szabadságra, mint a börtön négy falára,
Legyen igaz a beszéded minden szómra, melylyel kérdlek:
Nézd asztalom sok vendégit! nem látod-e a vezért itt,
Ki hadatok széjjelverte s jómagadat foglyul ejte?”
Közelebb megy Haszán pasa, hogy az arcuk vizsgálhassa,
S noha Vúknak szép kalpagja sötét szemét eltakarja,
Haszán mégis ismer rája és így szól a királynak;
„Isten engem s a szerencse, jó királyom, úgy segéljen,
S szabaduljak bús rabságból, a mint igaz, mit beszélek:
Jó vezéred, ki lent búsul asztalvégin egymagában,
Ugy illenék, hogy ott üljön, hol az első tisztesség van;
Ugy illenék, hogy melletted üljön s töltse serlegedet;
Ő győzte le a törököt, ő fogott el engem élve,
Ő töltötte meg börtönöd jóraivaló sok vitézzel,
Mert ha ő nem vitézkedik a koszovi csatatéren,
Akkor bizony gyász borulna nálatok az asszonynépre,
Ahogy most a mi honunkban – a sok anya itt búsulva”,

Érdekes, hogy Kinizsi alakja nem ment annyira át a szerb népköltészetbe, mint feleségének Magyar Benignának személye. Őt ugyanis megtaláljuk egy farsangi parasztdráma hősnőjeként, népi románcokban bújdosik „a horvát Adria napfényes partjain”, mint a rabság láncait lerázó „Robinja” ideális megtestesülése, mint a horvát szabadság szimbóluma.”⁶⁶

A hosszabb-rövidebb irodalmi alkotások mellett évszázadokon át nyomon követhető, Kinizsi személye anekdóta-kincsünkben is. A XVIII. században Vályi András, a XIX.-ben Dugonics, Vas Gereben, Erdélyi János, Jókai Mór, a XX. században Kálmány Lajos és mások gyűjtésében. Ujramegjelenésüktől függetlenül Bonfini kisugárzó hatása nem egy esetben nyomonkövethető. A legrégebbek egyike „Nem illik mindenre” a Régi magyar mondák legújabb kiadásából sem maradhatott ki.

„Mátyás király Kinizsi Pált – igen kedves emberét – olyan követségbe akarta küldeni a törökhöz, melyben inkább halálát, mint követségének sikerét remélhette. Hogy nagyobb kedvvel menne Kinizsi azt fogadta a király, hogyha a török az ő fejét el találná üttetni ő tüstént a törökre esne és meg sem állana addig, míg az ő feje helyébe harmincezer török fejet le nem vágat. Ugy ám mondá Kinizsi, de azon harmincezer fejek közül egy sem illik úgy a Palkónak nyakára, mint e mostani fej.”⁶⁷

Rendkívül sok változata van „A tálcát otthagytad paraszt” címen ismertté vált anekdótának.

„Mátyás Nagyvázsony mellett vadászott, melege volt és beüzent a klastromba, hogy szomjazik. A barátok aranyedényekbe finom somlait hoztak. Amikor felnyújtották a királynak nem fogadta el, mondván: ilyen melegben neki a bor nem jó. Meghallotta ezt a malomajtóban a malomkövet hajtó Kinizsi, beugrott egy vizesedényért és rohant a királyhoz. Amikor odaért rákiáltottak: „A tálcát otthagytad paraszt” Kinizsi visszafutott felkapott egy malomkövet és azon nyújtotta át a poharat. Mátyásnak nagyon megtetszett a legény, Vázsonyt neki adta és meghívta vitézei közé.”⁶⁸

A vázsonyi vár megszerzésének egy másik változata is ismert. Alapjait a szájhagyomány adta, de végső megformálásában kiművelt fő működhett közre.

„Kinizsi furcsán jutott Vázsonykőhöz. Mátyás Magyarország királya Vázsonykő környékén vadászott hadvezérével Kinizsi Pállal, de a nagy erdőben eltévedtek. Az utat sokáig keresték, míg egyszercsak a király megpillantja a várat, s így kiált fel: Pál ahol néked Vázsonykő! Kinizsi Mátyás lábaihoz borult s mondá: Szent a király szava!

Mátyás ugyan tréfából mondta, de mivel szerette Kinizsit valóságban is övé lett.”⁶⁹

Mátyás királlyal függ össze „A fejedelmet ne oktasd” bölcs mondás is.

Amikor Mátyás Szilágyi Mihályt a világosi várba záratta Kinizsi a parancsteljesítéshez szokott hadvezér így szól: „A fejedelmet ne oktasd”⁷⁰

A kenyérmezei csata számos változatát bemutattuk. A mondottakat egészítjük ki a „Nem félhet a nyertes a megveretett hadtúl, ha bár kevesebb legyen is” című anekdótával.

„Midőn Kinizsi Pál Mátyás királynak neves hadi vezérje a Kenyérmezőn megverte a törököt, ezek pedig újra összeszedvén magukat, nagyobb fenéggel akarnának a Magyarokra ütni; látná is Kinizsi; Hogy vitézei közül sokan megijedtek, meg is háborodtak; nosza rajta – úgymond – vitéz bajtársaim, jó szívvel legyetek, mert ha mi (kik ezelőtt győzedelmesek voltunk) így félhetünk, elgondolhattátok, miként félhetnek a törökök, kiket imént megvertünk. Ezeket elvégezvén kirántotta kardgyát és még azon nap a törökre esvén azokat úgy, annyira megverte, hogy hirmondónak csak egynek engedte meg életét.”⁷¹

A török-magyar háborúk emlékét őrzi „Kinizsi ugratója”. Eredetét és változatait nem ismerjük.

„Egyszer történt, hogy Kinizsi Pált Pusztapalota mellett nagyszámú török had szorítá meg. A vezér hirtelen felvontatta a tó zilipjét, s míg a bajnokai a hidat a háta megett letörték, azalatt egymaga harcolt az ellennel – Tudjuk felőle, hogy két kézzel szokott verekedni – Mikor azután a híd le volt rontva, egy ugrással átszöktetett rajta villám paripáján. Egy török sem csinálta utána ezt az ugrást. Ettől az időtől kezdve ezt a helyet Kinizsi ugratójának nevezik.”⁷²

Nem lehet Czuczor Gergely hatását észre nem venni „A halál után is visszalő” című Kinizsi anekdóta olvasásakor.

„Egy ízben egy portyázó török csapat vetődött el Nagyvázsony tájára. Felkeresték Kinizsi sírját, s egyik török bosszújában rálőtt a nagy hős síremlékére, aki életében annyit ártott a töröknek. A golyó azonban visszavágódott a márványkeresztről, s a török szívébe fűrődött. Rémulten futottak el a többiek, s remegve híresztelték el, hogy a hős Kinizsi a halála után is visszalő.”⁷³

Ki tudná ma már megmondani, hogy Pesty Frigyesnek vagy az egykori Dobsza község találékony lokálpatriótáinak köszönhetjük a „Kinizsi dobja” című anekdótát.

„Felső Dobszó község elnevezést hagyományilag vette Kinizsi Páltól. Ugyanis volt Kinizsi Pálnak 2 bika bőrből készített dobja, melyet ha meg-

üttetett négy mérföldre hallatszott. Ezeket a dobokat Felső Dobszon üttette meg, hogy a környéken szét lakó nemes seregét, zászló alá gyűjtse.”⁷⁴

1896-ban – egy nagyméretű szoborkompozícióval kapcsolatban – találkozunk „Kinizsi ökle” című anekdótával.

„Amikor az épülő Mátyás templom tornyára a szokásos keresztrózsát feltették Mátyás király hadvezére Kinizsi Pál akkorát ütött rá öklével, hogy nemcsak a torony, de a templom is 5 lábnyira süllyedt a talajba. Innen van az, hogy a templom a rendes talajmagasság alatt fekszik.”⁷⁵

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Kinizsi értelmezése koronként változik. Ékes bizonyítéka ennek Ady Endre „Úlj törvényt, Werbőczy” című költeménye is.⁷⁶

„Még magasról nézvést
Megvolna az ország,
Werbőczy utódok
Foldozzák, toldozzák.

A föld nem tud futni
Csak a földnek népe
S ezer Kinizsi sem
Térülhet elébe.”

Ady mondanivalójában természetesen nem Kinizsin van a hangsúly, hanem a népen, amely a legfélelmetesebb erőkkel szemben is érvényesíteni tudja akaratát. A negyvenes években a szemlélet annyiban változott meg, hogy a súlypont Kinizsi személyére helyeződött át és a mondavilágra felépített irodalmi termékkel kapcsolatban elsősorban azt nézték, „...milyen nevelő hatást gyakorolt egy ilyen nagyot mondással tarkázva megírt életrajz népünk katonai gondolkodására.”⁷⁷

Az elmondottakból az is kitűnik, hogy a mindenkori történeti helyzet, a haza sorsa Kinizsi személyét időről időre az irodalmi érdeklődés homlokterébe helyezi.

* * *

Úgy érezzük, hogy a Kinizsi hagyományról szóló dolgozatunk nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg a kenyérmezei hős sírkövéről, ereklyéiről, és az ezekhez kapcsolódó hiedelmekről.

Ma már bebizonyított tény, hogy Kinizsi holttestét végakarátának megfelelően Nagyvázsonyban, a pálosok Szent Mihály templomában temették el. Tehát „E templomban voltak letéve Kinizsi Pálnak, s társának Mislecsovicsnak tetemei az oltár kő előtt levő sírban, mely sír egy márvány fedéllel –

amelyre Kinizsi és társának domború képeit bámulatos ügyességgel, csaknem emberi nagyságban kifaragták – volt befedve.”⁷⁸ A nagyszerű sírkövet felesége Magyar Benigna készítette – külföldön gyakorlatban levő és nagyon pusztuló homokkővel szemben – a Magyarországon divatos, időtálló és nem utolsósorban jól kidolgozható vörösmárványból.

Amikor a XIX. század hatvanas éveiben Rómer Flóris – a magyar régészet kiemelkedő alakja –, az elpusztult kolostor omladékával betakart műemlékre rábukkant, a tudományos világ számos kérdésre nem talált feleletet.⁷⁹ A sírkő részleteinek feltárására Rómer hosszú fáradozásai sem bizonyultak eredményesnek. A kérdést akkor még úgy tették fel; vajon mi történt a kővel, hogy az darabokra esett. Elfogadni azt a megoldást, miszerint „Kinizsi bős jobbágyai zúzták volna össze a kemény, vagy mint a néphagyomány festi a zsarnok földesúr emlékét” nem lett volna szerencsés. Rómer nem is vállalkozott erre, hiszen a nép elképzelését nem tudta alátámasztani. A kutató így a reálisabb, de ma már erősen vitatott lehetőséget vetette fel, miszerint a kolostor összedőlése okozta a sírkő darabokra törését. Lényegében Rómer ezen nézete mellett élete végéig kitartott, bár foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy török puskagolyó zúzta szét a márványlapot, vagy esetleg 1849-ben pusztították el.⁸⁰

A tudományos kutatás mai állása szerint a sírkő 1499-ben kerülhetett a helyére és épségét 1552 tavaszáig megőrizte. Ekkor ugyanis „a kolostort és a templomát ... a környékbeli földesurak felrobbantották, nehogy a török beléje szálljon”. A sírkő a XVIII. század II. felében Zichy Jenő gróf birtokába került. Innen útja a Fővárosi Halászbástya Kötárába vezetett, majd a nagyvázsonyi ásatások előrehaladásával – 1957-ben – a régi és az újonnan feltárt kőtöredékek összeillesztése után a nagyvázsonyi vármúzeum biztosított részére méltó helyet.

Amikor Rómer kutatásait végezte a márványfej teljesen hiányzott, s csupán a váll, törzs és a bal láb volt meg. Rómer nem találta meg a kő felíratát sem,⁸¹ pedig Verebi Soma feljegyzései szerint 1857-ben még a következő szöveg volt olvasható:

„Erex asoni ustra Kinis heros
Ill hoc urna m. ossa Cub.”

E szöveg rövidített. Kiegészített változata így hangzik:

„Erexit Vasonis Claustra Kinisius heros
Illiusc hoc urna marmaris ossa cubant.”

A latinnyelvű szöveg fordítása sajnos nem adja vissza az eredeti csengett.

„Hős Kinizsit, ki Vázsonyban e zárdát rakatta,
Hamvaiban e mély vedrű márványkő fogadta.”

Kinizsi sírköve ma már hűen mutatja a nagy magyar hadvezér egykori katonai viseletét:

Nyakán körbefutó díszlánc figyelhető meg, rombusz alakú ékkő sort jelképezve. Felsőkarját pillangós, rákozott páncél fedi, amelyben a mozgás minden irányban biztosítva van. Vértjét gyönyörű lilimos párkány ékesíti, míg a combokat a sodronying alsó része arányosan fedi, szorosan kapcsolódva a két combvérthez, amelyek hozzávetőlegesen denevérszárny alakra csipkéztettek. A lábon rákozott és csak lóháton alkalmazható ún. csőr cipőt láthatunk. Jobb lábának feje oroszlán alakján nyugszik, amely már a XIII. századtól oly gyakran a hősiesség jelképe. A bal lábával, turbános, hosszúköntösű török alakon helyezkedik el. A fegyvert, az oroszlán és a leigázott török együtt Kinizsi legteljesebb lényegét fejezi ki. A fekvő márványtest baloldalán hosszú egyenes kard fekszik, mellette perzsaízlésű markolattal, rövid keresztvassal ellátott, kissé hajlott pengéjű szablya, mint a felújított magyar fegyver első jele a XV. században.

Nagyon nehéz ma már az idők távlatából helyes képet kapunk azokról az állapotokról, amelyek jellemezték a sírt, a templom maradványait a sírbolygatók beavatkozása előtt. Csak az maradt meg a feltételezhetően gazdag sírból, ami értéktelennek látszott, s az nem egyéb, mint a hadvezér vasból készült kardja, sodronyinge és sodronyos vassapkája. Ezek a darabok azonban sok hányódás után a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának ereklyéi közé kerültek.

Előjáróban máris elmondhatjuk, hogy a tudományos kutatás, amely Kinizsi személyét, illetőleg hadiöltözetét többértűen megvizsgálta, ma már lényegében kisebb megoldatlan részletektől eltekintve a kérdést lezártnak tekinti. Az idők folyamán talán csak egyetlen ember volt – Gyarmathy Sándor –, aki egészen nyíltan felvetette, hogy a jelzett ereklyék nem Kinizsinek a tulajdonából valók. „Mint kuriozumot említjük meg, hogy a Múzeumunkban Kinizsinek mondott kard jóval későbbi időből származik. Nagyon valószínű, hogy a bécsi múzeumban őrzött páncélvértzet sem volt Kinizsié.”⁸²

Cikkéből világosan kitűnik, hogy a kardot ismeri, de korántsem tanulmányozta a sodronyinget és vassapkát. Gyarmathy a mindenki számára oly sokat mondó elefántcsontborítású kard markolatból és a bronz keresztvasból indul ki észrevételeinek megtételekor. Szaktudása azonban nem terjedt tovább és így a pengét értékelni nem tudta. A szakértők viszont a XVIII. század

első évtizedeiben készített szerelvényt a sárgaréz pántokkal ellátott fahüvelyel együtt élesen elválasztották a pengétől és a sír egyéb tartozékaitól. Később ez az elválasztás nemcsak elméletben, de gyakorlatban is megtörtént, s így a kard levetette a XVIII. századi alakját.⁸³

Meg kell jegyeznünk, hogy az irodalomban ha ritkán is, de előfordul, hogy e kardot szablyának nevezik,⁸⁴ ami annál is könnyebben tért hódított, mivel Kinizsi a XVII–XVIII. században készült olajfestmények egyikén kezében valóban szablyával jelenik meg. Ugyanakkor a hajlított pengéjű szablyával szemben a sírból kétélű, egyenes vércsatornás penge került elő, amely egyrésről farkasjeggel, másrésről mindkét oldalon feltűnő virágmotívumokkal ellátott. Ezen állat feltűnése a kutatók számára nem kis izgalmat jelentett, ugyanis a farkas eredetileg a passauai püspökség címere, és a püspöki bottal együtt jegynek használták az ottani fegyverkovácsok ősei.⁸⁵ Kinizsi kardjának farkasa azonban nem kifejezetten követi az általánosságban elfogadott formát. Ugyanis itt a rohanó állat – előtte püspöki botféle jeggel – inkább disznóhoz hasonlít s nem farkashoz. Ebből természetszerűen következik, hogy a kard passauinak nem tekinthető, hanem minden bizonnyal magyarinak, esetleg pengéje után ítélve olasznak.

A kard eredetére vonatkozóan a XVIII. században feljegyzéseket készítettek. Hüvelyére⁸⁶ egy ma már alig látható papírlapra a következő szöveget jegyezték fel:

„Gladius Herois et Belliducis / sub Mathia Corvino celeberrimi / Pauli Kinysi an 1708 in eius tum / ba reoertus quae et nunc in ca / stelli Zichyano Vasonköviensi asservatur”⁸⁷ / vagyis magyarra fordítva „Kinizsi Pál a Corvin Mátyás alatti igen híres hős és hadvezér kardja, találatott sírjában 1708 évben, mely sír most is megvan a Zichy féle vásonkői kastélyban.”

Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy a dátumot eredetileg 1768-nak olvasták, mint ez a Magyar Nemzeti Múzeum egykori naplójából is kitűnik.⁸⁸ E feltevést azonban Rómer megcáfolta, ugyanis Bél Mátyás egyik kéziratából Zichy Imrére – Vázsony egykori urára – vonatkozóan az alábbiakat idézi.

„in cujus armamentario assercatur gladius et lorica Kinisii non minus et statua e rubro marmore”, vagyis „Kinek fegyvertárában őrzik Kinizsi kardját és páncélingét, nemkülönben vörösmárványból készült szobrát.” Tudott dolog, hogy a híres polihisztor már 1746-ban elhalt, így az 1768 mint a feltárás éve nem állhatja meg a helyét.

A sírrablás idejét tehát 1708-ra tehetjük. Fényes Elek nagyszerű adatközlő munkájában az eseményt így írja le.

„A sír az omladékok alá lévén temetve, sokáig sértetlenül maradt, mígnem némely kincskeresők, a sírt feldulván a testeket, kihányták. Kinisinek tetemei egy réz (?) sodronyból kötött mesterséges páncélingben valának: mellette feküdt vitézül forgatott kardja. A sírdúlás után az uradalmi főtiszt a tetemetek új koporsóban, a kath. parochialis sz. egyház mellé eltemettette, a sírt fedező márványtáblát a Pusztavár falaiba berakatta a páncélos ing és kard pedig a felügyelői házba vitetett.⁸⁹”

Ezek közül kétségtelen kiemelkedik Kinizsi csatainge, amelyet az egyéb ereklyékkel együtt Zichy Ferenc gróf adományozott 1812-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Azonban, ha az adományozás körülményeit egy kicsit jobban megvizsgáljuk, különös eredményre jutunk. Ugyanis az eredeti naplóbejegyzés szerint a sodronyingről nem esik szó.

„Másik sodronyos fejevdő, rövidebb, kitisztítva a fejtetőn vas fedővel. 12. / Ujj, szintén vassodronyból fonva a kar védelmére az ellenség támadása ellen. E két darabot a III. rész, V. §. 4. sz. a. említett karddal együtt Kinizsi Pál vásonkői sírjából vették ki 1708. évben s a mélt.gr.Zichy család a múzeumnak ajándékozta.”⁹⁰

A szövegből kitűnik, hogy hosszú ujjakról törénik csak említés, amit lehetetlenség összetéveszteni magával a rövidújjú csatainggel. Ugyanez az ing-ujj feltűnik 1868/69 évi fegyverlajstromban is, amely nyilvánvalóan azonos lehet az 1812-ben bekerült tételszámmal. Ez azonban nem az vasing, amelyről Bél Mátyás határozottan beszélt. Ma már megmagyarázhatatlan, de úgy néz ki a dolog, hogy 1812-ben a sodronying nem került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Römer utalásai szerint azonban 1863-ban már ott van, bár ő sem tesz említést a megszerzés módjára. Nagy Géza – e kérdést feldolgozó tanulmányában –, feltételezi, hogy az eredetileg Vázsonyban maradt vasinget 1851-ben Todesco Edvard nagyvázsonyi földesúr küldte be és az ajándékot ugyanazon év 55. tételszám alatt be is naplózták.⁹¹ Nagyon romantikusnak tartjuk Nagy Géza magyarázatát. Véleménye szerint a szabadságharc után az osztrák fosztogatás elmúltával, feltűnt, hogy Kinizsi vasinge nem került ki az országból, ugyanakkor a Nemzeti Múzeum épületében sem maradt. Ekkor vehették fel a kapcsolatot Nagyvázsonnyal, s derült ki, hogy egy vasing Todesco földbirtokos birtokában van. Így került a negyedik darab 1851-ben a Nemzeti Múzeumba s óvatosságból csupán annyit jegyeztek be a naplóba „nagyvázsonyi földbirtokos küldeménye.”

A vasing durván szegecselt, erőteljes 74 sor láncszemből készült. Alsó szélessége 1100 mm, míg felől 880 mm, teljesen nyitott, rövidújjú, ami magában véve szintén igazolja azt a feltevést, hogy nem lehetett az 1812. évi darabbal azonosítani, illetőleg öszekeverni.

A Kinizsi-fegyverek harmadik darabja egy ún. sodronyos vassapka, erőteljes hatbordás koponyavérttel, nyitott négyszögletes kivágású látórészszel. Szegecsei lényegében finomabbak, mint az inggő.

A magam részéről úgy érzem nem túlságosan merész gondolat, ha felvetem a lehetőségét a sodronying és a sodrony-karvért szoros összetartozásának. Véleményem szerint az anyagnak kidolgozása, a sodronying rövidsége feltételezheti, hogy egymást kiegészítő darabokról van szó. Csak ilyen formában képzelhető el, hogy a két részből álló sodronying helyett csak az ujjak kerültek a Nemzeti Múzeumba. Így a hiány nem volt olyan feltűnő, mint lett volna, ha a sodronyvért teljes egészében Nagyvázszyban marad.⁹²

Befejezésül meg kell még emlékeznünk arról az emlékműről, illetve kápolnáról, amelyet Szászváros közelében Felső- és Alsó-Kenyér nevű falu közötti síkságon Báthori István 1479. október 13.-a emlékére emeltetett,⁹³ de 1696. május 6-án Apor István Thesaurarius levele, amelyet a szászvárosi tanácsnak küldött már arról tudat bennünket, hogy a kápolna összedülőben van. „Báthori Istvánnak a’ Kenyérmezején a’ pogányság ellen dicsőséges harczának, diadalmának örök momentumára épített kápolna egész ruinában vagon, holott pedig *vi privilegii* azon kápolnát eleitől fogván kegyelmeteknek kellett restauráltatni; tehát ugyanis mind eő. Felségének Erdélyi Királyi Thesaurariusza ex officio intem, kérem, sőt auctoritate mihi benignissime concessa parancsolom, is kegyelmeteknek, hogy minden haladék nélkül à praemittált kápolnát restauráltatván bézsendelyeztesse; úgy hogy a mikor rövid napon az Ő Felsége hadai erre felé mennek, készen találják, különben ha kegyelmetek negligálja, magoknak tulajdonítsa vakmerőségeknek büntetését.”⁹⁴ A mondotak ellenére a helyzet nem javult. 1750-ben a kápolna még állt, amit bizonyít b.Stojka Sigmond levele, amelyben meghívja Erdély törvényhatóságait az általa október 13-án celebrált misére – 1756-ban azonban – írja 1855-ben Kenyérvisy - már csak romot talál a helyén. Köveiből az akkori szászvárosi bíró a Kenyér patak vizére hidat veretett. A híd azonban nem bizonyult időtállóknak. Leszakadt és anyagát a helyi posta istálló falába építették. A század végén gróf Batthyány Ignác tervezte egy új kápolna felállítását, de 1798-ban bekövetkezett halálával a megvalósítás elmaradt. A XIX. század elején a köztudatban újra megjelenik b.Orbán Antal nevével kapcsolatban, aki egy épületet, valójában malmot és nem kápolnát csatolt kertjéhez. Felíratát – mint erről Döbrentei tudósít minket – Herpei János készítette.⁹⁵

„O te kiben azon virtusok meghaltak,
Melyek Báthoriban s Kinizsiben voltak:

Isten, haza, király s egymás szeretete,
Egyezés, bátorság, törvény tisztelete:
Kiben ezen dicső szép virtusok helyett
Az irigység és puhaság lelt helyet.
Te újmódi magyar! oh bárcsak itt ezek
A lábaid alatt nyugvó száraz kezek,
Mint prófétáié, olyak lehetnének,
S benned egy második csudát tehetnének!
Hogy halottaidból még feltámadhatnál,
S hazádban magadnak egy magyart adhatnál!
Figyelj, nem hallod e a csontok zörgését,
Mint a messze levő fellegek dörgését?
Morognak, hogy sokan az ő unokájok
Közül háládatlan szívűek hozzájuk.
S kiáltják, hogy legyünk baráti egymásnak,
Nem mint azok, akik egymás alá ásnak.”

Később Branyicskai Nagy Sándor az eredeti helyen újra szobrot állíttatott „QVis LoCVs CLaDIs Stephanl Bathorl et PaVLI KInIsI TVrCIs Datae 1479”, illetve a túloldalon „Francisco I Augusto rege imperante, Georgio Banfi de Losoncz gubernante.” felíráttal.

Miután ez az egyre kevésbé méltó emlékmű is elpusztult, a XIX. század hatvanas éveiben dr. Miksa György kezdeményezésére indult meg szélesebb körű gyűjtés egy méltó emlékmű anyagi kihatásainak fedezésére. A szervező és irányító azonban 1868-ban váratlanul elhunyt, s így 1880-ig lényegében az ügy előrevitele érdekében nem történt semmi. Ekkor kezdte csak a Régészeti és Történeti Bizottság a szobor, illetőleg az emlékmű kérdését ismét vitatni, de csak 1881 októberében jutottak odáig, hogy egy bizottságot küldtek ki az emlékmű helyének kiválasztására. Ilyen előzmények után végre 1886 november 18-án jelentették a Bizottságnak, hogy a mű elkészült. Végleges felíratát a következőkben határozták meg.⁹⁶

„Kenyérmező

Báthory István Erdélyi vajda és Kinizsi Pál Temesi bán magyar vezérek nagy győzedelme az ország dülő Törökön 1479 október 13.-án Hunyadi Mátyás király dicső uralkodása alatt.

Nyolcezer hazafi mellett harmincezer ellenség maradt a csatatéren.

Magyar, Székely, Szász és Oláh együtt védelmezte a közös hazát.

Ez emlék költségeit kegyeletes utódoktól gyűjtötte dr.Miksa György.

A felállítást intézték:
Hunyadmegye hatósága, s a megyei Történelmi és Régészeti Társaság
1886-ban, I. Ferencz József király áldásos uralkodása idején.
„Dicső múlt fénye ragyogjon át boldog jövődbe.”

JEGYZETEK

1. *Éri István*, Nagyvázasony. (Bp. 1959) c. munkájában a Kinizsi várral kapcsolatosan nyújt hasznos információkat. Lásd még a szerző korábbi kutatásait összefoglaló tanulmányokat. Beszámoló a nagyvázasonyi pálos-kolostor helyreállításáról. Műemlékvédelem 5/1961/1–15. és A nagyvázasonyi pálos kolostor leletei. Magyar Műemlékvédelem 1959–1960. (Bp. 1964) 85–94.
2. Ezúttal mondok köszönetet Éri Istvánnak, aki e témára és néhány Kinizsi vonatkozásra felhívta a figyelmemet.
3. *Faragó József*, Felszállott a páva, szemelvények a magyar népköltészetből a XVI. századtól máig. (Bukarest 1951) 7.
4. *Kóváry László*, Erdély régisége. (Pest 1852) 253. Vö. *Radnóti Dezső*, Erdélyi kalauz. Utmutató Magyarország erdélyi részében. (Kolozsvár 1901) 50.; *N.N.*, Kinizsi Pál s időkora. Hon és Külföld 7(1847) 189–199. Lásd még: *Puky Andor*, Az Abauj- és Biharmergyei Kinizsy-ek. Turul 9(1891) 88–92. és *Nagy Iván*, Magyarország családai czímerekkel és leszármazási táblákkal. 6 (Pesten 1859) 243.
5. *Éri I.*, Nagyvázasony. i.m. 15. Szeretném megjegyezni, hogy Szent Mihály pusztával átellenben mutogatott malom, – amely az egykori írók szerint is „ipsius molendium” (az ő tulajdona) valóban lehetett valamilyen kapcsolatban Kinizsi személyével. Vö. *Rácz Béla*, Kinizsi. (Jutas 1940) 7–8.
6. Az Abauj Kinizs-falvához fűződő kapcsolat magyarázatát több helyen megtaláljuk. *Pesty Frigyes*, Helységnévtára. Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattára. I(Fol Hung. 1114/Abauj) 405. Legszebb változatát Majláth János gyűjtötte, illetve írta német nyelven. Kazinczy Ferenc lefordította és Kazinczy Gábor kiadásában (Pest 1864) napvilágot is látott. E kötet Füred című elbeszélésében – i.m. 325–342 – egy követségbe küldött magyar ifjú Pornai és egy görög leány szerelmét dolgozta fel az író. Pornai távol idegenben vette nőül a leányt, majd a török elleni harcok elszóltították. Miután az ifjú asszony férje halálhíreről értesült, gyalog Magyarországra jött és a tihanyi zárdák egyikébe visszavonult. Pornai azonban nem halt meg! Sebesüléséből felépülve keresni kezdte feleségét. Tihanyban véletlenül összetalálkoztak, s együttlétüket gyermekáldás kísérte. A világi életbe való visszatérést az asszony csak meneküléssel tudta elképzelni, de a Balatonon viharba kerültek. A gyermekén és az új életre gyűjtögetett pénzen kívül mindenki elveszett. A megtaláló ebből a pénzből vásárolta meg Abauj Kinizs falva malmát. i.m. 339. Lásd még: *Heltai Gáspár*, Chronica ac Magyaroknak dolgairól: mint jöttec ki – a nagy Scythiából Pannóniában, És mint foglaltac magoknac az országot! Es mint birtác aszt Hertzegről Hertzege, Es Királyról Királyra, nagy sok tusakodásocckal és szántalan soc viadallyocckal. (Kolozsvár 1575) XXV. Res. 137., valamint: *Bonfini, Antonio*, Rerum Ungaricarum decades quattuor et dimidia. (Basel 1568), újranyomva: Historia Pannonica Hungaricarum Rerum Decades IV et Dimidia Libris XLV. (Köln–Widenfeldt 1690) 402.
7. *Rácz B.*, i.m. 1–3. Lásd még: *Bonfini, A.*, Mátyás király. Tíz könyv a magyar történetből. (Bp.1959) 155–156. „Oly bőven termette ez a kor a kiváló férfiakat, hogy a trójai falóban sem volt ennyi! Zápolyai István Agamemnonhoz, Kinizsi Pál Ajaxhoz hasonlított”.

8. *Horváth Cyrill*, Középkori magyar verseink (Bp. 1921) 468–476. Lásd még: *Szilády Aron*, Régi Magyar Költők Tára. 1 (Bp.1877) 23–27., valamint 285–300., továbbá: *Csánki Dezső*, szabács megyvétele. Hadtörténelmi Közlemények 1(1888) 355–388 és *Thaly Kálmán*, XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról. Szabács viadalja. Századok 6 (1872) 8–22. Vö. *Wertner Mór*. Magyar hadjáratok a XV. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények 13 (1912) 54. skk.
9. *Bóka László–Pándi Pál*, A magyar irodalom története 1849-ig.(Bp. 1957) 50.
10. A mondottakat vö. *Dégh Linda*, Népmese és társadalom c. kandidátusi disszertációjának 18. lapján mondottakkal.
11. *Istvánffy Miklós*, Historiarum de rebus Hungaricis Libri XXXIV ab anno Chr. MCCCCXC. ad MDCVI, (Regusa 1622) 11,17,20. Más kiadásban: Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis... Libris XXXIV. (Viennae 1758) címen.
12. *Budai Ferentz*, Magyar ország polgári históriájára való lexikon a' XVI. század végéig. 2 (Nagy-Váradonn 1805) 467–474.
13. A mese szövegét lásd: *Kálmány Lajos*, Hagyományok, mesék és rokonneműek. 1 (Vác 1914) 151–154.
14. *Dégh L.*, i.m. Vö. A népmesekutatás új útjai. Néprajzi tanulmányok.(Bp. 1949) 36–52.
15. A mondottakat vö. *Dégh Linda*, Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. (Bp. 1952) 71–132.
16. *Bátorfi Lajos*, Adatok Zalamegye történetéhez. 4 (Nagy-Kanizsa 1877) 328–329. Vö. *Hunfalvy János*, Magyarország és Erdély eredeti képekben. 2 (Darmstadt 1860) 332.
17. Az egyöntetűség az alapgondolatra vonatkozik, s így lényegét tekintve független a cselekedet megjelenési formájától.
18. Szeretném hangsúlyozni, hogy az irodalmunkban fellelhető, több esetben újraközölt krónikák más és más írásmóddal kerültek kiadásra. A többi anyagra is a változatok nagy száma jellemző.
19. A munkát először Pekár Károly teszi közzé. Históriais ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból címen. (Bp. 1905) Vö. *Toldy Ferenc*, A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. 2. javított kiadás. (Pest 1867) 142–143., továbbá, Szabács viadala 1568. Igen szép história az Kenyér Mezején Kenesy Pálnak és Báthory Istvánnak az törökkel megvívásáru. Régi Magyar Költők Tára. 8 (Bp. 1930) 36–50.
20. *Temesvári István*, „Históriaís Ének az jeles győzedelemről, mint verte meg Mátyás Király üdejében Báthory István, Erdéli Wayda, a király hadával és az Erdéli és Magyar Országi hadával és az Alibéket, Hatvan ezer törökkel; Erdélbe a Kenyérmező-

- jén, Mikoran irnánac 1 4 7 9 . szent Kálmán napián.” (Kolozsvár 1579, – más adat szerint 1576) Azonban az 1568-ban már elkészült munka feledés homályába merült. Veszely Károly az Idők tanúja c. újságban az újralfedezett Benedek István által lemásolt művet „A kenyérmezei csata 1479-ben” címen közzétette i.m. 4 (1863) 253–255. Lásd még: *Thaly Kálmán*, Hegedős ének a kenyérmezei diadalról. Vitézi énekek és elegyes dalok. 1 (Pest 1864) 56–84.
21. *Heltai Gáspár*, Magyar krónika 2. darab (Kolozsvárott MDLXXIV, újranyomva Nagy-Győrbe MDCCCLXXXIX) XLXXV rész. 97–98.
  22. Uo. CXC.V. rész, 186. Halálát lásd: CCVII. rész. 348. A mondottakat vö. *Toldy Ferenc*, Tizenhatodik századbeli magyar történetírók. (Pest 1854) 485–486.
  23. *Rácz B.*, i.m. 1–3.
  24. *Ortutay Gyula*, A magyar népköltészet. Különnyomat a Művelődés Könyvtára kilencedik kötetéből (Bp. 1943) 291.
  25. *Döbrentei Gábor*, A' kenyérmezei diadal. Auróra 1(1822) 83–141. A bemutatott rész: 116–117.
  26. *Nemes-Tóthi Szabó Pál*, A' kenyér-mezei Diadal. Eredeti hazai vitézi játék. /Színműl (Nagy-Károlyban 1825) Előjáró-beszéd lap sz.n.
  27. Különösen *Fessler Ignác*, Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen (Leipzig 1815–25) c. munkáját forgatták. Nagy előszeretettel örvendett Majláth János számos munkája. Lásd például: Füred. Novelle, von Johann Grafen Mailath. Irisz 2 (1826, 10–12. sz.) 37–48.
  28. *Révai József*, Irodalmi tanulmányok (Bp. 1950) 54. Vö. uő. 64. Lásd még: *Farkas Gyula*, A magyar romantika. (Bp. 1930) 194.
  29. *Bors Sámuel*, A kenyérmezei viadal, vagy a hasonlíthatatlan vitézség. Énekes vitézi játék 4 felvonásban. (Pest 1825)
  30. *Bayer József*, A magyar drámai irodalom története. 1 (Bp. 1897) 373.
  31. *Bajza József*, Podmaniczky Magyar Benigna a horvát költészetben (Bp. 1935) 56.
  32. E megállapítás különösen akkor helytálló, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar színház, amely a magyar uralkodóosztálytól, illetve polgárságtól megfelelő támogatást nem kapott, 1815-ben feloszlott. E darabokat elsősorban a vidéki társulatok használják fel, s megfelelő kritika hiányában hosszabb-rövidebb ideig játszóak. Lényeges változás csak Bajza fellépésével következett be.
  33. *Kölcsey Ferenc*, Zrinyi dala. Válogatott művei. (Bp. 1949) 66–67.
  34. Uő. Nemzeti hagyományok (Pest 1826, újranyomva Gyoma 1941/10. A mondottakat Vö. uő. Válogatott prózai munkái (Bp. é.n.) 254. és Révay József, i.m. 64.
  35. *Váczy János*, Kazinczy Ferenc levelezése 19 (Bp. 1909) 502.

36. *Kovacsóczy Mihály*, Kinizsi Pál, vezér' s Ország-Bíró. Felső Magyarországi Miner-
va 4 (1828) 1973–1977. Vö. OSZK. Kézirattár: Quart.Hung.1240.–52–64.
37. *Szigligeti Ede*, Kinizsi A mű irásának ideje 1842. (Buda-Pest 1(1844) 312–321.
Vö. Összes művei 3 (Bp. 1899) 52–55.
38. *Czuczor Gergely*, Kinizsi. Életképek 1 (1844) 319–321. Vö. Összes művei 3
(Bp. 1899) 52–55.
39. *Gyulai Pál*, Kenyérmezei tor. Pesti Divatlap 2 (1845) Télhó 12. szám. Vö. *Papp
Ferenc*, Gyulai Pál irodalmi emlékei. (Bp. 1926) 60–65, 163–164. Lásd még a
méltatást; i.m. 49.
40. *N.N.*, Kinizsi Pál s időköra. i.m. 189–199.
41. *Tóth Ferenc*, Kinizsi szíve. Ábrázolt Folyóirat 1 (Kassa 1848 január 29.) 33–
34.
42. Végeredményben hasonló a helyzet Petőfi Sándorral is. Sokak szemében még a
XX. század elején is élt és alakját megváltoztatva a szabadság kivívásán fáradozott.
43. *Erdélyi János*, A nép költészete. (Pest 1869) Bevezetés XI–XII. Uő. Kinizsi szob-
ra. Költeményei. (Budán 1844) 181–182. Vö. *Dégh L.*, Kálmány Lajos népköltési
hagyatéka. Történeti énekek és katonadalok. i.m. 84.
44. *Erdélyi J.*, Kinizsi kardja. i.m. 68.
45. *Arany János*, Összes munkái. 14 (Franklin kiadás 1900) 51.
46. *Petőfi Sándor*, Lehel vezér bevezetője, amelyben Petőfi Arany szavait idézi. A két
sort költeményébe is beépíti. Lásd: Összes művei. 3 (Bp. 1951) 299.
47. *Komlós Aladár*, A magyar költészet Petőfitől Adyig. (Bp. 1959) 29.
48. *Tóth Kálmán*, Kinizsi. (Pest 1853) Németre fordítva 1865-ben jelent meg. A
mondottakat vö. *Pesthy F.*, i.m. 60 (Veszprém) 228. és *Budai F.*, i.m. 468. Itt az
ellenséges vitéz kezének összelapítása a kézfogásnál Kinizsi személyéhez kapcsoló-
dik.
49. *Remellay Gusztáv*, Knéz Pawle. Történeti beszély szerb népmonda után. Divat-
csarnok 6 (1858) 617–622, 634–540, 649–653, 666–671.
50. *Sárváry Béla*, Kinizsi Pál. Delejtű 1 (1858) 118. skk.
51. *Komlós A.*, i.m. 357.
52. Uő. 169–170.
53. *Rudnyánszky Gyula*, Kinizsi Pál élete és hőstettei. (Bp. 1894)
54. *Harkány Jenő*, Kinizsi Pál élete és hőstettei. (Bp. é.n.) Megjegyezzük, hogy a mun-
ka valószínűleg 1898-ban jelent meg, de semmi esetre sem 1899 után.

55. **Bíró Albert** kiadásában, **Kinizsi Pál**, vagy **molnár legényből főispán és országbíró.** (Bp. é.n.) 21–23.
56. **Dégh Linda**, Beszámoló az 1848-as népi hagyománygyűjtés eddigi tapasztalatairól. *Ethnographia* 58 (1947) 203–235.
57. **Kálmány L.**, i.m. 1 (Vácz 1914) 50.
58. **Vö. Ortutay Gyula**, A magyar népmese. Magyar népmesék. 1 (Bp. 1960) 50. És hogy ez a kérdés mennyire foglalkoztatta a nagy elődöket is, Kőlcsey rá a legjobb példa. „Azt kell-e hinnünk, hogy a nemzeti poezis már régen felemelkedvén, azt nem többé a mai pór népnél hanem a nemzet magasb műveltségű rendében fogjuk fellelni? **Kőlcsey F.**, Nemzeti hagyományok. i.m. 275.
59. **Herczeg Ferenc**, Balatoni rege. Regényes vigjáték négy felvonásban. (Bp. 1902) 20–22. Az idézett részletet az 1925-ben megjelent díszkiadásból vettük. Megjegyezzük, hogy az első kiadáshoz viszonyítva a szöveg sok helyen módosult. Lásd: i.m. 47–49.
60. **Jánossy Béla**, Király daliája. Költői elbeszélés. (Kluj-Kolozsvár 1935) 33.
61. Uo. 143.
62. Uo. 145.
63. **Szegedy Rezső**, Vúk despota és Szerémi Pál bán vizsálja. *Ethnographia* 21 (1920) 2–5.
64. Megjegyezzük, hogy Vúk 1465-ben lépett Mátyás szolgálatába. A magyar királytól kapta a szerb desposta címet.
65. **Bajza József**, Podmaniczky Magyar Benigna a horvát költészetben. (Bp. 1935) 31–32.
66. Uo. 53.
67. **Dugonics András**, Magyar példabeszédek és jeles mondások. 2 (Szeged 1820) 216. Ugyanezt más összefüggésben lásd: **Vas Gereben**, Összes munkái 10 (Bp. 1888) 336. **Vö. Sirisaka Andor**, A magyar közmondások könyve. 33 (Pécs 1890) 207. és **Jókai Mór**, Magyar népéce és Erdélyi János. Magyar közmondások könyve. (Pest 1851) 138. Ezekon a helyeken a mondanivaló leegyszerűsített formájával találkozunk. Például Erdélyi János gyűjtésében: Egy fej sem illik úgy a nyakunkhoz, mint a magunké.” Lásd még: **Andrád Sámuel**, elmés és mulatságos anekdotái. (Kluj-Kolozsvár 1929) 21.
68. **Sebestyén Gyula**, Magyar népköltési gyűjtemény. 8 (Bp. 1906) 485. **Vö. Bonfini** történeti munkájával: i.m. 155–156. és **Budai Féréntz** lexikonjával. i.m. 470–472. A malomkő történetjének számos változatát találjuk. A Kis-Kinizsiek azt vallják, hogy Kinizsi egy török drabantnak nyújtotta fel tálca helyett malomkővön a vizet. **Pesty F.**, i.m. 60 (Veszprém) 228. Legtöbbször azonban Magyar Balázs lányával hozzák kapcsolatba. A korábbiakban bemutatott anyagon túlmenően lásd: **Kálmány Lajos**, Szeged népe. 3 (Arad 1892) 25.

69. *Vályi András*, Magyar országnak leírása. 3 (Buda 1799) 605–606. Lényegében ezt találjuk meg *Bél Mátyás* kéziratos munkájában, a *Notitia Hungariae novae historico-geographicaban* is.
70. *Dugonics A.*, i.m. 2 (Szeged 1820) 141–142.
71. Uo. 1 (Szeged 1820) 98. Vö. *Vas G.*, i.m. 350. Nála a közmondás úgy módosul: „Nem félhet a nyertes a megveretett hadtól, ha kevesebb számmal van is.”
72. *Bátorfi L.*, i.m. 328–329. Lásd még: *Hunfalvy J.*, i.m. 332.
73. *Fényes Elek*, Magyarország Geographiai Szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik. 4 (Pesten 1851) 280.
74. *Pesty F.*, i.m. 1 (Abaúj) 206. A Kinizsi mondákra vonatkozó bibliográfiát lásd: *Szendrey Zsigmond*, Történeti népmondáink. *Ethnographia* 37 (1926) 132–133.
75. *Budapesti Hírlap* 16 (1896. aug. 27.) 8. A hírlap abból az alkalomból közli a történetet, hogy a templomba tervezett három méteres bronz szobor kivitelezését jóváhagyták.
76. *Ady Endre*, Összes versei. (Bp. é.n.) 341.
77. *Rácz B.*, i.m. 4–5.
78. *Fényes E.*, i.m. 280–281. Vö. *Puky A.*, i.m. 88–92.; *Bárczay Oszkár*, Családi címerek hazai emlékeken. *Archaeológiai Közlemények* 13 (1893) 435. és *Kalmár János*, Kinizsi Pál sírkövének. *Középdunántúli Napló* 4(1960.júl.20.) Továbbá; *Gyarmathy Sándor*, Kinizsi Pál sírja. *Budapesti Hírlap* 22 (1902. június 18.) 1. A legteljesebb feldolgozást *Rómer Flóris* adja. *Kinisi Pál sírköve*. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 2 (1863) 56–67, Az utóbbi két szerző írásaikban emlegetik: *Eggerer*, *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae annalium eremi – coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitae*. (Bécs 1663) 151. *Topographia Magni Regni Hungariae* 140; valamint *Ungaria suis cum regibus* 22. lapjait.
79. *Rómer F.*, Kinisi Pál sírköve. i.m. 58. Vö. i.m. I–II. táblával.
80. *Rómer Flóris*, A Bakony. Természetrzaji és régészeti vázlat. (Győr 1860) 57. *Topographia*, i.m. 140.
81. A sírfeliratot a kolostor feltárója *Éri István* sem találta meg. 1958-ban úgy nyilatkozott: „A sírvers meglétében kételkedhetünk.” *Éri István*, *Reneszánsz dombormű töredékek a nagyvázsonyi Kinizsi várból*. *Művészettörténeti Értesítő* 7 (1958) 132, 133. Később azonban visszatért *Rómer Flóris* koncepciójához. Feltételezi ő is, hogy a márványlap és a sírdör között eredetileg egy közbeiktatott, megemelt építmény volt – szarkofágnak nevezi – s a felirat ezen lehetett. E megemelt rész – *Rómer* szavaival élve *Tumba* – 3–4 láb magasra készült. *Rómer F.*, *Kinisi Pál sírköve* i.m. 59. Ez a rész megsemmisült, s így a sírfelirattal kapcsolatos állításokat igazolni nem tudjuk. *Rómer* a szöveget nem tartja hitelesnek, mert dr. *Arányi Lajos* 1830 körül készült rajzán – jöllehet *Myslen* sírkövének megörökítésekor a szövegekre is nagyon vigyázott – nem tesz róla említést. Annyi azonban bizonyos,

- hogy „A pálos-rendtörténet első, nyomtatásban is megjelent feldolgozásában, alighanem túlnyomórészt a Gyöngyösi-féle, XVI. század eleji kéziratot rendtörténet adatai alapján olvashatjuk Kinizsi állítólagos vázsonyi sírversét.” *Éri I.*, *Renezánsz dombormű* i.m. 132. Vö. Eggerer, i.m. 250–251.
82. *Gyarmati S.*, i.m. 1–2. Vö. A Magyar Nemzeti Múzeum törzsnaplója: Lelt.szám: 55.3271, 55.3272
  83. A XVIII. századi markolatvasat elefántcsont borította. Markolatlezárása madárfej alakú. Gömbös végű sárgaréz keresztvassal. Formája hibásan kiválasztott, ugyanis nem a XV. századi S típust követi, amelyhez hasonlót nagy mennyiségben ismerünk, sőt a magyarországi előfordulása is gyakori. Ma már az újabb, XVIII. századi pótlások leválasztásával látható a MNM Történeti Kiállításán. Hossza: 887 mm, penge szélesség: 50 mm.
  84. A fegyvertörténeti irodalom megkülönbözteti a szabályát a kardtól. A szablya mindig hajlott – bár hajlatmagassága rendkívül változó – egy éle van, gyakran fokélre köszörülve. Őseink a honfoglalás koráig alkalmazták, majd Nyugat hatására a nehézhévertettel szemben jól bevált két élű, a szablyánál lényegesen nagyobb tömegű, egyenes kardra tértek rá. – A XIV. század végén keleti hatásra a szablya (lásd Nikápoly 1396) ismét megjelenik, de a kardot kiszorítani még a XV. században sem tudta.
  85. A jegyekre vonatkozóan lásd: *Nagy Géza*, *Harczias Fridrik első szász választó fejedelem magyar kardja*. *Archaeológiai Értesítő* 14 (1894) 315–323.
  86. A hüvely fából készült és fekete bőrrel van bevonva. 5 darab sárgaréz lemezpánt erősíti. Hossza: 925 mm, szélessége: 60 mm.
  87. *Nagy Géza*, *Hadtörténeti ereklyék a Magyar Nemzeti Múzeumban*. *Hadtörténelmi Közlemények* 11 (1910) 223. A mondottakat Vö. *Rómer F.*, *Kinisi Pál sírköve*. i.m. 58.
  88. *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici*. (Budae 1825) 89. Megjegyezzük, hogy az oldalszám helyesen 83. Lásd a lap 4. tételét.
  89. *Fényes E.*, i.m. 280. Részleteiben *Rómer F.*, *Kinisi Pál sírköve*, i.m. 59.
  90. *Cimeliotheca*, i.m. 89.
  91. *Nagy G.*, i.m. 236. V.ö. *Rómer F.*, *Kinisi Pál sírköve*. i.m. 56. s a következő oldalait, valamint *Majláth Béla*, *Hadtörténeti ereklyék a Magyar Nemzeti Múzeumban*. *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1888) 189.
  92. A sírkövel kapcsolatban lásd még: *Gerecze Péter*, *Műemlékek helyrajzi jegyzéke*. *Magyarország Műemlékei*. 2 (Bp. 1906.) 1009. *Békefi Remig*, *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*. (Bp. 1907) 239, 245. *Ipolyi Arnold*, *Magyar műtörténelmi tanulmányai*. A középkori szobrászat emlékei. (Bp. 1884) 194. *Németh Gábor*, *Adatok Nagyvázsony történetéből*. (Veszprém 1901) 120.

93. *Kőváry László*, Erdély régiségei. (Pesten 1852) 274–275. A szerző a rajzban Nagy Sándor 1818-ban állított emlékoszlopát közli. Néhány évvel később báró Orbán birtokához csatolt építményt is bemutatja. Erdély építészeti emlékei. „Erdély Régiségei” második bővített kiadása. (Kolozsvárott 1866) 320–323. Vö. *Verebi Soma*, A nagy vázsonyi vár. (Omladék a 15-dik századból.) Testvérháza történeti kincsei. 2 (Pesten 1856) 15–18., *Döbrentei Gábor*, Erdély Históriájához tartozó Emlék-íráások. Közlés. Felső Magyar-országai Minerva 5 (Kassa 1829) 32. Előzményeit lásd; *Döbrentei Gábor*, A' benczenci filegória Kenyérmezeje szélén. Gróf Apor István Thesaurarius' levele a Szászvárosi Tanácshoz. Kolósvár, Máj. 9-kén, 1696. Erdélyi Múzeum 5 (Pesten 1816) 184–186. Beszél még róla *Dévai Gergely*, Kenyérmező Oct. 20. Erdélyi Híradó 19 (Kolozsvár 1846) 704., *Vahot Imre*, Kenyérmezei emlék. Magyar nép naptára. Budapesti Képes Kalendárium 1856. szökő évre. (Pest 1855) 204., *Kenyérvísy*, A kenyérmezői emlék ügyében. Magyar Sajtó 1 (1855. november 1.) 2. Itt jegyzem meg, hogy a szerző említést tesz arról, hogy nemcsak kápolnát építtetett Báthori, hanem egy ezüst páncélt is küldött hálából a lorettói szűznek. Dévai viszont ezüsből öntött mellképről beszél. Lásd i.m. 704. Verebi Soma említett kiadványának az is érdekessége, hogy ebben jelent meg *Vajda János* Aranykor című verse is. i.m. 19–21. Később *Vajda János* összes versei (Bp. 1967) 238. című kötetből, de a kritikai kiadásból is az általam idézett versszak kifejejtődött!
94. Gr. Apor István levele több átírásban maradt az utókorra. A leghitelesebb Döbrentei Gábor közlése 1816-ból.
95. A kápolna lebontását 1858-ban Sárvány Béla is megemlíti. i.m. 118. 1867-ben *Lukács Béla*, Kenyérmező című írásában a mondottakat megerősíti. „Méltó emlék nem hirdeti az utókornak e diadalt... porladó emlékoszlopukat szétverte az idő vihara...” Vasárnapi Ujság 14 (1867) 124–125.
96. Az új műemlék előkészületére lásd *Radnóti D.*, Erdélyi kalauz. i.m. 267. Valamint Súlyom Fekete Ferenc jegyzetei a kenyérmezei ütközetről. Befejezetlen tanulmány. O.Sz.K. Kézirattár Fol.Hung.1427. Nála látható az emlékmű felírata is.

Pál Kinizsi in Überlieferung und Literatur

Die Freilegung der Kinizsi-Burg zu Nagyvázsony, angefangen 1955, gab – ausser der Rettung des archäologischen Denkmalmaterials – Anlass zu einer allgemeinen Kinizsi-Forschung; das Augenmerk der Forscher wurde auf seine Person und seinen Platz in der ungarischen feudalen Gesellschaft gerichtet. Ein neu erblühter Kinizsi-„Kult“ motiviert also, dass wir die Rolle dieser bedeutenden Gestalt der ungarischen Geschichte in Sagen, Überlieferungen und einzelnen literarischen Gattungen untersuchen.

Es ist nicht überraschend, dass wir der Gestalt Kinizsis in Volkssagen, Anekdoten, humoristischen Geschichten, in den vor Jahrhunderten verfassten „Historien“, oder selbst in der Wunderwelt der Märchen oft begegnen: Tapferkeit, übermenschliche Kraft und Heldentaten wurden vom ungarischen Volk von jeher geschätzt. In der Gestalt von Kinizsi fand man das Ideal des volkstümlichen Helden: ein Mann aus dem Volke, der durch ausserordentliche militärische Tugenden aus eigener Kraft eine märchenhafte Laufbahn machte und über Adel und Hochadel stieg.

Name wie Heldentaten Kinizsis fanden bereits im 15. Jahrhundert ihren Weg in die ungarische Literatur, usw. in erster Linie durch die Aufzeichnungen von Marzio Galeotto und Bonfini. Ihre Geschichtswerke entsprachen nicht nur den Ansprüchen ihrer Zeit, sondern hatten ein grosses Nachleben in der ungarischen Belletristik des 16. und 17. Jahrhunderts. Ausser der Wirkung von Galeotto und Bonfini spielten auch andere Faktoren dabei mit, dass die Taten Kinizsis zur Volksüberlieferung wurden. Chronisten wie fahrende Sänger zeichneten die hervorragenden Geschehnisse der zeitgenössischen Geschichte nach ihrem besten Wissen auf; sie berichteten über die Episoden erbitterter Kämpfe auf Leben und Tod, über die listigen Taten der siegreichen Heerführer. So wurden die Heldentaten Kinizsis und die zeitgenössische Literatur unzertrennlich. In späteren Jahrhunderten, wo die Be-

wahrung historischer Treue nicht mehr jene Rolle spielte wie seinerzeit, wurden geschichtliche Taten in der Voksüberlieferung mit märchenhaften Elementen durchwoben: aus Kinizsi wurde eine Sagengestalt von riesiger Kraft, heldenmütiger Tapferkeit und übermenschlichen Eigenschaften.

Wesentlich sind – wie es wir in der ungarischen Sagenwelt vielfach finden – nicht einmal die Person des Helden, sondern seine Taten. Dementsprechend kommen gewisse grosse Heldentaten in der Volkstradition nicht ausschliesslich mit einzelnen Personen verbunden vor. So ist es mit der Person von Miklós Toldi und Pál Kinizsi, den beiden Volkshelden par excellence. Die hervorragende Tat gehört weder Toldi, noch Kinizsi, sondern dem Volk an, das sie, bevor es mit ihr diese Helden geschmückt hat, schon besass und auch andere Persönlichkeiten damit bekleidete, aber wen und wie, das kann man heute nicht mehr sagen. Beide Helden haben in der Volksüberlieferung viel Gemeinsames: sie sind derbe, ungehobelte Figuren, doch tief menschlich; sie kommen ständig mit eingebildeten, streitsüchtigen Höflingen in Konflikt.

Das Vorhandensein der Toldi-Kinizsi'schen Sagen, ihre schnelle Verbreitung und die grosse Zahl der Varianten spiegeln ausser der kräftigen Gestaltungskunst des Volkes eine Vorliebe des Ungars für die historische Sage. Es würde eine weitere Aufgabe sein, zu erforschen, wie originell die Wurzeln der Kinizsi-Sagen, Märchen und Anekdoten sind, bzw. was sie den Volksbüchern verdanken. In den Volksbüchern wurden allgemein bekannte Motive zur Ausgestaltung der Figur Kinizsis verwendet. Das konnte umso leichter geschehen, da die Geschichte der historischen Anschauung des Volkes entsprach. Die Kunstliteratur ist für uns allerdings nicht so wertvoll, wie die originelle Volksdichtung, welche „das gesellschaftliche und politische Denken des Volkes“ in der reinsten Form verkörpert.

Trotz seiner Mannigfaltigkeit widerspiegelt das überlieferte Material die Tatsache, dass die Kinizsi-Sagen und im allgemeinen die Kinizsi-Überlieferung ein Ganzes bildet, was der Austrahlung gleicher Quellen zuzuschreiben ist.

In der Literatur des 16. Jahrhunderts nehmen die „Historien“ – manchmal einige Jahrhunderte nach ihrer Entstehung aufgezeichnet – einen vornehmen Platz ein. Zu diesen gehört das historische Gesang des Nikolsburger Anonymen, 1568 aufgezeichnet bzw. kopiert: „Eine sehr schöne Geschichte über den Kampf von Pál Kenesy (sic) und István Báthory mit dem Türken, gefochten am Kenyérmező.“ Ein Jahr später – 1569 – wird dasselbe Thema von István Temesvári bearbeitet. Dazu schliesst sich die Chronik von Gáspár Heltai – um 1570 – an. Obwohl sie inhaltlich keine grosse Ab-

weichungen von der Chronik Temesváris aufweist, hatte sie mit ihrem literarischen Stil, mit der Verarbeitung von Elementen der Volksüberlieferung, eine bedeutende Rolle in der Erschaffung eines „Kinizsi-Kultes“. Damit wollen wir natürlich nicht sagen, dass die Verbreitung der mit Kinizsi verbundenen märchenhaften Elementen lediglich die Wirkung der Tätigkeit von Heltai oder den Chronisten gewesen wäre. Die Chronisten bieten nur die Grundlage zu den Kinizsi-Sagen, ebenso wie Bonfini die Grundlage zu den Chroniken bildete; doch besitzen diese keinen endgültigen, erstarrten Inhalt.

Kinizsi wurde in der Kunstliteratur der ungarischen Romantik zu einer beliebten Heldenfigur. Aus den Werken des frühen 19. Jahrhunderts müssen wir das Epos in fünf Gesängen von Gábor Döbrentei hervorheben, da die Mehrzahl der späteren Kinizsi-Bearbeitungen dieses die historische Treue möglichst bewahrende Werk benutzt. 1825 schreibt Pál Szabó von Nemes-Tóth den „Sieg von Kenyér-Mező“, wobei er betont, dass er das Werk von Herrn Döbrentei zur Vorlage genommen hatte. In demselben Jahre erschien in diesem Themenkreis ein Heldenstück von Sámuel Bors; dieses Schauspiel, von den ständigen Ansprüchen des ungarischen Theaters ins Leben gerufen, besitzt jedoch keinen bleibenden Wert. Selbst seinerzeit hatte es keinen grossen Erfolg und nach einigen Vorführungen geriet es völlig in Vergessenheit. Einige weitere literarische Daten: Mihály Kovacsóczy bearbeitet 1828, Erdélyi 1838, Gergely Czuczor 1844, Pál Gyulai 1845, Ferenc Tóth 1853 die Gestalt Kinizsis; fünf Jahre später erscheint er in den Werken von Gusztáv Remellay und Béla Sárkány, 1898 in jenem von Jenő Harkány; auch in der Literatur des 20. Jhs. spielt er eine Rolle in den Werken von Ferenc Herczeg und Béla P. Jánossy (1935). — Auch in der südslawischen Volksdichtung begegnen wir der Gestalt Kinizsis im Gedicht „Der Zwist des Despoten Wuk und des Banus Pál Szerémi.“ Es behandelt nicht eine einzige Schlacht, aber den Grundton gibt der Kampf von Kenyérmező an. Es ist eine interessante Erscheinung, dass sich die Gestalt Kinizsis nicht dermassen in die serbische Volksdichtung eingedrungen hatte, wie jene seiner Gemahlin, Benigna Magyar.

Nebst längerer-kürzerer literarischer Schöpfungen ist die Figur Kinizsis jahrhundertlang in unserem Anekdotenschatz zu verfolgen. Wir treffen ihn in den Sammlungen von András Vályi (18. Jh.), von Dugonics, Gereben Vas, János Erdélyi (19. Jh.) und von Lajos Kemény und anderen (20. Jh.).

Schliesslich können wir feststellen, dass die Deutung Kinizsis in verschiedenen Zeiten gewissen Veränderungen unterworfen war. In den vierziger Jahren wurde in erster Reihe beachtet, „...welche erzieherische Wirkung eine ähnliche, mit Übertreibungen verzierte Biographie auf das militärische Denken unseres Volkes ausüben kann.“

Zur Ergänzung der Kinizsi-Überlieferung sollen hier Grabstein und Reliquien Kinizsis wie ihre Geschichte erwähnt werden.

Heute ist es schon eine bewiesene Tatsache, dass die Überreste Kinizsis – seinem Testament entsprechend – zu Nagyvázsony, in der St. Michaelskirche der Pauliner beigesetzt worden sind. Sein Grabmal aus rotem Marmor wurde von der Witwe, Benigna Magyar, errichtet; es wurde 1499 aufgestellt und blieb bis 1552 in guter Erhaltung. In diesem Jahre liessen jedoch die Gutsbesitzer der Umgebung Kloster wie Kirche sprengen, damit sie den Türken nicht zum Unterschlupf dienen konnten. Im Laufe der Ausgrabungstätigkeit wurden 1957 weitere Fragmente des Grabmals zutage gefördert und diese mit den früher gefundenen Bruchstücken ergänzt und restauriert; das Grabmal fand einen entsprechenden Platz im Burgmuseum von Nagyvázsony.

Das Grabmal Kinizsis gibt heute ein getreues Abbild der einstigen Kriegstracht des grossen ungarischen Feldherrn. Die Krebs-Oberarmschienen sind mit Muscheln versehen, der Harnisch von einem wunderschönen Lilienrand verziert. Das Beinzeug ist in Form von Fledermausflügeln. An der linken Seite des ruhenden Marmorkörpers liegt ein langes, gerades Schwert, daneben eine Säbel in persischem Geschmack; wir finden hier im 15. Jahrhundert ein frühes Vorkommen der dieserzeit aufgefrischten Mode einer alten ungarischen Waffentracht.

Heute können wir es uns nur schwer vorstellen, wie Grab und Kirche vor ihrer Zerstörung ausgesehen haben mochten. Aus den mutmasslich reichen Grabbeigaben ist uns lediglich erhalten geblieben, was die Plünderer für wertlos hielten, namentlich das eiserne Schwert des Feldherrn, sein Panzerhemd und Panzerhaube. Sie gelangten im 19. Jahrhundert in das Ungarische Nationalmuseum.

Schliesslich müssen wir noch die Kapelle erwähnen, die István Báthori in der Nähe von Szászváros, auf der Ebene zwischen den Dörfern Felső- und Alsó-Kenyér zum Andenken an den 13. Oktober 1479 errichten liess. 1696 gibt István Apor Befehl zu einer Renovierung. 1750 zelebrierte da Simond Stojka eine Messe, 1756 wurde sie aber abgebrochen um aus ihrem Material eine Brücke über den Kenyér-Bach zu bauen. 1798 beschäftigte sich Ignác Batthyány mit dem Gedanken, eine neue Gedenkkapelle zu errichten, doch vereitelte ihn der Tod in der Ausführung seiner Pläne. Im frühen 19. Jh. liess Sándor Nagy auf dem Schlachtfeld eine Statue mit lateinischer Inschrift errichten. Als auch dieses ziemlich unwürdige Denkmal zugrunde ging, wurde in den sechziger Jahren des 19. Jhs. auf die Veranlassung von Dr. György Miksa eine grossangelegte Sammeltätigkeit organisiert zur materiellen Deckung

eines monumentalen Denkmals, aber erst am 18. November 1886 wurde es dem Fachkommittee gemeldet, dass das Denkmal beendet war.

PAULUS KINISSY Haros.

1. Kinizsi Pál XVIII. századi ismeretlen festő alkotása

2. Kinizsi illusztráció 1904-ből

3. Kinizsi illusztráció 1904-ből

*Bizton, ahogy teste féllábán a gémnék,
Nyugszik a kő karján a remek legénynek.*

4. Kinizsi illusztráció 1935-ből

*Csóva tarka rongyát mint a szél a réten,
Rázza mind a hármat tánca vad dühében.*

5. Kinizsi illusztráció 1935-ből

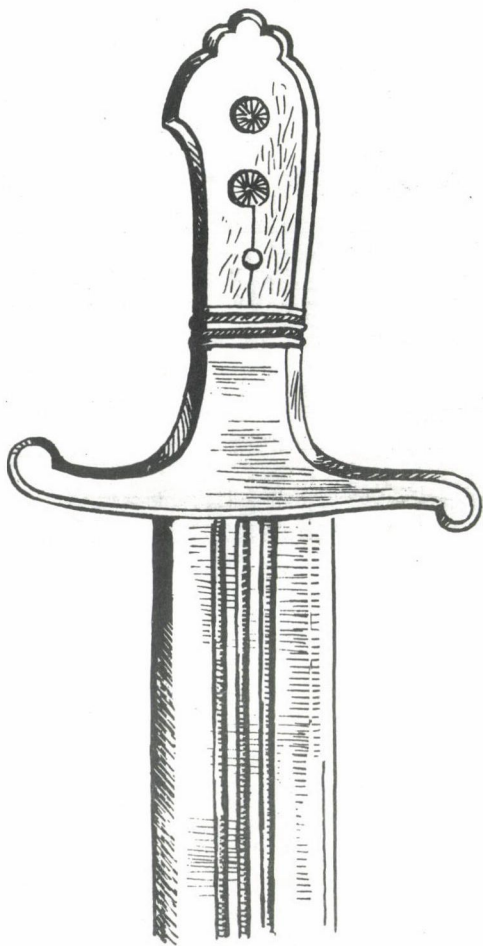
*Odaér. A lányt már tört ereje hagyja.
Bősz lova sörényét Pál most megragadja.*

6. Kinizsi illusztráció 1935-ből

*Éljen Mátyás király! — dörg a levegőbe,
S a csap tágas lükjén nagyot húz belőle.*

7. Kinizsi illusztráció 1935-ből

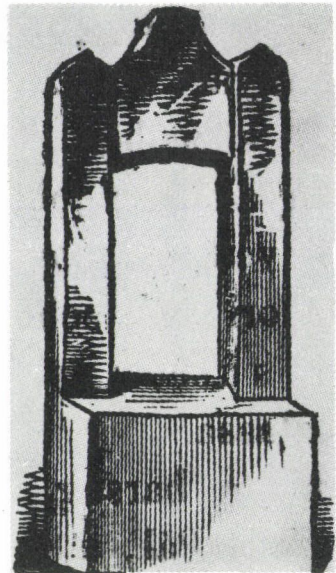
8. Kinizsi kardjának markolata
XVIII. századi szereléssel

9. Kinizsi kardja
a kiegészítések eltávolítása után

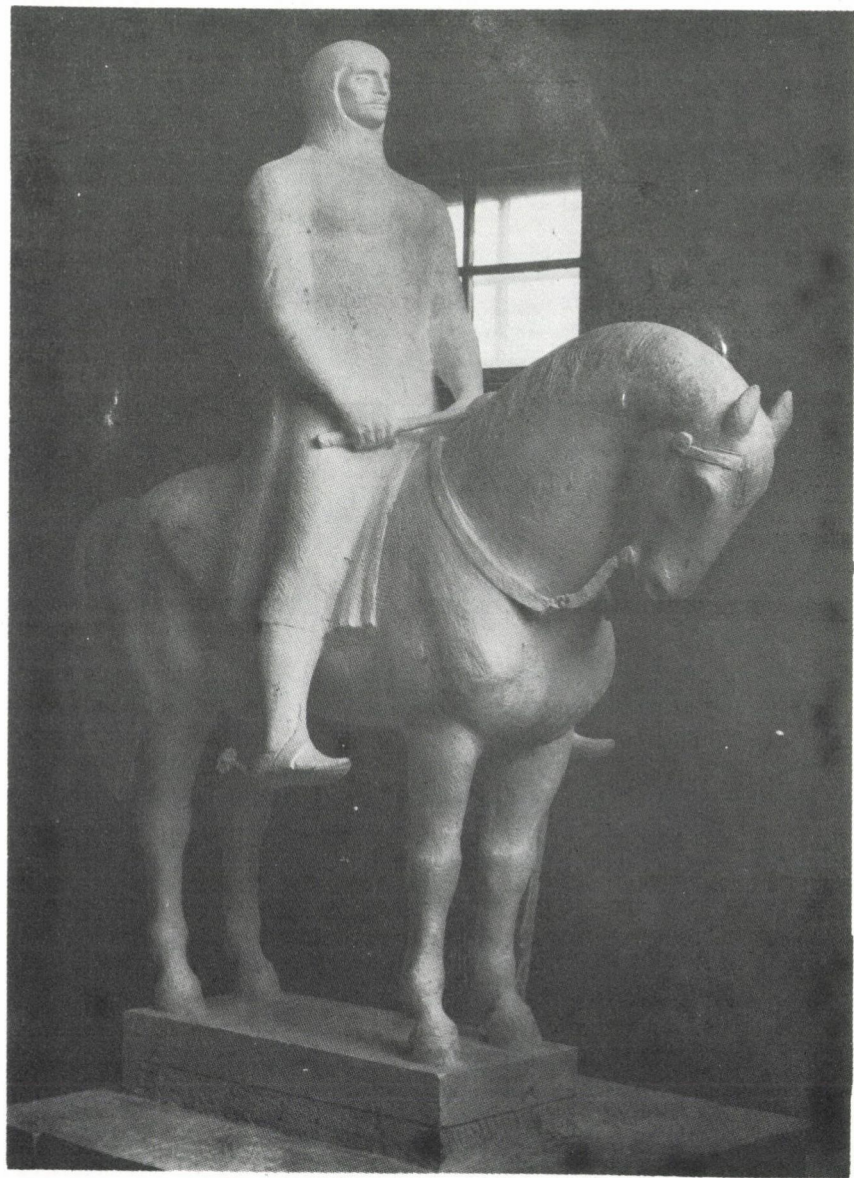

10. Orbán Antal féle emlékmű a XIX. század elején

11. Nagy Sándor emlékoszlopa 1818-ban

12. Szabó Iván Kinizsi-szobra Nagyvázsonyban

A Magyar Történelmi Képcsarnok kéziratos térképei

Jelen közleményünkkel korábbi kezdeményezést kívánunk folytatni – a Történelmi Képcsarnok grafikai anyaga kisebb különgyűjteményének ismertetését.¹ Ezek a kisebb egységek az elsődleges képi-ikonográfiai igényt csak áttételesen, több speciális történelmi szempont és összefüggés segítségével elégíthetik ki, ezért is csekélyebb irányukban a tudományos és népművelői érdeklődés. A műtárgyak megszólaltatását szolgáló sokoldalú vizsgálat azonban számos új részeredményt hozhat ezeken a területeken, ezért ez a munka mindenképpen megéri a fáradságot.

A Magyar Történelmi Képcsarnok térképgyűjteménye nagyobb részben a vedutasorozatokhoz, vagy a török háborúk egyes hadjáratainak leírásához mellékelt rézmetszetű lapokból áll. Emellett helyet kaptak benne a XVIII. századi megyeatlaszok egyes lapjai, jónevű bécsi, vagy magyar rézmetszők művei, valamint azok a XIX. századi kartográfiai művek, amelyek az ekkor már széles műfaji körben tevékenykedő litográfus-műhelyekből kerültek ki. Onnan, ahonnan gyűjteményünk portrékat, városképeket, történelmi eseményábrázolásokat is őriz. A sokszorosított grafika mellett vannak kéziratos térképeink is. Ezek idekerülését valamely történelmi eseménnyel való kapcsolatuk (pl. csaták, erődítések helyszínrajzai), vagy a dokumentációs gyűjteményekben természetesen alacsonyabbra vett minőség-érték indokolta. Ezek a lapok történelmi jelentőségük mellett sok új adatot szolgáltathatnak geometriáink működésére, a hazai térképészeti gyakorlatra. E szempontok vezettek a gyűjteményünkben őrzött kéziratos térképek időrendi katalógusának publikálásánál.

Az egyes lapok tárgyalása előtt azonban próbáljuk egészében nézni a gyűjteményrészt, vázoljuk fel történelmi és művészettörténelmi jelentőséget, dokumentatív értékeit. A gyűjtemény legkorábbi darabjai a XVII. század utolsó negyedére nyúlnak vissza. A felszabadító háborúk idején számos külföldi had-

mérnök jött hazánkba, a hosszas várostromok technikai irányítására. A Buda visszavételét illusztráló számtalan grafikai ábrázolás² sorát gazdagítja az a két térkép, illetőleg váralaprajz, amely felirata szerint német és olasz hadmérnök munkája, s azt is tudjuk, hogy a második a bajor választófejedelem szolgálatában állott. Egyedülállóan érdekes dokumentum az a 11 lapból álló sorozat, amely Lotharingiai Károly 1687-es erdélyi hadjárata alkalmából a helyszínen készült. A herceg kíséretében volt olasz hadmérnök mindazokat a várakat és kastélyokat lerajzolta, ahol tárgyalásokat folytattak, s a lapok közé olyan váralaprajzokat is bevett, amelyek ekkor még török kézen voltak. E finom kidolgozású, vízfestékkel lavírozott tusrajzok a fejedelemség megszerzésének szerény, de autentikus dokumentumai méltán foglalnak helyet az ugyanezt az eseményt dicsőítő sokalakos kompozíciók mellett. A rajzegyüttes keletkezési körülményeinek feltárása a felszabadító háborúk egy eddig kevésbé dokumentált mozzanatának képi megjelenítését tette lehetővé.

A XVIII. század első felében élt és dolgozott Mikoviny Sámuel (1700–1750), az első magyar kartográfus, aki főleg Bél Mátyás földrajzi munkájához mellékelte megyetérképeivel vált ismertté.³ Mikoviny más, nagyobb tájegységeket is felmért és környezetében valóságos térképrajzolói iskola működött, hogy a számos hivatalos megrendelésnek eleget tudjon tenni.⁴ Gyűjteményünkben néhány igen finomrajzú lapja található a sajátkezű lapok „S.P.” jelzésével a kép hátán, de találhatunk anyagunkban iskolájából kikerült műveket is. Így módunk nyílik a XVIII. században nagy lendülettel meginduló hazai térképezés illusztrálására is. A további XVIII. századi kéziratos darabok között vannak birtoktérképek, megyetérképek és vízrajzi érdekű lapok. Ezekkel jól illusztrálható a XVIII. század meginduló gazdasági fejlődése, a török megszállás idejét idéző számos elmaradottság felszámolása, egy korszerűbb infrastruktúra megteremtése.

A török birodalma a XVIII. században még közelebbi és fenyegetőbb valóság volt, erre utalnak a visszafoglalás után újból erődített várak és városok térképei, a fényes porta székvárosát bemutató részletes helyszínrajz.

Jóval jelentéktelenebb a XIX. század első feléből származó kéziratos térképek csoportja, ha önmagukban értékes, eddig nem szereplő lapokat tartalmaz is.

Kéziratok térképeink történeti-dokumentatív értékelése mellett természetesen nem feledkezhetünk meg sajátos kartográfiai fontosságokról. Mi helyütt meglegszünk az első publikálással, új felvételező nevek bevezetésével, vagy már ismert alkotók tevékenységének kiegészítésével. Publikációnk egyik célja a szélesebb ikonográfiai érdeklődés felkeltésén kívül e mindeddig ismeretlen fond megnyitása volt a szakkutatás előtt.

A kutatások során értékes gyűjteménytörténeti adatokra is bukkantunk. Sikerült azonosítani a Széchenyi Ferenc-féle ősgyűjtemény néhány darabját, s az Illésházy-könyvtárból múzeumunkba került, elsősorban felsőmagyarországi érdekű lapokat. Lanfranconi Enea nagyszerű térképgyűjteményéből kéziratos várostérképeket tudtunk azonosítani. A történeti szempontból legfontosabb korai erdélyi sorozatot kötet formájában ajánlották fel az akkor a Szépművészeti Múzeumban működő gyűjteménynek külföldről.⁵ Az önálló Térképtár megalakulásával természetesen visszaszorultak a szerzeményezés lehetőségei, viszont a gyűjtemény módszeres nyilvántartási munkái eredményeképpen megnyílt a lehetősége a komolyabb tudományos feldolgozásnak és az országszerte folyó hely-, és gazdaságtörténeti kutatásokban való hasznosításnak.

JEGYZETEK

1. *Cennerné Wilhelmb Gizella–Rózsa György*, A Magyar Történelmi Képcsarnok rézlemez-gyűjteménye. FA XI (Bp.1959) 197–206.
2. *Kelényi B. Ottó*, Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. 1683–1718. Klny. a Fővárosi Könyvtár Évkönyvéből. (Bp. 1936.)
3. *Bendefy László*, Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. (Bp. 1976); *Purgina, Ján*, Samuel Mikovini. 1700–1750. Život a dielo. (Bartislava, 1958.)
4. *Bendefy L.*, i.m. 277–80.
5. Szépművészeti Múzeum irattára 980/907. sz.
6. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára dolgozóinak értékes szakmai segítségükért ehelyütt mondok őszinte köszönetet.

KATALÓGUS

A katalógus címként a képen látható feliratot hozza első helyen, majd közli a képen látható egyéb, későbbi feliratokat is. A betű-, és számjelmagyarázatoknak csak terjedelmét és nyelvét közöljük. A proveniencia rovatban az idézőjelbe tett szöveg a hátlapon látható pecsét kóriratát jelzi.

1. *GEOMETRISCHER | GRUNDRIS DER KÖNIGL: | Vngrischen Hautb und Residenz Stadt | OFEN | Sambt darauf gescheher Attaque der Kayserl: | und hohen Allyrten Waffen, wie solche Durch | Gottes gnade, im Jahr 1686 d. 23 Augt: | mit 2 Sept:*

stürmender Handt glücklich | erorbert worden. | Németnyelvű betű-, és számjelmagyarázat a baloldali kartusban A–C, és 1–82. A vár alaprajza mellett jobboldalt a Habsburg-címer a szövetséges uralkodók címereitől környezve. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 40,8 x 52,8 cm. Ltsz: 6952.T. Proveniencia: Lanfrancioni Enea gyűjteményéből.

Buda várának és városának, valamint a környék ostromműveinek, az ostromló sereg elhelyezkedésének térképe a Dunával és Pest vázlatos alaprajzával. Az ábrázolás a Theatrum Euroaeum 1691-ben megjelent XII. részében közölt rézmetszet kompozíciójával rokon. (V.ö. *Rózsa György*: Buda-Pest régi látképei. 1490–1800. Bp., 1963. 250–52. 109. sz.)

2. *ESPLICAZIONE DEL CASTELLO DI | BVDA DE TRINCIERAMENTI DE BAVARESIS | e De Nimici Dentro Il Medesimo Castello. | A felirat alatt betűjelmagyarázat A–Z, és számjelmagyarázat 1–25 olasz nyelven. Fent középen a kereten kívül „10” szám. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 30,6 x 38,3 cm. Ltsz: 120.T. Proveniencia: Széchényi Könyvtár.*

A budai vár és a város dunaparti részének részletes alaprajza Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregének ostromműveivel. A rajzoló tehát a bajor tábor hadmérnöke. A kartus felett I. Lipót(?) babérkoszorús mellszobra.

Irodalom: *Bubics Zsigmond*: Magyarországi Várak és Városoknak A M.N. Múzeum Könyvtárában Létező Fa- És Rézmetszetei. Bp, 1880. 7. 53. sz.

3. *PIANTA DEL CASTEL: ^O | DI BLASFALU | dove S.A. di Lorena sti- | pulo la Ditione della | Transilvania a S.M.C | Háromszoros olasznyelvű betűjelmagyarázat. Papír (két darabból összeragasztva), tollrajz tussal és szépiával, tus-, és vízfestmény, 18,4 x 28,2 cm. Ltsz: 8919.T. Proveniencia: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól.*

A balászfalvi (Blaj, Románia) kastély és környékének térképe a Kis-, és Nagyküküllővel. A felirat tanúsága szerint Károly lotharingiai herceg erdélyi bevonulása idején készült az Erdélyt a császárnak alávető szerződés színhelyén. (1. kép)

4. *PIANTA | D'AGRIA | Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–D. Papír (két darabból összeragasztva), tollrajz tussal és szépiával, tus-, és vízfestmény. Ltsz: 8916.T. Proveniencia: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól. Az egri vár alaprajza a város határainak jelzésével és a környező vidék térképével. Keletkezéstörténete szintén Lotharingiai Károly 1687-es hadjáratához kapcsolódik, mert a herceg Erdélyből kijöve Eger alá ment, melyet hosszan ostromoltak a keresztény hadak és csak az év decemberében vettek be. (V.ö. Autobiografia di *Luigi Ferdinando Marsili* ... a cura di *Emilio Lovarini*. Bologna, 1930. 84–86.)*

Irodalom: *Rózsa György*: Eger ábrázolásai. Heves Megye Műemlékei. II. Szerk.: *Dercsényi Dezső–Voit Pál*. Bp. 1972. 51. 10. sz.

5. *PIANTA / D'ALBA IULIA* / Olasznyelvű betűjelmagyarázata A–D. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz és vízfestmény. Ltsz: 8913.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól.
Az erdélyi fejedelemség székvárosának (Alba Iulia, Románia) térképe a környező vidékkel a Maros folyóig. Lotharingiai Károly hadmérnökénél: rajza.
6. *PIANTA D'AVISO / DI / CLAUSEMBUR- / -GO* / che però è assai poropor- / tionata, essendo quella si / fece quando S.A. di Lore- / na minaciava d'attaccarla. / Papír, (két részből összeragasztva), tollrajz és vízfestmény, 18,5 x 28,2 cm. Ltsz: 8956.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól. Kolozsvár (Cluj-Napoca, Románia) városának csupán a település kiterjedését mutató alaprajza a környező vidék térképével. A felirat a keletkezéstörténetről is tudósít, akkor készült, amikor Lotharingiai Károly a behódolást megtagadó várost ostromelőkészületekkel rémítette meg. (V.ö. *Marsili*: i.m. 83.)
7. *PIANTA / DI KUIVAR* / governato da Teleki / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–C. Papír (két részből összeragasztva), tus-, és vízfestmény, 18,3 x 28,4 cm. Ltsz: 8920. T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól.
A Lapos folyó mellett hegytetőre épült Kővár erődjének alaprajza és a környező vidék térképe. Lotharingiai Károly hadmérnökének munkája.
8. *PIANTA / DI KUKELVAR* / Spetante al Banfi / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–B, melyből B. utólag leragasztva és javítva „Recinto”-ra, az eredeti szöveg „Borgo”. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz, tus-, és vízfestmény, 18,4 x 28,4 cm. Ltsz: 8922.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól.
Küküllővár (Cetatea de Baltă, Románia) alaprajza a környező vidék térképével. Lotharingiai Károly itt folytatott tárgyalásokat Apaffy követveivel, ennek eredményeképpen kötötték meg a balázsfalvi szerződést. (V.ö. *Bethlen Miklós*: *Önéletírása*. I. Bp. 1955. 366.)
9. *PIANTA / DI GROS WARDEIN* / Olasz nyelvű betűjelmagyarázat A–C. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz és vízfestmény, 18,4 x 28,3 cm. Ltsz: 8921.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól.
A nagyváradi (Oradea, Románia) vár és város csupán településhatárokat jelző alaprajza, valamint a környék térképe. Nagyvár ad 1680-as évek végén, amikor a sorszat többi rajza keletkezett, török kézen volt, mert csak 1691-ben adták fel a két éve körülzárt erősséget. Viszont az Egert átadó török őrség szabad elvonulását Nagyváradig császári katonaság biztosította. Talán a kísérők között hadmérnök is volt. (V.ö. *Pataki V. János*: *A vár* (Történeti áttekintés) Heves megye Műemlékei. II.72.)
10. *PIANTA / DI / SAMOSFALVA* / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–C. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz, tus-, és vízfestmény, 18,4 x 28,2 cm. Ltsz: 8918.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohracher antikváriumtól.
A kolozsmezei Szamosfalva várának alaprajza és a település határait jelző térképe a Szamos folyóval. Lotharingiai Károly hadmérnökének munkája.

11. *PIANTA / DI / SAMOSUIVAR* / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–B. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz és vízfestmény, 18,4 x 28,4 cm. Ltsz: 8917.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohrachner antikváriumtól.
A szamosújvári (Gherla, Románia) vár alaprajza és a környék térképe. Lotharingia Károly hadmérnökének munkája.
12. *PIANTA DEL CASTEL: O / DI SOMLIO* / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A,C,D. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz, tus-, és vízfestmény, 18,6 x 28,3 cm. Ltsz: 8914.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohrachner antikváriumtól.
A szilágysomlyói (Șimleul Silvaniei, Románia) vár alaprajza, a város határainak jelzése, a környék térképe a Kraszna folyóig. Lotharingiai Károly 1687-ben érintette Somlyót. (V.ö. *Marsili*: i.m. 82–83., *Bethlen Miklós*: i.m. 1.371.)
13. *PIANTA / DI / TIMESVAR* / delineato dal Ingeniere / Razzo di quella Piazza, che / il Duca di Lorena fece ve- / nire a se. / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–D. Papír (két részből összeragasztva), tollrajz, tus-, és vízfestmény, 18,3 x 28,1 cm. Ltsz: 8912.T. Provenienca: Vétel 1907-ben a lienzi (Ausztria, Tirol) Rohrachner antikváriumtól.
A temesvári (Timișoara, Románia) vár és a város alaprajza néhány mecset jelzésével és a környék térképével. Az 1716-ban visszaszerzett várat a felirat tanúsága szerint ugyancsak Lotharingiai Károly hadmérnöke rajzolta, talán az egri őrség kíséretéből.
14. A török zászlóforma kartusban a felirat első sora török írás / *GROS / WARADIN* / Németnyelvű betűjelmagyarázat A–F, 1692-es évszám. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 28,9 x 38,3 cm. Ltsz: 6059.T. Provenienca: Lanfranconi Enea gyűjteményéből. Az 1691-ben visszavitt vár és város térképe.
15. *NEUHEUSEL.* / számjelmagyarázat kézírással, gubacstintával, 1–10. Papír, vízfestmény, 39,6 x 53,7 cm. Ltsz: 5414.T. Provenienca: Lanfranconi Enea gyűjteményéből.
A vár és környékének térképe, jobboldalt a bástyák profilrajza. A bal felső sarokban az utolsó bástyarombolás rajza. A visszafoglalás utáni időkre, vagyis a XVII. század végére datálható.
16. *Pianta di Herman, / statt con sua giusta / Situatione. / Spiegatione.* / Olasznyelvű betűjelmagyarázat A–F, és a–k. Papír, tusrajz és vízfestmény, 31,1 x 44,1 cm. Ltsz: 4940.T. Provenienca: ismeretlen.
A város és környékének térképe a citadella építése előtti időből, tehát a XVII. század utolsó éveiből, *Czekelius Otto* nagyszombeni műemléki főmérnök szíves közlése szerint a citadella-építő *Morano Visconti* olasz hadmérnök műhelyében készült.
17. Esztergom megye térképe. A hátlapon tintával: No. 13.S.P. Papír, tollrajz tussal, a megyehatárokon kívül és a magaslatok jelzésénél helyenként ceruzarajz, 40,3 x 25,1 cm. Ltsz: 925.T. Provenienca: Széchényi Könyvtár.
A megye vízrajzi és domborzati térképe a települések jelzésével. *Mikoviny Sámuel* műve a XVIII. század 30-as éveiből. Hasonló hátlapi jelzésekkel több darab található az Orsz. Széchényi Könyvtár Térképtárában. (V.ö. *Bendefy*, i.m. 127–133.) (2. kép)

18. Tolna és Szolnok megye térképe. A hátlapon tintával: No.16.S.P. Papír, tollrajz tussal és ceruza, 39,4 x 49,3 cm. Ltsz: 1324.T. Proveniencia: Széchényi Könyvtár. Bátaszéktől Tasig, és Törökkopánytól Nádudvarig terjedő terület hegy-, és vízrajzi térképe a településekkel. *Mikoviny Sámuel* műve a XVIII. század 30-as éveiből.
19. Abaúj megye egy részének térképe. A hátlapon következő felírás tintával: ICONES / HISTORICAE / DIVERSORVM / IN HVNGARIA / EVENTVVM / Papír, ceruzarajz, tollrajz tussal, vöröscrúza, 36,7 x 26,7 cm. Ltsz: 924.T. Proveniencia: „Ex Bibl.Com.F.Széchényi” Tintával: No 30./S.P./ A Zempléni hegység hegy-, és vízrajzi térképe a települések jelzésével. *Mikoviny Sámuel* műve a XVIII. század 30-as éveiből. (V.ö.ö. a *Bendefy*; i.m.-ben 207–211. lapon tárgyalt Bereg megye térképével.)
20. Fehér megye térképe. Papír, tollrajz tussal, helyenként ceruzarajz, 35,2 x 22,4 cm. Ltsz: 926.T. Proveniencia: Széchényi Könyvtár. A megye domborzati és vízrajzi térképe a településekkel. *Mikoviny Sámuel* rajza a XVIII. század 30-as éveiből.
21. *MAPPA / COMITATVS / LIPTOVIENSIS / Accuratione Astronomico / Geometrice Concinnata* / Papír, tollrajz tussal, 26,5 x 43,1 cm. Ltsz: 932.T. Proveniencia: Nemzeti Múzeum. Megyeterkép, az alsó jobbszélen a székhely, Rózsahegy (Ružomberok, ČSSR) látképével. *Georg Nicolai* bécsi rézmetsző lapjaként megjelent *Matthia Belii*: Notitia Hvngariae Novae... Tom.II. Viennae, 1736. 552–553. között. Ismeretlen mester közvetlen rézmetszet-előképek készült rajza *Mikoviny Sámuel* felvétele nyomán az 1730-as évek első feléből. (V.ö. *Bendefy*, i.m. 36, 277.; *Závodová-Jančová, Katarina*: Die Aesthetik graphischen Landkarten des 16.–19. Jahrhunderts. Ars, (75/76. 1–4.) Bratislava, 1979. 104. 38. Illusztráció.
22. *MAPPA / DISTRICTUM / KIS HONTENSEM / demonstrans. / Characterum Explicatio / Latinnyelvű jelmagyarázat* 4 sorban. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 24,3 x 30,2 cm. Ltsz: 930.T. Proveniencia: ismeretlen. A kishonti kerület politikai jellegű térképe a legfontosabb folyóvizek és domborzati tényezők jelzésével. A kartusban török (?) harcos mellképe. Ismeretlen mester rajza a XVIII. század közepéről.
23. Sopron-, Vas-, Veszprém-, és Zala megye, valamint Győr megye egy részének térképe. Felírata a hátlapon tintával: Cast. Ferre / Veszpr Szalad / Sopron / Papír, tollrajz és vízfestmény, rongált, hiányos. új alátét papírra húzva és kiegészítve, 49,8 x 61,1 cm. Ltsz: 2550.T. Proveniencia: Nemzeti Múzeum. A Dunántúl térképe délen a Balatonig és Alsólendváig, északon a Győr-Kapuvár vonalig, nyugaton az akkori országhatárig, keleten Acs, Kocs, Felsőörs vonalig. Domborzati és vízrajzi térkép a települések jelzésével. Ismeretlen mester rajza a XVIII. század közepéről.
24. Gyulafehérvár (Alba Julia, Románia) térképe. Felírata a kartusban: Explicatio / Németnyelvű betűjelmagyarázat a–z, számjelmagyarázat 1–4. Papír, tollrajz és vízfestmény, 58,5 x 83,6 cm. Ltsz: 58.4052. Proveniencia: Lanfrancconi Enea gyűjteményéből. A vár részletes térképe az 1736-os Lutsch-féle felvétellel megegyezően, azonkívül a külvárosok és a vidék egészen a Maros mellett fekvő Csöged faluig. Ismeretlen mes-

ter műve a XVIII. század közepéről. (V.ö. *Borbély Andor*: Erdélyi városok képeskönyvei 1736-ból. Kolozsvár, 1943. 6–7. 4.kép)

25. *Explication / Des aufgenommenen Plans von Tappe ober / Szegedin / bis zur Donau bey Salanckement.* / Folytatólagosan 22 soros német szöveg. A másik kartusban: Anmerkung / Der Illuminirten Figuren So durch die gantze Mappa / nach dem Alphabet gezeichnet seind / Németnyelvű betűjelmagyarázat A–n. Vásznonra húzott papír, tus-, és vízfestmény, 61,5 x 270 cm. Ltsz: 58.487. Proveniencia: Ernst Lajos gyűjteményével.
- A Tisza folyása Szegedtől és Tápétól Szalánkeménig (Slankamen, Jugoszlávia), a folyó mellett elterülő falvakkal, szállásokkal. A topografikus felvételt mitologikus alakok, fegyverek és zászlók, valamint mérnöki eszközcsoporthoz tartozók szakítják meg. *Ernst Helchis* hadmérnök 1739-ben felvett térképének másolata a XVIII. század közepéről. (V.ö. *Eperjessy Kálmán*: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. Szeged, 1928. 36–37. III. kép)
26. *Der grund in der K: frey Stadt pest.* – Im Jahr. MDCCLVIII. / A kép alsó jobb sarkában kézírással: Das Vorliegende Grundries der K: Freistatt Pest / dem in Grundbuchamt befindlichen Originale / getreu nachgezeichnet sey, bezeuge ich himit. / Ioseph Kehrer Wahlbürger. / Papír, tollrajz és vízfestmény, 66,7 x 108,9 cm. Ltsz: 1753.T. Proveniencia: „A M.N.Múzeum Könyvtára”
Az akkor még falakkal határolt Pest térképe az utcák, telekszámok és fontosabb épületek jelzésével.
27. *MAPPA / eines Theils des Erlau Flus / So der / BISCHÖFLICHEN RESIDENS-STADT / ERLAU / durch öfftere Ausgüss grosses Schadn an Häusern zufüget / ... die Stadt vor denen Höchst / schädlichen Ausgüssn Kumpftighin könne Sicherergestellt werd. / A következőkben hosszabb német szöveg három részben: EXPLICATION - betűjelmagyarázat a–d; PROIECT – 4 pontban és összefoglalás. Szignatura: a felirat folytatása: Auf Befelch / Seiner Bischöfflichen Excellens. / Herrn Herrn Graffn / CARL ESTERHASZY / Von GALANTHA &, &, / aufgenommen und abgewogen durch Franc: Böhm Ingenieur, / ANNO MDCCLXIII. / Papír, tollrajz, és vízfestmény, 75,6 x 47,5 cm. Ltsz: 2521.T. Proveniencia: Nemzeti Múzeum. Az Eger-patak folyása a városon keresztül a legfontosabb tájékoztató pontokkal, vagyis a malmokkal és hidakkal. Emellett szerepelnek az új árvízvédelmi berendezések is, amelyek létesítését tervezik. A rajzoló 1757-ben lépett a tatai Esterházy-család szolgálatába. 1771-ből újabb műve ismeretes erről a partszakaszról, de a tervezés már rövidebb Esterházy Károly püspöki beiktatása után kezdődött, emint ezt rajzunk is bizonyítja. A lap eddig publikálatlan volt. (V.ö. *Sugár István*: Eger térképei. 1491–1950. Eger, 1976. 30.sz.; 145.)*
28. *EXPLICATION / Des Plans Von / TEMESWAR / Németnyelvű betűjelmagyarázat A–V. Papír, tusrajz és vízfestmény, 51,4 x 74,7 cm. Ltsz: 2546.T. Proveniencia: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi”*
A régi várfalak és az új erődítés rajza a Bega-csatornával és főleg Mercy Kolozs idejéből származó épületekkel. Ismeretlen mester műve a XVIII. század közepéről.
29. *PLAN und Inere Eintheilung / Der Stadt und Vestung TEMESWAR / Németnyelvű magyarázó szöveg 9 sorban. Papír, tusrajz és vízfestmény, 59,8 x 62,8 cm. Proveniencia: Nemzeti Múzeum.*

A törökkori falakon belüli rész utcái és épületei, közülük korjelzőként a félig elkészült székesegyház (1754 után), az irlalmasrendi zárda és kórház (1748), valamint a szerb püspöki templom még toronynélküli állapotában (1748). Ismeretlen mester rajza a XVIII. század ötvenes éveiben végéről.

30. *Generalis Delineatio | DOMINII BUDETIN | Simul ac | PLAGARVM CONTROVERSARVM | cum | Dominio SZTRECSEN | ..... Ex praevis Observati | onibus, Topographice collecta et | elaborata per Michaelem Ruttkay Jur. Geometr. Anno 1767. | Alul jobboldalt három hasábon latin nyelven: NOTANDA & EXPLANATIO DVCTVM CONTROVERSORVM* Papír, tollrajz és vízfestmény, 44,1 x 54,7 cm. Ltsz: 1326.T. Proveniencia: ismeretlen.
Zsolna (Zilina, ČSSR), a bicseai uradalom (Bytča, ČSSR), a sziléziai és lengyel határ, valamint Árva megye között elterülő részek térképe. A rajzoló, *Ruttkay Mihály* az 1750-es és 60-as években az Alföldön, valamint Buda környékén több térképet készített. (V.ö. *Fodor Ferenc*: A magyar térképírás. I. Bp, 1952. 139.)
31. *Mappa Me- | tarum Ecclesiae S. Io | annis Baptistae de Iászov | ..... in forma Supplementi elaborata A^o 1771. | A továbbiakban 8 soros latinnyelvű magyarázat a színjelölésekről. Jelezve a felírat végén: p me | E.G. | A hátlapon tintával: C. Keglovyy (?) D Prepositi Jazoviensis | Papír, tollrajz és vízfestmény, 29,3 x 38,4 cm. Ltsz: 952.T. Proveniencia: ismeretlen.
Krasznahorkaváralja (Krasnohorské Podhradie, ČSSR), Jászómindszent (Poproc, ČSSR), Zsarnó (Žarnov, ČSSR) és Gölnicbánya (Göllnitz, ČSSR) közötti terület térképe. A hátlapon olvasható címzés a Keglevich-családnak egyetlen XVIII. századi papi tagjára, III. Zsigmondra (1732–1805) vonatkozhat.*
32. *Plan | der Festung Raab | Németnyelvű betű-, és számjelmagyarázat A–Z, ill. 1–8. Jelezve lent jobbra: Joseph Förster Canonier u. Csillet Compag. A rajz felső balsarkában kézirással: Präsent als ... Montag 16 März 1880. | Papír, tollrajz és vízfestmény, 41,4 x 51,2 cm. Ltsz: 5576.T. Proveniencia: Lanfranconi Enea gyűjteményéből.
A város és két külvárosa térképe. Az ábrázolt objektumok – pld. az orsolyita templom 1762-es építési dátuma alapján az 1770-es évekre datálható.*
33. *MAPPA | Exhibens nexum Teřemor | Com. Lyptoviensis. | a Ponte Rosenbergensi, | cis & trans Vagandrum | ... accura | te deli- | nea | ta. Jelezve: Opera | Alexandri Kubinyi | de Felső Kubin | Inclytorum Comitatum | Lyptoviensis et Arensis | Ordinarii Jurati Geo | metrae | Originale Fragmentum N: 10. | 1779. | Papír, tollrajz és vízfestmény, 51,4 x 159,8 cm. Ltsz: 7151.T. Proveniencia: „A M.N.Múzeum Könyvtárából”, korábban az Illésházy-könyvtárban (G.J. Nr.29. jelzet. V.ö. *Berlász Jenő*: Az Illésházy-könyvtár. Fejezet az OSzK állománytörténetéből. Az OSzK Évkönyve. 1967. Bp, 1969. 82.)
A Vág melléki részek hegy-, és vízrajzi térképe, az utak és egyes birtokok, valamint a hozzájuk tartozó legelők jelzésével. Díszes figurális parergon. (3. kép) (A parergon stílusirányaihoz v.ö. *Závodová Jančová*: i.m. 81–82.) A rajzoló, Kubinyi sándor a Vág folyóról (Vah, ČSSR) más felvételt is készített. (V.ö. *Fodor Ferenc*: A magyarországi kéziratos vízrajzi térképek katalógusa. I. Bp, 1954. 25. 88. sz.)*
34. *Plan des Schlos3-Terrains zu Presburg. | Papír, tus-, és vízfestmény, 33,2 x 45,7 cm. Ltsz: 6971.T. Proveniencia: Lanfranconi Enea gyűjteményéből.*

A pozsonyi (Bratislava, ČSSR) Várhegyen elterülő épületek alaprajza abból az időből, amikor Albert tescheni hg. és Mária Krisztina főhergnő itt tartották rezidenciájukat. Az ismeretlen mester műve a XVIII. század harmadik negyedére datálható.

35. *Situations Plan | Vber die Gegend der Bellarekaer Brucken zu | Mehadia.* / Németnyelvű betűjelmagyarázat a—m. Jelezve lent jobbra: *Braun Fr Ing.* / Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 43 x 29 cm. Ltsz.: 582.T. Provenienca: ismeretlen. Vízügyi térkép egy, a Zsuppanyból (Jupani, Románia) Mehádiára (Mehadia, Románia) vezető út mentén végrehajtott kisebb patak szabályozásról és új hídkonstrukcióról. A rajzoló, Braun Frigyes, a XVIII. század utolsó évtizedeiben a Temesközben a Maros és a Béga felvételezésén dolgozott, így lapunkat, más munkáit figyelembevéve az 1770-es évekre, illetőleg az 1780-as évek első felére datáljuk. (V.ö. *Fodor Ferenc*: Magyar vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérési vízi munkálatai és azok eredményei. Bp, 1957. 31.; *Fodor Ferenc*: A magyarországi kéziratossá vízirajzi térképek. III. Bp, 1956. 186, 188.)
36. Budapest — a Vár, Tabán, Krisztina-, és Viziváros térképe. Papír, tollrajz és vízfestmény, 47,8 x 101,8 cm. Ltsz.: 2509.T. Provenienca: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi” A címben említett városrészek helyszínrajza, a Vár és a Viziváros néhány fontosabb épületének jelzésével a XVIII. század végétől.
37. Gradiska ostroma. 1789. Papír, tollrajz tussal és vörös tintával, tusfestmény, 36,3 x 46 cm. Ltsz.: 328.T. Provenienca: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi” A Száva mellett fekvő erősség és környékének térképe, a császári és a török hadállások jelzésével.
38. *MAPPA | COMITATV | VM | LYPTÓ et ÁRVA | OPERA Josephi Hoff | mann, jurati per Incitorum | COMITATVVM | Geometrae Ordinarij elaborata.* / Anno 1790. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 49 x 66,9 cm. Ltsz.: 2552.T. Provenienca: „A M.NEMZETI M. KÖNYVTÁRÁBÓL”, korábban az Illésházy-könyvtárban. (G.I.No. 34.) Galícia, Zólyom-, és Gömörmege, Trencsén-, és Turócmegye, valamint a Szepesség között elterülő részek térképe. A rajzoló, Hoffmann József, a XVIII. század végén működött, mint Liptó-, és Árvamege, később, mint Vágmege mérnöke. (V.ö. *Fodor Ferenc*: Magyar vízimérnököknek ... Bp, 1957. 53.)
39. *MAPPA | Exhibens ductum Viae veteris | per montem Magnam Fatram | Ichonographiam ducendae no- | vae ... assumpta delineata per Jo- | sephum Hurosz-Zsuffay Ap- | probatum Juratum Geome- | tram die 15. April. Ano 1792 | A baloldali kartusban: EXPLANATIO LITTERARUM | latin nyelvű betűjelmagyarázat A—X, ezenkívül még hatsoros latin szöveg, a lap alján jobboldalt, az irányító körül: ILLÉSHÁZIADUM Virtus, & amabile Sidus, | Hoc decus, radios hos Pietatis habes. | Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 41,1 x 62,4 cm. Ltsz.: 1335.T. Provenienca: „A M.N. MUZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL”, korábban az Illésházy-könyvtárban (G.I.Nr.32.) A Nagy Fáttra-hegység (Velká Fatra, ČSSR) úttérképe a régi és a XVIII. század végén tervezett út jelzésével. A rajzoló, Hurosz József 1786-ban fejezte be tanulmányait a budai Institutum Geometricumban, később Trencsén mege mérnöke volt. (V.ö. *Fodor Ferenc*: Magyar vízimérnököknek ... Bp, 1957. 55.) (4. kép)*

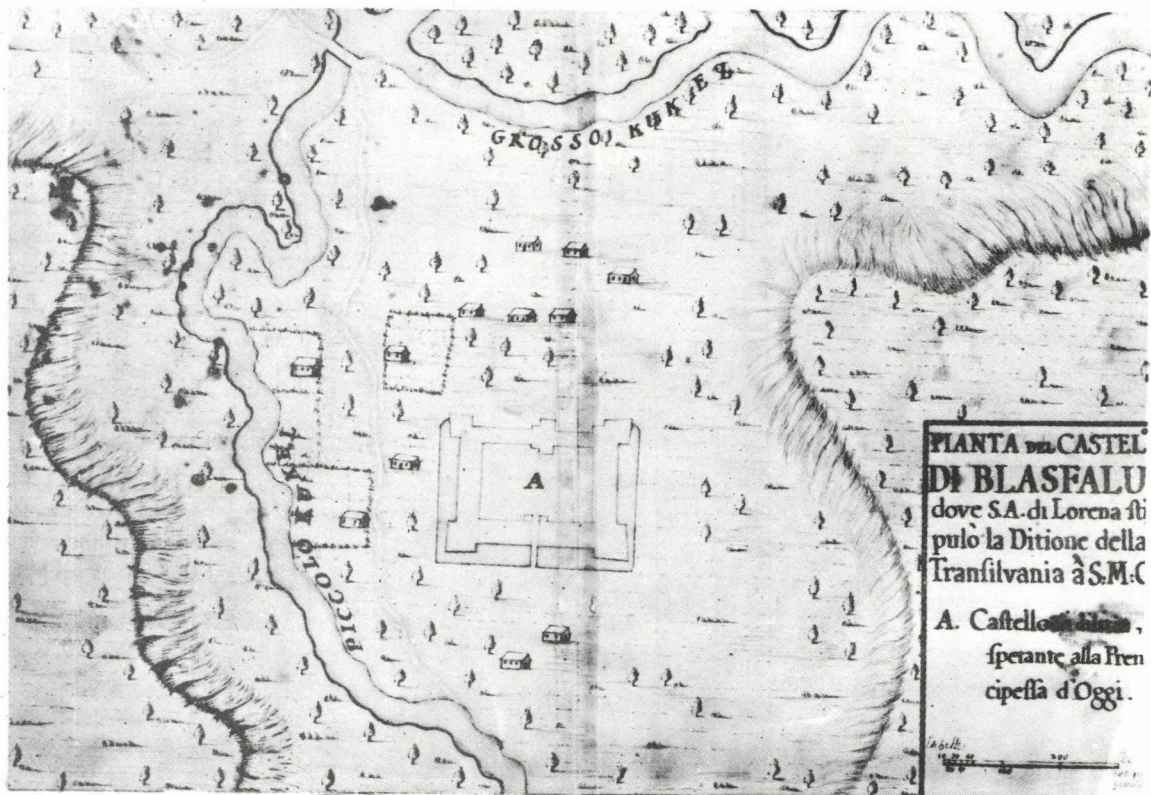
40. *Delineatis Tybisci, ad influxum / Fluvii Agrinensis, in terreno Poroszló /* A lap alján németnyelvű magyarázat a vízszint-állásokról. Jelezve lent jobbra: *Josef Sartori* Papír, tollrajz tussal és vízfestmény, 50,1 x 33,6 cm. A hátlapon alig olvasható tinta kézírás elején 1792-es évszám. Ltsz: 927.T. Provenienca: ismeretlen. Vízrajzi térkép a faluhatárok jelzésével. A rajzoló, Sartory József 1756-ban született és 1786-ban állott az egri püspökség szolgálatába. (V.ö. *Sugár*: i.m. 162.)
41. Trencsén megye északi részének térképe a lengyel és a sziléziai határ mentén. Felirata: *Copia /* továbbá latinnyelvű jelmagyarázat 11 sorban. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 37,2 x 52,2 cm. Ltsz: 1325.T. Provenienca: „A M.N. MUZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL”, korábban az Illésházy-könyvtárban (G.I. ad N.35.) Zsolnától (Zilina, ČSSR) a sziléziai, és Turzovkától a lengyel határig terjedő részek hegy-, és vízrajzi térképe a legfontosabb települések jelzésével. A feliratban szereplő legkésőbbi évszám „1793”, a datálás tehát a XVIII.–XIX. század fordulójára tehető.
42. *SITUATIONS PLAN / VON BACSER COMITTAT, darinn die VEREINIGUNG der DONAU mit der THEIS mittelst eines SCHIFFAHRTS CANALS angezeigt wird. / ERKLAERUNG /* Németnyelvű jelmagyarázat I–VI. Jelezve lent jobbra: (eltérő színű tintával, más írással) *von die zwey Brüder Joseph und Gabriel von Kiss /* Papír, tollrajz és vízfestmény, 36,8 x 26,3 cm. Ltsz: 931.T. Provenienca: „A M.N. MUZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL”, korábban az Illésházy-könyvtárban (G.I.Nr.36.) A Duna-Tisza köze déli részének vízrajzi és települési térképe a tervezett csatorna berajzolásával. Az 1748-ban született Kiss József és az 1751-ben született Kiss Gábor a bécsi hadmérnöki Akadémián végezték tanulmányaikat. Kezdetben mindketten mérnökari tisztok voltak. Kiss József az 1770-es évek óta kincstári mérnök, öccsével az 1790-es években végeztek méréseket a Bácskában, s ekkor kezdett egy hajózható Duna-Tisza csatorna tervével foglalkozni, amely Ferenc-csatorna néven valósult meg. (V.ö. *Fodor Ferenc*: Magyar vízimérnököknek... Bp, 1957. 67–68.) A Képcsarnok gyűjteményében lévő lapról nem állapítható meg biztosan, hogy az 1790-es években készült felvétel valamelyik Kiss-fivér sajátkezű rajza-e, vagy csak másolat.
43. *PLAN / Von Dem Wohl: Wohl: Ehr: ehr: / P: P: Minoriten Kloster, / Negst Des Land-Haus, an dem / Kayß: Spital, Wie Solches Sich / Der mahlen Befindet: /* Németnyelvű szájmagyarázat 1–24. Papír, vízfestmény, 34,1 x 43 cm. Ltsz: 6967.T. Provenienca: Lanfranconi Enea gyűjteményéből. A bécsi minorita templom és a környező paloták, épületek térképe a XVIII. század végéről.
44. Belgrád és környékének térképe ostromló csapatok elhelyezkedésének jelzésével. Papír, tollrajz, tus-, és vízfestmény, 35 x 56,5 cm. Ltsz: 1136.T. Provenienca: ismeretlen. A lap stílusa és a papír vízjele alapján XVIII. századi keltezésű, így az 1717-es, vagy az 1789-es ostrom idején készülhetett.
45. *PLAN von BELGRAD. /* Németnyelvű betűjelmagyarázat A–T.; szájmagyarázat 1–10, és 1–5. A hátlapon tintával: *Plan / der Vestung Belgrad / No 73 /* Papír, tollrajz és vízfestmény, 33,4 x 46,1 cm. Ltsz: 5193/b.T. Provenienca: Lanfranconi Enea gyűjteményéből. A vár, a vízi-, és a rácváros térképe elsősorban az erődre, annak bástyáira és kapuira koncentráltan. XVIII. század.

46. *Plan de Constantinople et du Bosphore* / Alul, jobbra, a kisebbmértű ábrázolás alatt: *Plan du Serail* / *Renvois pour le Serail* / Franciányelvű betűjelmagyarázat A–O. Papír, tollrajz és vízfestmény, 30 x 59,3 cm. Ltsz: 58.4044. Proveniencia: ismeretlen. Konstantinápoly és környéke, valamint a tengerszoros térképe elsősorban a szultán és udvartartása számára fontos objektumok jelzésével. Jobboldalt lent kisebb részlet, a szeráj térképe. Stílusa és a papír vízjele alapján a XVIII. századra datálható.
47. Pozsonykörnyéki részlet térképe. Betűjelmagyarázat a–f, főleg majorságokra és a Szt.János temetőre vonatkozóan. Hátlapján régi ceruzairással: Posony egy része. Papír, tollrajz tussal, vízfestmény, 13,8 x 17,1 cm. Ltsz: 719.T. Proveniencia: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi”
48. Pozsonykörnyéki szállók a Mélyút mentén. A hátlapon régi ceruzairással: Posony egy része / Papír, tollrajz tussal, vízfestmény, 28,3 x 15,5 cm. Ltsz: 720.T. Proveniencia: „Ex Bibl. Com. F.Széchényi”
A szőlőskertek tulajdonosai közül az Illésházy-családot és az érseket nevezi meg.
49. *MAPPA* / *haec* / *Repraesentat Ter- / renum L.R.que* / *Civitatis AL- / BAREGALEN- / SIS.* / Papír, tollrajz és vízfestmény, 20,2 x 29,5 cm. Ltsz: 953.T. Proveniencia: ismeretlen.
A város egyszerűsített helyszínrajza és határának részletes ábrázolása a XVIII. századból.
50. *SCLAVONIAE MAPPA* / Papír, tollrajz és vízfestmény, 26,4 x 75,2 cm. Ltsz: 2549.T. Proveniencia: Nemzeti Múzeum.
Szlavónia térképe Mitrovicától Petrovo Sello-ig a hegy-, és vízrajz részletes jelzésével és a fontosabb települések említésével. A XVIII. század végére datálható.
51. *Acidularum Lubloviensium* / *Ichonographia* / Latinnyelvű betűjelmagyarázat A–Z, a felirat végén dátum A^o 1800. Papír, tollrajz és vízfestmény, 29,3 x 40,1 cm. Ltsz: 1092.T. Proveniencia: „Ex Museo Hungarico”
A fürdőtelep és környéke térképe a fürdőlétesítmények jelzésével. (5.kép)
52. *Grosser Wein., / garten von 200* / *Vierteln ange., / legt im Jahre 1830* / *zu Feri hegy durch* / H: Franz X von Maÿerffy / Jelezve lent jobbra: *Johann Dobroszlav* / *Geometer* / Papír, tollrajz és vízfestmény, 31,3 x 39,4 cm. Ltsz: 58.4012. Proveniencia: „A M.N.Múzeum Könyvtárából”
A szőlőültetvény helyszínrajza.
53. *Nr ?* / *Dudari határ csak* / *Szem mérték szerint* / *felvett térképe* / *1835* / A hátlapon gubacstinta-kézírással olvasható a közölt felirat. Jelezve az első lapon piros tintával, az elmosódott jelmagyarázat alatt: *Den 23^t August 1835* / *Jos. Nimmersatt (?) Ing* / Papír, tollrajz és vízfestmény, 50,1 x 46,5 cm. Ltsz: 67,50. Proveniencia: ismeretlen.
A veszprém megyei község egyszerűsített helyszínrajza a falu határával és az ottani birtokviszonyok jelzésével.
54. *Szeged Várossa határijában* / *lévő* / *Széksósoknak* / *Rajzolatja* / és Mennyiségeknek Őszveszámolása. / A lap baloldalán 12 soros összeállítás a mennyiségi adatokról. Papír, tollrajz és vízfestmény, 47,7 x 62,9 cm. Ltsz: 1288.T. Proveniencia: „Ex Museo Hungarico”
A sziksós földek térképe a közöttük fekvő területek jelzése nélkül. Magyar nyelvű felirata alapján a XIX. század első felére datálható.

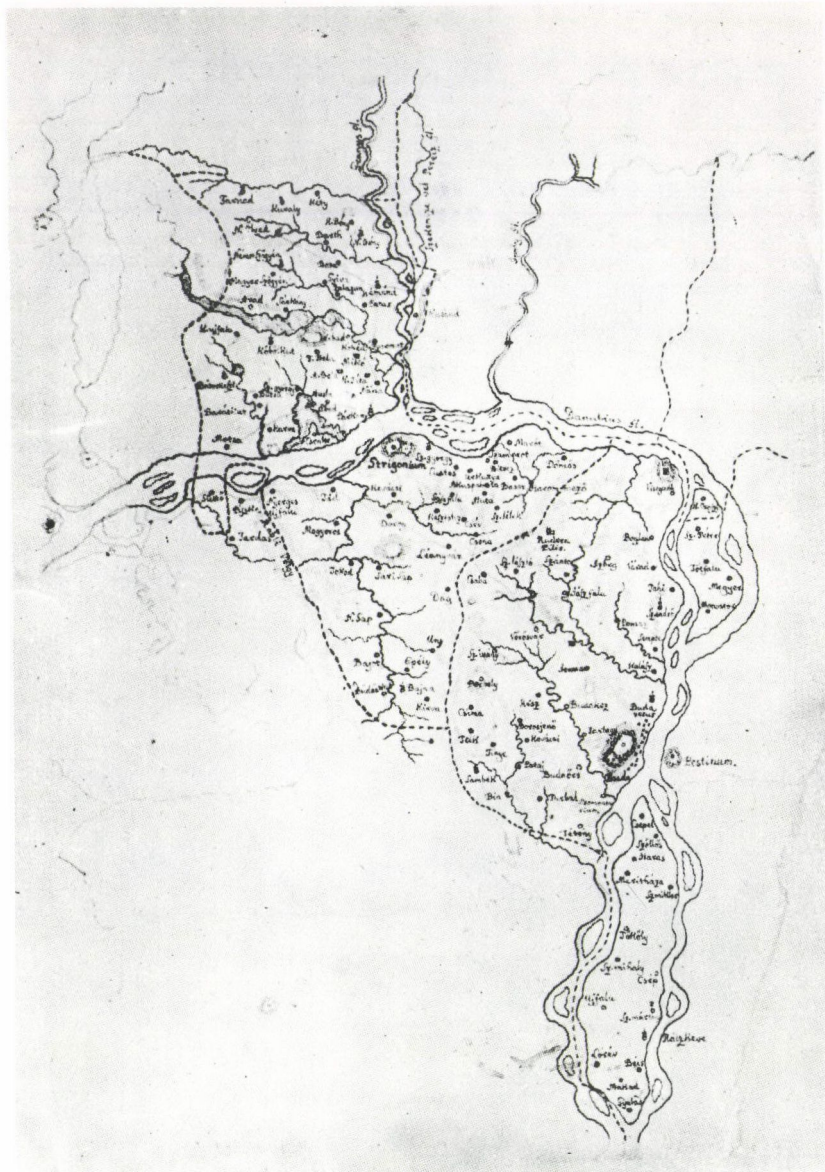
Die Handzeichnungs-Mappen in der Grafischen Sammlung der Ungarischen Historischen Bildergalerie

Die handgezeichneten Landkarten unserer Sammlung stammen aus dem 17–19. Jahrhundert. Die Wiedereroberungskriege im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts hatten viele europäische Teilnehmer, darunter auch mehrere Mitglieder des Geniecorps. Wir besitzen einige Pläne der Belagerung von Buda aus ihren Händen, (Katalognummer 1–2.) sowie interessante Darstellungen Siebenbürgischer Städte und Schlösser aus der Zeit des Siebenbürgerfeldzuges von Karl von Lothringen. Die feinen Zeichnungen eines italienischen Ingenieurs geben die Pläne von sonst mangelhaft dokumentierten Ortschaften wieder. (Katalognummer 3–13. Abbildung 1.) Die Tätigkeit von Samuel Mikoviny (1700–1750) bedeutet den Anfang der ungarländischen Kartographie, wir besitzen einige Komitats-Mappen von seiner Hand, auch solche, die im Werke von Mathias Belius gestochen erschienen sind. (Katalognummer 18–21. Abbildung 2.) Aus dem 18. Jahrhundert sind auch mehrere Flusskarten auf uns geblieben. (Katalognummer 25, 27, 35, 40.) Zu Ende des Jahrhunderts wird schon der sog. Franzens-Kanal zwischen Donau und Teiss von den Gebrütern Kiss geplant. (Katalognummer 42.) Die topografischen Aufnahmen der, zwischen den alten Befestigungsmauern sich entfaltenden Städte bezeugen die Baugeschichte der Barockzeit. (Katalognummer 24, 26, 28–29, 32, 36, 45.) Die weiteren Blätter behandeln hauptsächlich die einzelnen Komitate, von den eigenen, in Gumpensdorf, oder schon im Institutum Geometricum zu Ofen ausgebildeten Komitatsingenieuren, die manchmal auch eine höhere künstlerische Bildung in den Parergongestalten beweisen. (Katalognummer 25, 33. Abbildung 3.)

1. Balázsfalu (Blaj, Románia) térképe a XVII. század utolsó negyedéből.
Olasz hadmérnök rajza.

2. Mikoviny Sámuel: Esztergom megye térképe.
Tollrajz és ceruza. 1730-as évek.

3. Kubinyi Sándor: Parergon Liptó megye Vágmelléki kerületének térképén. Tollrajz és vízfestmény. 1779.

Adalékok Lenkey huszárszázadának hazatéréséhez

A magyar szabadságharc katonai történetének egyik legizgalmasabb, leghősiesebb, méreteiben még pontosan fel nem tárt fejezete az osztrák örökös tartományokban állomásozó magyar huszárok tömeges szökési mozgalma, mely 1848 májusától szinte a szabadságharc végéig tartott. Hányan is szöktek meg valójában? Rédvay István összefoglaló tanulmányának adatai szerint kisebb-nagyobb csoportokban kb. 1 900 huszár hagyta el külföldön állomásozó ezredét, hogy hazatérve fegyverével szolgálja az osztrák abszolutizmus ellen harcoló Magyarországot.¹ Ez az adat azonban nem tekinthető véglegesnek, mivel újabb levéltári kutatások arra engednek következtetni, hogy szélesebb körű mozgalomról volt szó.²

Kísérletek a külföldön állomásozó magyar katonaság hazahozatalára

A Batthyány kormány megalakulása után rögtön lépéseket tett az idegenben állomásozó magyar katonaság hazarendelése érdekében. A közvélemény nyomására is kénytelen volt foglalkozni az ügygel,³ de saját érdeke is ezt kívánta. A márciusi vívmányok biztosításához ugyanis megfelelő létszámú, a magyar minisztériumhoz hű fegyveres erőre volt szükség. Az ország területén azonban jobbára idegen, az eseményekhez ellenségesen viszonyuló, mintegy 44–45 000 főt kitevő sorkatonaság volt,⁴ míg a magyarországi toborzású ezredek a birodalom egyéb részeiben állomásoztak. Létszámában ez a katonaság igen jelentős erőt képviselt, mivel Magyarország és Erdély területéről összesen 15 gyalogezredet és 12 huszárezredet állítottak ki. A 15 gyalogezred 45 zászlóaljából 24 zászlóalj, míg a huszárezredek közül 4 ezred teljes létszámával külföldön szolgált: ez összesen kb. 22–25 000 gyalogoskatonát és 10–12 000 huszárt tett ki.⁵

„Egy pár magyar ajkú ezred” hazahozatalának kérdése már 1848. április 12-én, az első minisztertanácsi ülésen felvetődött.⁶ Ez a kérés egyenlőre csak a galíciaiakra vonatkozott, majd a továbbiakban kiegészült a Morva- és Csehországban állomásozó egységek igénylésével is.

Esterházy Pál külügyminiszter és István nádor közbenjárására, majd pedig Batthyány miniszterelnök bécsi tárgyalásai eredményeként megszülettek azok az uralkodói döntések, melyek elrendelték négy galíciai huszárszázad, a Miklós és Nádor huszárezred valamint egy gyalogezred hazavezénylését, de a rendeletek végrehajtása egyenlőre elmaradt.⁷ Az áprilisban hazarendelt galíciai négy lovasszázad (a Vilmos huszárezredből) csupán június második hetében érkezett meg, a Nádor huszárezredet viszont a június 12-én kitört felkelés hírére Prágába irányították, a Morvaországban állomásozó Miklós huszárezredet pedig, hivatkozva a megváltozott viszonyokra, visszatartották.

Az osztrák hatóságok és a magyar minisztérium közötti huzavona eredményeként a nyár folyamán hazakerült a Lenkey századával már megfogyatkozott I. Vilmos Württembergi király nevét viselő és a Miklós huszárezred valamint a Sándor huszárok három osztálya. Augusztus 20-án az uralkodó végül elrendelte a Magyarországon tartózkodó nem magyar és – az itáliaiakat kivéve – az örökös tartományokban elhelyezett magyar sorkatonaság cseréjét, de ennek a királyi kéziratnak a gyorsan pergő események sodrában már nem volt tényleges jelentősége.⁸ A fegyveres összecsapás küszöbén az osztrák hadügyminisztérium érthető módon nem kívánta az ellenfél táborát erősíteni és minden alkalmat megragadott az idő húzására.

A magyar kormánynak a külföldön állomásozó magyar katonaság hazahozatalára irányuló, törvényes úton tett erőfeszítései tehát mértékükhöz képest nem jártak megfelelő eredménnyel.

A hivatalos Magyarország törekvéseivel párhuzamosan azonban a hazatérés ügyében megindult egy másik kísérlet sorozat is maguknak az érdekelteknek, a kint állomásozó katonaságnak a részéről.

A magyarországi események híre levelek és a sajtó útján eljutott a katonasághoz, a tisztek egynémelyike olvasta a Pesti Hírlapot is.⁹ Ugyanakkor közvetlen tapasztalataik voltak a helyi lakosság forradalmi hangulatáról – s az ottani lakosság részéről felvetett igények hasonlóak voltak a Magyarországon már elfogadott és törvényesített követelésekhez.

Több tényező együttes hatására 1848. május 28-án este a Württembergi király nevét viselő huszárezred ezredesi osztályának második százada „vett felsőbb parancs nélkül” haza indult és példájával megnyitotta a hosszabb-rövidebb szünetekkel 1849 júniusáig tartó huszárszökések sorozatát.¹⁰

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy miért éppen ez a század tette meg a döntő lépést, hogyan játszottak közre ebben a galíciai események és a csapatos szökés, ez az „osztrák hadsereg történetében ezideig példátlan eset” milyen hatást váltott ki a felettes osztrák katonai hatóságok, az ezred visszamaradt része és a galíciai lengyel lakosság körében.¹¹

Az 1848–49-es huszárszökések közül ugyan éppen ez a század hazatérésének története a legismertebb, de újabb forrásanyag felhasználásával szélesebb körű összefüggésekre próbáljuk felhívni a figyelmet.¹²

Galícia 1848 tavaszán

Galícia lengyel társadalmára az 1846-os krakkói felkelés nyomozó elménye és a parasztmegmozdulásoktól való félelem ugyan bénítólag hatott, de a bécsi és pesti események híre új reményekkel kecsegtetett és ismét tettekre ösztönzött.¹³ Az 1846 novemberében osztrák fennhatóság alá került Krakkóban már március 15-én tömegtüntetésekre került sor, melyeknek eredményeként a politikai foglyok kiszabadultak. Március 18-án akcióba léptek a lwówi liberálisok is, s 12 000 ember által aláírt, törvény előtti egyenlőséget, a szejm (lengyel országgyűlés) összehívását, a jobbágyi terhek megváltását,¹⁴ az iskolák és hivatalok lengyelesítését követelő feliratot terjesztettek az uralkodó elé. Elképzelésük az volt, hogy a lengyel ügyek irányítását egy az osztrák kormányzat által megbízott lengyel nemzeti bizottság vegye át.

Április elején Krakkóban és Lwówban megalakultak a nemzeti bizottságok, melyeknek munkájában tevékenyen részt vettek a Nyugat-Európából nagy számban hazatért emigránsok – köztük a Demokraták Társaságának képviselői – is, és megkezdődött a nemzeti gárda szervezése. Alkotmányosságot követelő helyi mozgalmakra, tüntetésekre, a polgárok, a nemzetőrök és a karhatalom összeütközésére szinte minden városban sor került. Április 26-án Krakkóban az osztrák katonasággal történt fegyveres összecsapás után az ottani nemzeti bizottság feloszlott, s ezután a nemzeti mozgalom szálai a lwówi nemzeti tanács kezében futottak össze.

Galíciában 1848 tavaszán a megszálló katonaság részeként három magyar huszár és három magyar gyalogosezred is állomásozott. A magyar katonaság bevetése a lengyel lakosság ellen nem mindig járt a kívánt eredménnyel, sőt előfordult, hogy az osztrák hadvezetés számára nem kívánatos hatása is volt.¹⁵ A két nép közötti hagyományos rokonszeny jelei ilyenkor gyakran megmutatkoztak, különösen azért, mert a lengyel nemesség és értelmiség

általában ismerte a magyar reformellenzéknek az elmúlt két évtizedben a lengyel ügyekben tanúsított magatartását.¹⁶ A fentiekben elmondottakra utal a következő eset.

Lwówban március 19-én, mikor a lengyel követeléseket tartalmazó, már említett felirattal a küldöttség a helytartóhoz igyekezett, Piotr Grosse-nek, az egyetemi gárda tagjának emlékiratai szerint „lehangelő látvány lett úrrá azokon, akik a helytartósági palota felé vezető utakon összegyűltek. Az utcák mentén két oldalt katonaság sorakozott fel, nagy medvebőr süveges gránátosok és ágyúkat fordítottak a népnek. Hirtelen Barco kapitány vezetésével vágtatva megérkezett egy huszáregység, amely nagy fejletlenséget okozott a nép körében. De a huszárok, megállapodván a Kulczycki palota előtt, tisztelegtek, és néhányszor „Éljen”-t kiáltottak. A nép nekibátorodott és ezrével követte a küldöttséget a helytartó palotája elé. A katonaság nyugodtan állt, lábhoz tett fegyverrel. – Az említett Barco százados később egész századával csatlakozott a magyar felkeléshez.”¹⁷

Erről az esetről Aleksander Batowski, a lwóvi Központi Nemzeti Tanács tagja, majd későbbi elnöke is megemlékezik naplójában, azzal a különbséggel, hogy szerinte a 20 000 főt kitevő tömeg éljenezte meg először a huszárokat.¹⁸

Az ősz folyamán pedig, mikor a galíciai magyar huszáregységek sorozatban szöktek Magyarország felé, a legtöbb esetben számíthattak a helyi lengyel lakosság támogatására, útmutatására, adományaira és vendégszeretetére.

Lenkey százada és a lengyel lakosság viszonya

A század hazaszökését kiváltó okok között döntő szerepe volt a stanisławóvi lengyel lakosság és a magyar huszárszázad között kialakult rokonszenvnek, és a felettes katonai hatóságok emiatt hozott büntető intézkedéseinek.¹⁹

A 6. számú I. Vilmos württembergi király nevét viselő huszárezredhez tartozó századok az ezredtörzs székhelyének Brzezany-nak a környékén voltak elszállásolva. Az ezredesi osztály második századát a mariampoli kaszárnyában helyezték el. A század kapitánya Lenkey János, miután Korneuburgban elvégezte az utász-hadapródiskolát, 1828-ban került a Württemberg huszárokhöz. Fokozatosan emelkedett a ranglétrán: 1828-tól alhadnagy, 1832-től főhadnagy, 1839-től másodkapitány és 1843-tól elsőkapitányként szolgált.

Lenkey századát március végén Stanisławówba, a kerület székhelyére vezényelték „a lázadó lengyelek fékentartása végett” az ottani helyőrség, az 58. számú István főherceg nevét viselő lengyel gyalogezred megerősítésére.

Stanisławówba való bevonulásuk után a huszároknak rögtön szemet szűrtak a városban fegyveresen sétáló polgárok, a nemzetőrök, s a rendfenn-tartás érdekében hamarosan össze is különböztek velük. A megváltozott vi-szonyokat most tapasztalhatták először, mivel kapitányuk parancsban kiadta nekik, hogy a nemzetőröket nem szabad bántalmazniuk, mert „a lengyelek-nek ezen szabadságot ő Felsége adományozta s nekik magokat fegyverben gyakorolni szabad”. Ezek szerint a nemzetőrökkel együtt kell működniük? – tehették fel a kérdést magukban a huszárok.

Hamarosan megindult a barátkozás a polgárok és a magyar katonák között, s olyannyira ment, hogy a huszárok mellén megjelentek a kokárdák is, s a Joseph Kalliany dandárparancsnoknak rendezett macskazene alkalmával a közelben tartózkodó néhány huszár is a lakosság mellé állt, mikor a tüntetők az ellenük kivezényelt gyalogsággal szembeszálltak. A fegyveres incidensnek a sebesültek mellett halálos áldozata is volt egy fiatal lengyel nemes személyé-ben, kinek temetésére a gyászoló család a huszárokat is meghívta. Azok a poli-tikai demonstrációvá vált temetésen meg is jelentek, gyertyákkal a kezükben lépdeltek a gyászmenetben, sőt a koporsót is vitték.

A dandárparancsnok az esetre felfigyelt és mikor egy újabb, a nem-zetőrség lefegyverzése ellen szervezett tüntetés alkalmával a kivonuló századot és kapitányát a lengyelek megéltették, jelentést tett a katonai területi pa-rancsnokságnak.

A huszárszázad ellen a lengyelekkel történő összeesküvés gyanúja mi-att vizsgálat indult, melynek során ugyan nem sikerült ténylegesen semmit rá-jukbizonyítani, Lenkey kapitányt – hosszú szolgálati ideje alatt első ízben – mégis hat napi fogsággal fenytették, a századnak pedig, „mint nem becsületes katonának” ki kellett takarodniuk Stanisławówból, és helyüket az ezred „egy jobb hírnévben álló százada töltötte be”. A 26 éve szolgáló Lenkey Já-nos az irányában tanúsított bánásmóddal szemben határozottan fellépett, s mint az aradi hadbírótság előtt vallotta: „Nem azért a büntetésért, mint inkább azért a durva fogadtatásért, amelyben engem gróf Paar ezredes úr részesített, aki a magyarokat rendkívül gyűlölte és engem becsmérítő kifejezésekkel ille-tett, átadtam neki kérvényemet a hadseregből való kilépésem iránt és azonnali szabadságolásomat kértem.”

A fenti események mélyen megrázták az egész századot: szeretett és tisztelt kapitányuk börtönbe került, őket pedig megbízhatatlan katonáknak minősítették.

Az altisztek az új századparancsnoknál Festetich Zsigmondnál, majd az őt felváltó Franz Schimpfnél többször közbenjártak Lenkey kiszabadítása érdekében, de mindig visszautasításra találtak.

Az elégedetlen és nekikeseredett század előtt május 26-án egy Magyarországról érkezett levél villantotta fel a katona számára reménytelen helyzetből a kiút lehetőségét.

A hazahívó röpirat

A már többször idézett visszaemlékezésben az alábbiakat olvashatjuk: „ha emlékező tehetségem nem csal, május 26-án pénteki napon egy hajdú-böszörményi születésű pajtásunknak s igen derék közvitéznek, Hajdú Mihálynak szülőföldjéről levele érkezett, melyben két nyomtatvány is volt zárva, az egyik a nagy költő, Petőfi híres „Talpra magyar, hí a haza” buzdító szabadság dala; – a másikban lelkünkre volt kötve, hogy minden áron és mielőbb haza siessünk a hon iránti szent tartozásunkat leróni a mely szült és táplált bennünket stb. ...”

„A hazánkból nyomtatásban érkezett felhívási példány Rátonyi József, Ugocsa megye halmi születésű tizedesnél maradt, a ki a magyar huszár nevét rút áruállással beszennyezé, akkor midőn azt a legutolsó közlegény is a legnagyobb titokban tartotta. Ő az esetet a főtisztekkel tudatván, a nyomtatványt Fiáth Pompejus főhadnagyhoz vitte, ki azt, midőn átolvasta volt, ezer darabokra szaggatván szét, minden mozdulatunkra figyelt, azonban az egész század nyugodt és csendes volt ...”²⁰

Ezideig a röpirat – melynek jelentőségét valamennyi forrás és feldolgozás elismerte – tartalma és pontos szövege ismeretlen volt. Eredeti példányt egyenlőre még nem sikerült találnunk, de a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában most előkerült a felhívás német nyelvű fordítása, melyet Boyneburg altábornagy, a budai főhadparancsnokság éléről eltávozott br. Lederer helyettese készíttetett az osztrák hadügyminisztérium számára.²¹

A „Néhány szó idegenben szolgáló katonáinkhoz” című radikális hangvételű röpirat, melynek mottója Petőfi „Nemzeti dal”-a első versszakának kezdő négy sora, a haza és a szülőföld iránti köteleességek teljesítésére szólította fel a magyar ezredek. A magyar katonaság feladatául a haza és az ország új alkotmányának védelmét jelölte meg: „Hallottátok derék hazánkfiai, hogy nemzetünk mily szép alkotmányt harcolt ki magának? És tudomásotokra jutott, hogy a magyar ezredeknek haza kell jönniök? Ha ezt hallottátok,

mért nem siettek haza, hol apáitok és fivéritek oly türelmetlenül várják érkezéteket, s hol oly nagy szükség van rátok? Mért késlekedtek szülőföldetek iránti tartozástokat leróni? Talán ezért szült s táplált titeket és véreiteket? Talán a szolgálat elsorvasztotta a nemzeti érzést kebleteketben?” A röplap hangsúlyozta, hogy a magyar katona nem arra termett, hogy „más népek nyakára ültessek” és a szabadságáért küzdő nép lemezárllására használtassék.

A felhívás bírálta a tiszték magatartását és a katonákat arra biztatta, hogyha magyar érzelmű tisztjeiket nem sikerül rábírnuk a hazamenetelre, akkor akár nélkülük is siessenek szülőföldjükre, azt megvédelmezni és az újonnan alakult nemzetörség kiképzésében segédkezni.

A május 4-én Pesten keltezett névtelen felhívást (aláírója „egy invalidus”) a jegyzetek között teljes szövegével közöljük.²²

A Mariampolban állomásozó század katonái úgy érezhették, hogy a röplap írója szinte az ő tapasztalataikból vonta le az egyetlen lehetséges következtetést: arról a földről, „ahol ellenségnek tekintik” őket, ahol a számukra rokonszenves lengyel lakossággal szemben megszálló csapatokként szerepelnek, ahol őket fegyvertelen tüntetőik ellen vezénylik, mielőbb, akár a tiszték nélkül is, haza kell menni Magyarországra, ahová „a hon legszentebb ügye szólít”, ahol valójában szükség van rájuk.

Galíciában azonban nemcsak a mariampoli század kapott hazahívó üzenetet. A galíciai katonai hatóságok felfigyeltek arra, hogy a magyar csapatoknál közkézen forog egy írásos felhívás, mely arra szólítja fel őket, hogy akár tisztjeik nélkül is, veszélyben lévő szülőföldjükre siessenek. Egyes jelentések szerint pedig a lwóvi kaszáryába, ahol a Poroszország hercege és a Mihály nagyherceg nevét viselő magyar gyalogezredek voltak elszállásolva, hasonló röplapból több száz példány jutott el.²³

A katonai hatóságok a hazahívó nyomtatvány ügyével azonban csak az első sikeres szökés megtörténte után kezdtek foglalkozni. Addig bíztak a hadsereg fegyelmében és összetartó erejében s ezeknek a röplapoknak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget.

Ezt bizonyítja a Lenkey helyét végül felváltó Franz Schimpf századparancsnoknak az ezredparancsnoksághoz küldött jelentése is, mely szerint ő és Fiáth Pompejus főhadnagy május 28-án este hét és nyolc óra között a mariampoli vendéglőben vacsorázott, amikor Fiáth megemlítette, hogy a huszárok mulatnak a hozzájuk eljuttatott röpiraton. A röplap szerzőjének ugyanis tudnia kellene, hogy ők felsőbb parancs nélkül nem hagyhatják el állomáshelyüket. Schimpf ebből a hozzáállásból a legénység jó szellemére következtetett, s ezt az álláspontját Fiáth főhadnagy is osztotta.²⁴

Néhány perc múlva a tiszteket hidegzuhanyként érte a hír, miszerint a század már nyergel, hogy Magyarországra induljon.

A hazatérés²⁵

A század a szökésre a Magyarországról érkezett röplap folytán határozta el végleg magát. Május 28-án vasárnap délután a huszárok fürdés ürügyén a Dnyeszter partjára vonultak, s ott esküdtek meg arra, hogy hazamennek, magyar tisztjeiket is magukkal viszik, az árulókat, és azokat, kik útközben lopni mernek, halállal büntetik. Azt is elhatározták, hogy a század pénztárához, nehogy tolvajoknak tartsák őket, nem nyúlnak és Mariampolban hagyják.

A tervbe be nem avatott altiszteket, akik a kaszárnyában laktak, a délután folyamán a legénység megfigyelés alatt tartotta.

Miközben a századparancsnok és Fiáth főhadnagy között a már említett beszélgetés a vendéglőben lezajlott, a század összepakolt, két napi takarmányt magához vett és felnyergelt.

A készülődés hírével egy közhuszár Fiáth főhadnaghoz ment, s jelentette neki a század elhatározását, ugyanakkor kérte, hogy a tiszt ne árulja el őt a többiek előtt.

A meglepődött Schimpf Fiáthot rögtön a kaszárnyába küldte, futár útján a stanislawówi dandárparancsnokságnak jelentést tett, majd maga is a laktanyába sietett. Útközben Darabán János, az ügyeletes tizedes jelentette neki, hogy a század már indulásra készen áll, a főhadnagyt pedig elfogták. A laktanya kapujához érve a századparancsnoknak két lovashuszár állta útját, s mikor magyarázatot kért tőlük, azt válaszolták neki, hogy olyan országban, ahol, bár ártatlanok, becsületüktől megfosztották őket, semmilyen körülmények között nem szolgálnak tovább. Ezzel valószínűleg az ellenük folytatott vizsgálatra és annak következményeire céloztak. Schimpf azzal igyekezett a lelkükre hatni, hogy panaszukat már továbbította a dandárparancsnoksághoz és nyugalommal várják be azt az időt, amikor a magyar ezredeket hazájukba vezénylik. A huszárok erre azt felelték, hogy ilyen ígérekkel már régen hitegetik őket, Magyarországon pedig szükség van rájuk, ezért keményen elhatározták, hogy hazatérnek, és ha akar, a százados is velük tarthat.

Ezek után a kaszárnya kapujánál már összegyűlt század parancsnoka előtt kettes sorban kivont szablyával kivonult, Fiáth főhadnagyt pedig lefegyverezve magával vitte.²⁶ A százada nélkül maradt Schimpf a szökésről rög-

tön tudósította az ezredparancsnokságot. Jelentése alapján, mely szerint mindössze hat ember maradt vissza ugyanannyi lóval, a szökevények Fiáth Pompejuson kívül a Stanisławówból haza felé tartó gr. Orsich István hadnagyot is magukkal hurcolták.²⁷ Orsich elvitelének híre így eljutott egészen az osztrák hadügyminisztériumig.²⁸

A huszároknak valóban szándékukban állott, hogy mind Lenkey kapitányt, mind Orsich hadnagyot magukkal viszik. Tervükről Lenkeyvel kapcsolatban hamarosan lemondtak, mivel a kapitányról úgy találták, hogy sokkal okosabb annál, minthogy ilyen dologban részt vegyen, Orsich hadnagynak pedig (kinek csomagjait a század magával is vitte) sikerült az elébe küldött huszárokat részben félrevezetni, részben tervük helytelenségéről meggyőzni, így Rátonyi tizedest – akit könnyen rá lehetett venni – jelentéstételre Stanisławówba küldte, s ő maga is visszasietett, hogy elsőként tudósíthasson a szökésről.²⁹

Lenkey kapitány ebben az időszakban már nem tartózkodott Mariampolban. Május 19–27-ig Brzozanyban volt, s 27-én este ugyan visszatért Mariampolba, de jelentése szerint „anélkül, hogy a századból egy emberrel is beszélt volna” másnap reggel Stanisławówba utazott, hogy Répássy Mihály őrnagynál jelentkezzék.

Orsich 28-án este 11 óra körül érkezett meg gyalogosan Stanisławówba és Répássynak jelentést tett a szökésről. Répássy, az éppen ott tartózkodó Lenkey és Orsich a hírral Kalliany dandárparancsnokhoz mentek. Mivel a szökevények már elég távol lehettek, Kallianynak nem volt más választása, mint hogy az ajánlkozó Lenkeyt a század után küldje, hogy az tekintélyénél fogva megpróbálja a hadsereg iránti hűségre visszatéríteni és állomáshelyükre visszavezetni őket.

Lenkey Stanisławówtól négy mérföldre Nadwornánál érte utol a századot, s mikor a visszatérésre szólította fel katonáit, egy huszár, fejének „tartván karabélyát agyonlövessel és megkötözéssel” fenyegette, a többiek azonban azt mondták, hogy a kapitányra élve van szükségük, tartson velük s ők élnek-halnak érte, ha pedig nem akar velük menni, akkor erőszakkal is magukkal viszik. A kapitány jelentése szerint így is történt.

21 óra alatt megtéve 17 mérföldet, május 29-én este a század már Kőrösmezőre ért, ahol a huszárok kérésére Lenkey, hogy megóvjá a századot a felbomlástól, átvette a parancsnokságot.

Az eseményekről és a 131 embert és 137 lovat számláló század megérkezéséről a századparancsnok részletes jelentést küldött Máramaros megye törvényhatósági elnökéhez, a magyar hadügyminisztériumhoz és a budai főhadparancsnoksághoz.³⁰

A hazatért századot az ország közvéleménye kitörő lelkesedéssel fogadta, Máramaros megye nagy ünnepséiben részesítette, a magyar minisztérium azonban az eset folytán nehéz helyzetbe került.

Mészáros Lázár hivatalosan elítélte a századot, és bizottságot nevezett ki ügyük kivizsgálására. A hadügyminiszter eredeti terve az volt, hogy a 3.számú, Ferdinánd főherceg nevét viselő huszárezredbe sorozzák a bűnös századot, s az ott várja be az uralkodó döntését. A budai főparancsnok és Latour osztrák hadügyminiszter elégedetlen volt a magyar minisztérium döntésével, s félve a század példájának hatásától, szigorú eljárást követelt.

Az ország azonban, a délvídeken már folyó nyílt fegyveres harcra hivatkozva, egy emberként állt ki a hazája védelmére hazatért század mellett, így Mészáros letett korábbi szándékáról is, és Lenkey századát a br. Bechtold altábornagy parancsnoksága alatt felállított szegedi táborba irányította, ahol a hazatértek hamarosan bebizonyították, hogy méltók voltak a kegyelemre.³¹

A szökés hatása és következményei Galíciában

Lenkey századának váratlan és sikeres szökése nagy fejetlenséget okozott az ezrednél és a galíciai katonai hatóságok körében.

A szegény Schimpf másodkapitány, mint a szökevények közvetlen felettese s a századért felelős személy az eset után rögtön mentegetőzni kezdett. Mint az ezredparancsnokságnak írta: „Lenkey kapitány távollétében a legénység magatartása és viselkedése példás volt és a legcsekélyebb jele sem mutatkozott annak, hogy a század dezertálni készül.” Ilyesmit a kaszárnyában lakó Fiáth főhadnagy és Orsich hadnagy sem vett észre, ő maga pedig csupán öt hete került ehhez a századhoz, így nem volt kellő alkalm arra, hogy a legénység szellemét alaposan megfigyelhesse és ennél az általa alig ismert csapatnál saját befolyását érvényesíthesse.³² Jelentésében a századparancsnok diplomatikusan elhallgatta azt, hogy tudott a század áltános elégedetlenségéről, de mivel eszébe sem jutott, hogy ennek Magyarországra szökés lehet a vége, különösebben nem foglalkozott vele.

Az előzőekben láthattuk, Kalliany dandárparancsnok ahhoz a kétes eszközhöz volt kénytelen folyamodni, hogy a Magyarország felé indult század után a feletteseivel ellentétbe került, nyugdíjazását kérő és a magyar nemzetőrségnél szolgálni kívánó Lenkey kapitányt küldje, akinek tisztí becsületében megbízhatott ugyan, de feltételezhette azt is, hogy az adott körülmények között az események magukkal sodorják. Kérdés az, hogy Lenkey a saját tapaszt-

talatai alapján a megbocsátás ígéréteben megbízott-e és a századot valójában vissza akarta-e vezetni elhagyott állomáshelyére?³³

Az ezredparancsnokság Schimpf századparancsnok jelentésére támaszkodhatott (melyből még az sem derült ki, hogy a szökevények milyen útvonalon indultak el) és úgy rendelkezett, hogy a szökésben lévő századot, ahol lehet, el kell fogni.³⁴ Ez a május 29-i rendelkezés eleve elkészt, mert mire végrehajtották volna, a század már Magyarország földjére lépett.

Hammerstein altábornagy, a galíciai főhadparancsnok kísérletet tett arra, hogy a hazaszökött századot Galíciába visszakísértesse, ezért Répássy őrnagy a szökevények után Magyarországra jött, de küldetése eredménytelen maradt.³⁵

Május 30-án szintén Hammerstein aláírásával egy főhadparancsnoksági parancs jelent meg, mely a katonákkal közölte a „szomorú” esetet, és figyelmeztette őket arra, hogy „a katona olyan mint egy hatalmas lánc egyetlen szeme, ezért nincs szabad választási lehetősége, hanem előjáróinak parancsait köteles teljesíteni.” A zászlóját hűtlenül elhagyó katona a büntetést egyébként sem kerülheti el, mert „ami Galíciában büntetendő, az Magyarországon is büntetést von maga után”, ezért a szökevények nem számíthatnak arra, hogy „szülőházájukban tárt karokkal fogadják őket”. A főhadparancsnok úgy rendelkezett, hogy ezt a hadiparancsot a katonaság előtt anyanyelvén kell kihirdetni.³⁶

Mariampolban éppen hogy megindult a szökés ügyében Kalliany dandárparancsnok és egy törzshadbíró vezetésével³⁷ a vizsgálat, mikor ugyanennél az ezrednél újabb hazatérési kísérletre került sor.

Június 4-én Paar ezredparancsnokhoz arról futott be jelentés, hogy az ezredesi osztály Narajowban állomásozó első százada elhatározta, hogy követi a második század „gyalázatos” példáját és Magyarországra szökik. A hír vétele után Paar az esetről rögtön értesítette a stryji körzeti hivatal elnökségét és a stanisławowi dandárparancsnokságot, és kérte, hogy a körzet határait erősítsék meg, a hitszegőket pedig tartóztassák fel. Ugyanakkor elrendelte az ezrednél lázadás és szökés esetére a rögtönítélő bíraskodás bevezetését, majd egy század gyalogsággal a helyszínre sietett.³⁸

Narajowba érkeve a szökésre már esküt tett huszárszázadot felsorakoztatta, kemény beszédet tartott nekik, melyben elítélte „szégyenletes” tervüket és kihirdette a rögtönítélő bíraskodás bevezetését. A töltnyeket Browne századparancsnok és Knoll főhadnagy a huszároktól összeszedte.

A határozott fellépés és gyors intézkedések eredményeként így sikerült megakadályozni az újabb szökést, de Paar a főhadparancsnoksághoz kül-

dött jelentésében kénytelen volt megállapítani, hogy fennáll az eset megismétlődésének lehetősége: bárhogy próbálkozott ugyanis, a felbujtókat nem sikerült megtalálnia s arra a következtetésre jutott, hogy a szökési terv nem egyesektől indult ki, hanem sokkal inkább a csapat általános hangulatában gyökerezett. A továbbiakban tehát, véleménye szerint, mindent el kell követni azért, „hogy a tisztikar erkölcsi ereje és jeles gondolkodásmódja” a „katonai fegyelem jó mestere maradjon” és segítségével a „legénység ingadozó szelleme helyreálljon.”³⁹

A galíciai főhadparancsnokot a szóbanforgó ezrednél egyre nyíltabb lázadó szellem szintén aggodalommal töltötte el, mivel úgy látta, hogy ez a hangulat egész Galíciára, de mindenek előtt Krakkóra nézve olyannyira veszélyes, hogy ő a jelenlegi helyzetben a következményekért nem tud felelni és továbbterjedését nem képes megakadályozni. Így június 6-án a hadügyminisztérium utólagos jóváhagyását kérve, az egész ezredet Szilézia felé irányította.⁴⁰ Hammerstein ezzel az intézkedésével a Württembergi ezredet a forrongó Galíciából és a magyar határ közeléből igyekezett eltávolítani.

Az osztrák hadügyminiszter azonban június 13-án úgy rendelkezett, hogy a galíciai főhadparancsnok a már Szilézia felé menetben levő ezredet indítsa Magyarországra.⁴¹ A döntés háttere az lehetett, hogy mivel Windischgrätz, a csehországi katonai főparancsnok nem volt hajlandó a Nádor huszárezred hazatérésére vonatkozó még májusban hozott uralkodói rendeletet végrehajtani, így Latour a Nádor huszárezred helyett a már létszámában megfogyott és szelleme miatt korlátozott mértékben használható Württembergi huszárezredet rendelte Magyarországra.

Bár az ezred már nem volt Galíciában Hammerstein főhadparancsnok a hadügyminisztertől elrettentő példa statuálása céljából a Magyarországra szökött századra a legnagyobb szigorral hozott büntetés kiszabását kérte és felhívta a figyelmet a század tisztjeinek felelősségrevonására is.⁴² A főhadparancsnoknak a kemény büntetés figyelmeztető hatására a többi Galíciában állomásozó magyar ezred szempontjából lett volna nagy szüksége.

Ekkor ugyanis már a lengyel sajtó is foglalkozott a magyar huszárok szökési kísérleteivel. A lwóvi Gazeta Narodowa június 17-i számában részletesen ismertette a Lenkey huszárok hazatérésének történetét és elismeréssel adózott a huszárok tette előtt: „Nemes gondolat, hogy inkább segítségére siettek a fenyegetett hazának, mintsem vak eszközként szolgáljanak a baráti lengyel nemzet letiprásában.”⁴³

Ugyanez a lap több számon keresztül tárgyalta a Koburg huszárezred parancsnokának Barconak a polgári lakossággal szemben tanúsított önkényes-

kedését. Egy Mikołaj Urbański nevű zólkiewi polgárról kiderült, hogy társaságban beszélt a magyar huszárok szökéséről, erre Barco magához hívatta, gorombán lehordta és egyik altisztjével a városi börtönbe vitette. Urbański innen csak a polgármester közbenjárására szabadult ki.⁴⁴

A Lenkey huszárok hazaszökése körüli hullámok tehát még hónapok múlva sem csitulnak el teljesen. Tettük példává vált, és az ősz folyamán az osztrák hadvezetőség minden óvintézkedése ellenére tömegesen akadtak követők. Így Galíciából november végére az utolsó magyar huszár is hazakerült.

JEGYZETEK

1. *Rédvay Istvánnak* a témáról írt összefoglaló tanulmánya: Huszáraink hazatérése 1848–49-ben. (Bp. 1941)
A huszárszökésekkel külön fejezetben foglalkozik: *Nemeskürty István*, „Kik értek haltak, szent Világszabadság” (Bp. 1977) 103–109.; 270–282.
2. Ez a szám egyébként is csak tájékoztató jellegű. A szökések történetét jobban ki kell terjeszteni azokra a hazatérési kísérletekre is, amelyek árulás stb. folytán a megvalósításig nem jutottak el. Azok az ezredek pedig, ahol ilyen akciók történtek a császári hadvezetés szempontjából csökkent harci értékű egységek voltak.
3. „A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.” – fogalmazódott meg a követelés a 12 pontban. Az idegenben szolgáló magyar katonaság ügyét a sajtó is állandóan felszínen tartotta (Márciusius Tizenötödike. 1848. ápr. 11. (23.), 93., ápr. 19. (30.) 119., ápr. 21. (32.) 128., máj. 2. (41.) 164.), és a minisztériumtól határozott fellépést követelt, főként az Itáliában szolgáló magyar ezredek hazatérése ügyében, de a galíciai események miatt is: „Háromszor kell a magyar ministeriumnak külügyi tárczát elvállalt tagtársát felszólítani haderőnk visszahívásának eszközésére s feleletül Krakkó összelődöttetik.” Márciusius Tizenötödike. 1848. máj. 2. (41.) 164.
4. Ez a létszám Erdély és a határőrvidékek kivételével az ország területén és kapcsolt részein állomásozó katonaságot jelenti: *Urbán Aladár*, A magyarországi osztrák hadsereg és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. Hadtörténelmi Közlemények. 1963/2. 153–154.
5. *Urbán Aladár*, A Batthyány kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848 április–május). Hadtörténelmi Közlemények. 1971/2. 215.
A huszárezredek elhelyezését Rédvay kimutatása alapján közöljük. *Rédvay I.*, i. m. 27.

Az ezred

száma	tulajdonosa	állomáshelye
1.	Ferdinánd császár	Eszék
2.	Hannoveri király	Újpest
3.	Estei Ferdinánd főherceg	Sárospatak
4.	Sándor nagyherceg	Bécs
5.	Radetzky (előtte Károly Albert)	Itália
6.	I. Vilmos Württembergi király	Brzezany (Galícia)
7.	Reuss-Köstritz herceg	Itália
8.	Szász-Koburg-Gotha herceg	Zólkiew (Galícia)
9.	Miklós orosz cár	Prossnitz (Morvaország)
10.	Frigyes Vilmos porosz kir.	Tarnopol (Galícia)
11.	Székely határőr	Sepsiszentgyörgy
12.	Nádor	Saaz (Csehország)

6. Magyar Országos Levéltár. 1848–48-i minisztérium levéltára. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek gyűjteménye. Kiadva: *Kossuth Lajos* Összes Munkái. XII. S. a. r. *Sinkovics István*, (Bp. 1957) 64–65.

7. Urbán Aladár már idézett 1971-es tanulmányában részletesen foglalkozik a kormánynak a magyar katonaság hazahozatalára irányuló kísérleteivel, külön kitérve arra is, hogy az Itáliában szolgáló ezredek ügyét Batthyányék miért nem érinthették. Lásd még *Rédvay I.*, i.m. 31–46.
8. Augusztus végén már csak a Sándor huszárok Grazban visszamaradt ezredesi osztálya tért haza. *Rédvay I.*, i.m. 42.
9. Mészáros Lázárról ismeretes, hogy járatta a lapot, és a Lenkey századának szökésével foglalkozó Pesti Hírlapban megjelent tudósítás szerint: „A mi márciusi napjaink folytában e vitézek valahogy a Pesti Hírlap számaihoz jutottak. Itt olvasták a dolog jelen helyzetét.” Pesti Hírlap. 1848. jún. 8. (77.) 525.
A század szökéséről a Honvéd című lapban közölt visszaemlékezés szintén említi a sajtó szerepét: Lenkey „századja néhány tagjait arra méltatta, hogy előttük az újságokból az év nagy eseményeit olykor olvasták és magyarázták, mely élvezetben magam is, mint vele többször érintkezésben levő altiszt, csaknem minden nap részesültem; a felolvasások után a loéttetés és tisztítás alkalmával, a mennyi csak emlékünkből megmaradt, közvitéz bajtársinkkal tudattuk az újságokat.” Honvéd. 1869. 232.
10. Az idegenben állomásozó gyalogságnál szintén felvetődött a hazatérés követelése, de a csapatok szökést a fegyvernemből adódó korlátozott lehetőségeik miatt nem vállalhatták.
11. A magyarországi hatóságok és a közvélemény reagálásának vizsgálata külön feldolgozás témája.
12. Az említett Rédvay tanulmányon kívül a század hazatérésének és itthoni fogadtatásának körülményeivel foglalkozik: *Urbán Aladár*, Lenkey százada. Élet és Tudomány (1962. 10.sz.) 291–295.
Benkő Samu, História és vers. In. *Benkő Samu*, Sorsformáló értelem. Művelődéstörténeti dolgozatok. (Bukarest 1971.) 279–294.
Kovácsy Zoltán, Újabb adatok Lenkey János hazatéréséről. Honismeret. 1978/2. 38–42.
13. *Gierowski, Józef Andrzej*, Historia Polski. 1505–1864. (Warszawa 1978.) 354–359.
Kieniewicz, Stefan, Historia Polski. 1795–1918. (Warszawa 1975.) 186–192.
14. A jobbágyterhek megváltását a lengyel liberálisok azonban a földesurak önkéntességétől várták, s ilyen értelemben tettek felhívást a jobbágytartók felé, amely szintén eredménytelen maradt. A parasztmozgalmak megelőzése céljából, de főként azért, hogy a nemesség és jobbágyság lehetséges egységét megakadályozza, április 22-én gr.Stadion, Galícia helytartója (a későbbi belügyminiszter) maga hirdette ki a jobbágyi szolgáltatások eltörlését és kilátásba helyezte a földesurak jövőbeni állami kárpótlását. A helytartó lépését az udvar utólag hagyta jóvá. Így a lengyel nemesség nemzeti mozgalma határozatlan jobbágypolitikája miatt ismét kudarcra lett ítélve. *Gierowski, J.A.*, i.m. 355–56.

15. Természetesen volt az osztrák hadvezetőség elégedettségét kiváltó akciójuk is. Így április 26-án Lwów közelében a magyar huszárok szétkergették azt a 600 embert, akik a korábbi összeesküvések két mártírjának (Teofil Wisniowski és Józef Kapusciniński) emlékére celebrálandó misére gyűltek össze. *Batowski, Aleksander*, *Diariusz wypadków 1848 roku*. (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.) 139–140.
16. *Kovács Endre*, *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon* (Bp. 1959.) című munkájában minderről részletesen olvashatunk. Ennek következtében természetes az, hogy mikor a magyar minisztertanács a már említett 1848. április 12-i ülésén (l. 6. számú jegyzetet) éppen a galíciai magyar katonaság hazahozatalát veti fel, ezt nem csak azért teszi, mert „ott legközelebb vannak a magyarországi felvidékhez magyar ajkú ezredek”, hanem azért is, hogy javasolhassa Galícia számára is a társadalmi reformok bevezetését: „a ministerium akként van meggyőződve, hogy a magyarországgal is határos Gallicia nyugalmától a többi örökös tartományok, de még sokkal inkább Magyarországnak nyugalma is feltételeztek: Herczeg Eszterházy Pál felszólíttatik, hogy az austriai kormányt a fenförgő körülmények mellett arra figyelmeztesse, miszerint Galliczia nyugalmát legcélszerűbben úgy lehetne biztosítani, ha a nemzetőrség, különös tekintettel a lengyel elemre, minél előbb felfegyvereztetik, s egyszersmind az úrbéri tartozások annak rende szerint megszüntetnek; így lévén elérhető az egész népben azon érdekegység, mellytől egyedül lehetne várni a szükség óráiban a kellő erő kifejtést.” Így ezáltal az ott szolgáló magyar ezredekre nem lenne szükség – olvasható ki a minisztérium véleményéből.
17. *Grosse, Piotr*, *Wspomnienia legionisty gwardyi akademickiej lwowskiej z roku 1848*. (Kraków 1908) 7. Az emlékiratíró a Koburg huszárezredhez tartozó század kapitányának nevét összetévesztette az ezredparancsnokéval. Egyenlőre nem sikerült kideríteni, hogy itt a Koburg huszárok melyik századáról ill. melyik magyar tisztjéről van szó.
18. *Batowski, A.*, i.m. 92–94.
A magyar katonasággal szemben tanúsított ilyen magatartás nem volt előzmények nélküli. *Kovács Endre* idézett művében (297–298); *Limanowski, B.*, *Historia ruchu rewolucyjnego w 1846. r.* című munkájára hivatkozva arról ír, hogy az 1846-os krakkói felkelés előkészítői (véleményünk szerint túlzottan) is számítottak a Galiciában ekkor állomásozó hat magyar gyalogos és négy huszárezredre: „A korabeli jelentések rávilágítanak arra, hogy a magyar katonák zsoldja rendkívül alacsony volt... és az elégedetlen közkatonák tisztjeik egyetlen intésére készen lettek volna szembefordulni az osztrák hadvezetőséggel. Indokoltan látták tehát a felkelés szervezői, hogy nem lenne nehéz ezeknek a magyar összetételű ezredeknek a felfegyverzése, ami egyszeriben tehermentesítette volna a felkelést Nyugat-Galiciában.”
19. A század hazaszökését megelőző időszak forrásai:
Württemberg huszárok hazaszökése 1848-ban. Egy Württemberg huszártól. Honvéd. 1869. folytatásokban a 29–34. számig. (július 20–augusztus 24.)
E visszaemlékezés terjedősebb változata:
A Lenkey huszárok története az 1848–49-es években. Közli: Egy Lenkey huszár. Szilágy–Somlyó. 1888. folytatásokban a 22–36. számig. (május 31–szeptember 6.)

Lenkey Jánosnak az aradi hadbírótság előtt tett vallomása: Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban: HIL) Abszolutizmuskori iratok 113/24. Az aradi cs.kir. rendkívüli haditörvényszék iratanyagában a Lenkeyvel felvett kihallgatási jegyzőkönyv. Kiadva: Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története a volt bécsi titkos levéltár eddig hozzáférhetetlen okmányai alapján. Összeáll. és közli: *Bartha Albert*, (Bp. 1930.) 100–102.

Korabeli sajtótudósítások a hazatérésről:

Pesti Hírlap 1848. június 10. (79.) 536.

Pesti Hírlap 1848. augusztus 6. (127.) 783.

Mivel magyarországi forrásanyag alapján e témából nem tudunk egyenlőre újat mondani, ezért azokat az eseményeket, melyek a már idézett tanulmányokból ismeretesebbek, csak röviden ismertetjük.

20. Honvéd. 1869. 249. 265.
Franz Schimpf május 28-i jelentése az ezredparancsnokságnak. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/160.
21. HIL. 1818–49. évi gyűjt. 1/210.
22. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/210/a alatt a felhívás német nyelvű szövege:

„Einige Worte

an unsere im Ausland befindlichen Soldaten!

Auf Ungar das Vaterland ruft,
Hier ist die Zeit, jetzt oder nie,
Ob wir Sklaven, oder frei sein
Diese ist die Frage – wählet.

Petőfy

Habt ihr gehört liebe tapfere Vaterlands Söhne, welch eine schöne Verfassung unsere Nation sich erkämpft hat? Und wisst Ihr den auch, dass unsere ungarischen Regimenter nach Hause kommen müssen? Wenn ihr diess gehört habt, warum eilet ihr nicht nach Hause, wo Eure Väter und Brüder so ungeduldig Eurer Ankunft entgegen harren, und wo man Euch so sehr benöthiget? Warum säumet ihr euere Schuldigkeit dem Vaterlande zu entrichten? so euch gebahr und nähret, euch, und euere Anverwandten? Also hat sich unsere Nationalität in euerer Brust im Auslande entartet? oder ist das ungarische Militär dazu bestimmt, um als Joch auf dem Halse anderer Nationen zu dienen? Welcher wahre Ungar wünschet sich als erbärmliches Werkzeug zur Unterdrückung einer anderen Nation benützen zu lassen? – Es ist ein anderes Über, nicht wahr Freunde? in anderen steckt der Fehler – Unter eueren Vorgesetzten befindet sich viel entartetes Wesen, Generation einer armseligen Zeit, die genug niedrig trachten, jedwedem bessere für unser geliebtes Vaterland in euerer Brust aufglimmernde Gefühl zu ersticken; weil sie wohl wissen, dass bei euerer Ankunft zu Hause, ihre Plätze Ungarn ablösen werden, und es ihnen wehe thut, sehr wehe, dass unter unsere Nasen die Deutschen nicht mehr Kren reiben können; allein umsonst, „der Herr erniedrigt und erhebt“ sagt die Schrift; und der Herr findet bereits unsere Leiden hinlänglich, welche wir durch Jahrhunderte unter den tyrannischen Adlerflügeln Österreichs erduldet haben, und gewährt die lang prophezeite schönere Zukunft der Nation Árpáds. – darum geliebte Mitbürger, wenn euer vaterländisches warmes Gefühl nicht ganz erkaltet ist, und in euren Herzen noch ein Puls für eure lieben Angehörigen schlägt, so lasset solchen für armseligen Sold und khale Versprechungen nicht aussterben, sondern eilt nach Hause, um euere neu errichteten Gefährten – unsere Na-

tionalgarden – abzurichten, mit denen Hand in Hand, wir unser heiligstes Ziel – die Freiheit und Grösse unseres Vaterlandes – erlangen können!!

Freiheit! Freiheit! wie wenig kennet Dich besonders der ungarische Soldat, dem sogar der Aufenthalt in seinen Vaterlande untersagt war, und den man auch jetzt zur Niedermetzelung des für dich kämpfenden Volkes zu benutzen gedenket; als wenn das Haupt unseres Militäres verschlagen wäre.

Die deutschen Journale sind auch voll Bissigkeiten – der Hirt zürnt auf ide Gemeinde – weil wir unsere Soldaten gegen die heiligen Krieg der Italiener nicht hinaus zuführen erlauben. – Indessen sind wir auf die Beissereien des gutmüthigen deutschen Schwäger stolz und bekümmern uns gar nicht darum.

Auf ihr Tapferen! Auf Freunde! die heiligste Sache des Vaterlandes fordert Euch nach Hause; beseitiget die Sklavenketten, womit ihr so lange schon belastet seid; der ist kein freier Ungar, der unter deutscher Bothmässigkeit noch ferner elend sich fristen will, und sich nicht beehrt zu retten aus dem Auslande, wo man ihn als Feind betrachtet. – Suchet euere ungarischen Offizere von reiner Seele auf, damit sie je eher mit euch vereint, dahin eilen wo den meisten Segen Gottes ihr geniessen könnet. – Und wenn etwa vielleicht – schrecklicher Gedanke – in euren Offizieren, die Dankbarkeit, liebe und heilige Pflicht, womit sie unserem Vaterland schulden, ausgestorben wären, so verzeihet ihnen, denn sie wissen nicht was sie thun – und kommet ihr, in denen noch das... Gefühl in lebendiger Seele röthet, kommet, und betrachtet, wie stark durch die Vereinigung unser Land, wie gross die freie ungarische Nation – sein wird!! –

Kamerad! richteuch, halbrechts, Marsch!!!

Pest am 4. May 1848

Ein Invalide

23. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/161., 1/208., 1/209/a.
24. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/323.
25. A szökés történetét a már többször említett Honvéd című lapban megjelent visszaemlékezés alapján adjuk elő, néhány helyen levéltári anyaggal kibővíve.
26. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/323.
27. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/160.
28. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/171.
29. Mindez Orsich hadnagynak az ezredparancsnoksághoz küldött május 30-i jelentéséből derül ki: HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/324.
30. HIL. 1848-49. évi gyűjt. 1/209/b., *Benkő Samu*, i.m. 280–282. *Rédvay I.*, i.m.-ben (129.) közöl egy hiányos 83 nevet tartalmazó névsort a hazatértekről.
31. Pesti Hírlap. 1848. jún. 8. (77.) 525.
HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/338., 1/417. és a 12. számú jegyzetben említett tanulmányok.
Boyneburg altábornagy mélyen elítélte a magyar minisztérium túlságosan enyhe döntését, mivel ebből az derült ki, hogy „a minisztérium egyrészt nem mert szembeállni a szóbanforgó esettel kapcsolatos általános téves felfogással, másrészt

mert a század lépését nem katonai, hanem pusztán nemzeti magyar szemszögből közelítette meg.” (HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/417.)

32. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/323.
Schimpf századparancsnokról egyébként Boyneburgnak igen lesújtó véleménye van, mivel bár jelen volt a század szökésekor, azt nem tudta megakadályozni: Schimpf másodkapitány „egyike azoknak a tiszteknek, akik alárendeltjeikre csak csekély befolyással bírnak és legfőjebb csak szokványos időkben használhatók.” HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/417.
33. Lenkey és Fiáth utólag teljes szolidaritást vállalt a századdal. A magyar hadügyminisztérium által elrendelt vizsgálat során ugyanis, ahogy Boyneburg Latourhoz írott jelentésében felháborodottan megállapította, azt állították, hogy nem tudják megnevezni azokat a huszárokat, akik pisztollyal fenyegetve kényszerítették őket az együttmenetelre, így ha nem is résztvevőként, de legalábbis a zendülés helyeslőinek tekintendők. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/417.
34. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/161/a.
35. Pesti Hírlap 1848. június 11. (80.) 541.
36. HIL. 1818–49. évi gyűjt. 1/171/a.
37. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/196., 1/373.
38. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/251.
39. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/252.
Lenkey egyébként Aradon szintén azt vallotta – nyilván saját huszáraitól szerzett információk alapján –, hogy „más századok legénysége között is volt ilyen megbeszélés, hogy midőn a haza veszélyben forog, annak segítségére kell sietni.
40. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/250.
41. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/249.
42. HIL. 1848–49. évi gyűjt. 1/373.
43. Gazeta Narodowa 1848. jún. 17. (44.)
44. Gazeta Narodowa 1848. jún. 20., 1848. júl. 15.
Batowski idézett naplójában szintén megemlíti az ügyet. 257–258. A tudósításközből az derült ki, hogy Urbański nem a Württemberg huszárok szökéséről beszélt, hanem azt a hírt adta tovább, hogy a Koburg huszárok közül tizenegyen hazaszöktek. Egyenlőre nem sikerült kideríteni, hogy ennek a hírnek mi volt (vagy volt-e) valóságos alapja. A szökésről a szóbanforgó huszárok említést tehettek, esetleg meg is kísérelhették.

Beiträge zur Heimkehr der Eskadron von Lenkey

Zur Sicherung und zum Schutz der Erreungenschaften der Revolution vom März 1848 war eine grosse, regierungstreue bewaffnete Macht nötig. Auf dem Gebiet des Landes befand sich aber ein zumeist fremdes und den Ereignissen feindselig gegenüberstehendes Soldatenvolk mit 44–45 tausend Mann, die Regimenter ungarländischer Rekrutierungen stationierten demgegenüber in anderen Teilen des Habsburgerreiches. Das in der Fremde untergebrachte ungarische Soldatenvolk zählte im Frühjahr 1848 etwa 22–25 tausend Infanteristen (insgesamt 24 Bataillone) und 10–12 tausend Husaren (8 vollzählige Husarenregimenter), also mehr als die Hälfte der Infanteristen und als das Dreiviertel der Husaren ungarländischer Rekrutierungen.

Das im Ausland anwesende ungarische Soldatenvolk heimzubringen beziehungsweise sie mit den im Lande befindlichen fremden Truppen auszutauschen – war für die ungarische Regierung von grösster Wichtigkeit, die gleich nach ihrer Bildung Schritte unternahm, um die ungarischen Regimenter aus Galizien, Mähren und Böhmen heimzubringen.

Obwohl der mehrmaligen Fürbitte des ungarischen Aussenministers und des Palatins nach verordnete der Herrscher das Kommandieren bestimmter ungarischer Truppen nach Hause, stockte und säumte die Durchführung dieser Verordnungen. Aus den Husarenregimentern kehrten bis Ende August 1848 vier Eskadronen des in Galizien stationierenden Wilhelm Husarenregiments, das durch die Flucht der Eskadron von Lenkey kleiner gewordene Husarenregiment mit dem Namen des Königs von Württemberg Wilhelm I., das Husarenregiment aus Mähren, den Namen des russischen Zaren Nikolaus tragend, das Husarenregiment aus Niederösterreich mit dem Namen des Grössherzogs Alexander zurück.

Paralell mit den Versuchen der ungarischen Regierung im Interesse der Heimkehr der Soldaten begann eine andere Versuchsreihe gleichen Ziels

von der Seite der Betroffenen, des in der Fremde stationierenden Soldatenvolkes selbst.

Die Nachrichten über die ungarländischen Ereignisse erreichten die in der Fremde dienenden Soldaten durch Briefe, Flugschriften und durch die Presse, und zugleich hatten sie eigene Erfahrungen, wie die Ortsbevölkerung immer revolutionärer wurde.

Durch mehrere Faktoren gemeinsam veranlasst schlug die Oberst zweite Eskadron vom Wilhelm I. König von Württemberg Husarenregiment – stationiert in Mariampol in Galizien – am 28. Mai 1848 „ohne obersten Befehl“ den Weg nach Hause ein, und mit diesem Schritt eröffneten sie die Reihe der Husarenentwichungen, die mit kürzeren und längeren Pausen fast bis zum Ende des Freiheitskrieges fort dauerte. Aufgrund der bisher eröffneten Angaben kehrten etwa 1900 Husaren in kleineren – grösseren Gruppen heimlich nach Ungarn zurück, neuere Forschungen weisen darauf hin, dass es von einer mehr ausgebreiteten Bewegung die Rede ist.

In diesem Aufsatz stellen wir Beiträge zur Klarmachung der Frage, warum eben in Galizien, und warum eben diese Eskadron sich zum entscheidenden Schritt entschloss und welche Wirkung „dieser in der Geschichte der österreichischen Armee bisher unerhörte Fall“ im Kreis der österreichischen Obrigkeiten und der polnischen Bevölkerung von Galizien ausübte.

Im Frühjahr 1848 erreichte die Revolutionswelle auch Galizien, wo es zu Massenbewegungen mit der Forderung der Verfassungsmässigkeit, gesellschaftlichen Reformen, polnischer Sprache in der Schule und in den Ämtern kam. Zu dieser Zeit stationierten in Galizien drei ungarische Husarenregimenter und drei ungarische Infanterieregimenter als Teil der Besatzungstruppen. Der Einsatz ungarischen Soldatenvolkes brachte nicht immer den gewünschten Erfolg, denn oft kamen die Zeichen traditioneller Sympathie beider Völker zum Vorschein, in erster Linie deshalb, weil der Polnische Adel und die Intelligenz die Haltung der ungarischen Reformopposition zu den polnischen Angelegenheiten während der vorigen zwei Jahrzehnte kannten. Es kam vor, dass die abkommandierten ungarischen Husaren und die polnischen Demonstranten einander „lebe hoch“ sagten, und auch die heimlich abmarschierten Lenkey-Husaren hatten gerade deshalb Konflikte mit ihren Obrigkeiten, weil sie sich mit der Ortsbevölkerung befreundeten. Gegen die zu dieser Zeit in Stanisławów befindliche Eskadron wurde eine Untersuchung unter der Anklage der Verschwörung mit den Polen eingeleitet, es gelang den Obrigkeiten nichts zu beweisen, trotzdem wurde der Rittmeister Johannes von Lenkey, der 26 Jahre ohne Strafe diente, mit 6 Tage Arrest bestraft, und die Es-

kadron wurde als unverlässlich nach Mariampol zurückgeleitet.

In einer unzufriedenen Stimmung traf also die Flugschrift „Einige Worte an unsere im Ausland befindlichen Soldaten“ – datiert am 4. Mai 1848 – die Eskadron; sie, das heisst die im Ausland stationierenden Soldaten, wurden darin zur Heimkehr und zum Schutz der in Gefahr schwebenden Heimat und der im März erworbenen Verfassung aufgerufen. Der Text der Flugschrift war bisher unbekannt, ihre damalige deutschsprachige Übersetzung kam erst jetzt zum Vorschein, den ganzen Text stellen wir in den Anmerkungen dar.

Den in Galizien angekommenen Exemplaren der Flugschrift schrieb die Leitung des Soldatenvolkes, der Disziplin und der zusammenhaltenden Kraft der Armee vertrauend, keine besondere Bedeutung zu, obwohl ihre Wirkung entscheidend war, gerade sie zeigte nämlich die Möglichkeit eines Auswegs dem zu der oben genannten unmöglichen Situation gelangten Husarenregiment dadurch, dass sie in Ungarn ungeduldig gewartet und seh benötigt werden.

Nach einer Vorbereitung setzte sich die Eskadron am Abend 28. Mai von Mariampol nach Ungarn in Marsch, sie nahm den Oberleutnant von Fiath mit Gewalt mit und gelangte am Nachmittag nächsten Tages nach Ungarn.

Der Fall überraschte die Organe der Armee. Der Regimentskommandant befahl erst verspätet die Gefangennahme der Deserteure, der Brigadier schickte den abgelösten Rittmeister von Lenkey, der mit seinen Obrigkeiten in Gegensatz geriet, nach der Eskadron, um seine Husaren mit seinem Ansehen zur Rückkehr überreden zu versuchen. Die Eskadron folgte aber der Aufforderung zur Rückkehr nicht, sie nahm auch ihren Rittmeister mit und nach der Übertretung der ungarischen Grenzelbat ihn zur Übernahme des Kommandos, von Lenkey kam diesem Wunsche entgegen. Obwohl die Offiziere von Lenkey und von Fiath den Plan der Entweichung nicht gekannt hatten, aus ihrer späteren Bekenntnis stellt sich heraus, dass sie nachträglich diesem Schritt zustimmten.

In einigen Tagen nach dem Erfolg der Entweichung der Eskadron von Lenkey, am 4. Juni, wurde ein neuer Entweichungsversuch beim Husarenregiment von Württemberg unternommen. Die Oberst erste Eskadron des Husarenregiments wollte der zweiten Eskadron folgen, aber der Plan wurde bekannt und seine Durchführung verhindert.

Infolge der allgemeinen Stimmung im Regiment wagte aber von Hammerstein, Generalkommandant von Galizien, die Verantwortung für sie nicht mehr zu übernehmen, wenn das Regiment in seiner früheren Garnison,

in der Nähe der ungarischen Grenze bleibt, deshalb schickte er sie nach Schlesien. Der österreichische Kriegsminister ordnete trotzdem an, dieses Kommando, das schon kleiner und wegen seines Geistes nur beschränkt brauchbar wurde, soll nach Ungarn marschieren, statt des Nádor Kommandos, das im Mai nach Hause kommandiert, aber von Windischgraetz, Generalkommandanten von Böhmen aufgehalten wurde.

Die polnische Presse sprach ihre Anerkennung der Eskadron von Lenkey aus: „Edler Gedanke, der mit Gefahr gedrohten Heimat zu Hilfe eilen, als sich als erbärmliches Werkzeug zur Unterdrückung einer Nation benützen zu lassen.“

Im Herbst folgten auch andere der Eskadron von Lenkey, es gelang ihnen, mit Hilfe der polnischen Bevölkerung zu entkommen, und endlich kam auch der letzte ungarische Husar Ende November 1848 nach Hause.

Vigh Károly

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményének népköztársasági és tanácsköztársasági anyaga

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjtőkörét alig egy évtizeddel ezelőtt: 1967-ben a felszabadulásig, 1945-ig terjesztették ki. Újkori dokumentumgyűjteményét azonban már 1961-ben felállította és ha módjában volt, igyekezett beszerezni a legújabb korra vonatkozó múzeális értékű nyomtatványanyagot is. Kifejezetten tematikus gyűjtésre azonban csak egy alkalommal került sor: az „őszirózsás” forradalomról szóló fél évszázados jubileumi kiállítás megrendezésekor, 1968-ban. A Károlyi Mihály Emlékszobák gondozásának átvétele a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumtól is arra serkentett bennünket, hogy az 1918. évi polgári demokratikus forradalom korszakára vonatkozó kiegészítő célzatú gyűjtéssel, illetve beszerzéssel foglalkozzunk.

Mivel a Tanácsköztársaság témája – mindeddig – csak egy kis kamarakiállítás formájában szerepelt munkaterveinkben (1969-ben rendeztük a „Múzeum és könyvtár 1919-ben” c. kiállítást), ezért nem foglalkoztunk hangsúlyosan e korszak történelmi dokumentumainak a gyűjtésével. Egyébként is figyelembe kellett vennünk, hogy ez a téma a Munkásmozgalmi Múzeum gyűjtőkörébe tartozik és az általa megrendezett állandó kiállításon nagy hangsúlyt kap.

Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy mind a Népköztársaságra, mind pedig a Tanácsköztársaságra vonatkozóan nem lebecsülendő értékű dokumentumokkal rendelkezünk. Úgy gondoltam: a 60. évforduló méltó alkalmat nyújt arra, hogy e dokumentumgyűjteményünket katalógus-szerűen nyilvánosságra hozzuk.

*

A kellő áttekinthetőség kedvéért 1918–1919-es anyagunkat három fő csoportba osztottuk: a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság korszaka

mellett külön vettük a Szlovákiára vonatkozó dokumentumokat. Mindhárom fő csoporton belül külön soroljuk fel a plakátokat, röplapokat, egyéb nyomtatványokat és végül az iratokat.

I. A Népköztársaság időszakából gyűjteményünk a „Mindenkéhez” c. 1918. november 1-i kiáltványtól kezdve a hatalom átadását bejelentő „Magyarország népéhez!” c., 1919. március 21-i keltezésű hirdetményig számos fontos plakátot tartalmaz. Különösen a forradalom utáni első napok intézkedéseiről szóló falragaszokra utalhatunk. A neves plakátművészek alkotásai között hadd említsük meg a Vértes- és a Bíró-plakátokat. Unikális értékű a „Magyarország forradalmi szocialistái” aláírású plakát, amely a Lukács László volt miniszterelnök és társai elleni forradalmi fellépésre szólít fel.

Kevesebb a röplapok száma és főleg a győztes forradalom intézkedéseiről olvashatunk ezekben. A nyomtatványok sorában budapesti lappéldányok mellett egri és aradi újságot is találhatunk.

II. A Tanácsköztársaság időszakából a plakátok között fellelhetjük az Országos Propaganda Bizottság nagyméretű piros betűs falragaszait, köztük a híres „Be a Vörös Haderegbe!” szövegű felhívást. A Forradalmi Kormányzótanács számos rendelete is megvan a gyűjteményben.

A röplapok között egyedi értékű az a kiáltvány, amelyet Landler népbiztos intézett a megszálló területek vasutasaihoz, sztrájkra és fegyveres felkelésre szólítva fel őket a proletárdiktatúra érdekében.

Az egyéb nyomtatványok tartalmazzák a tanácsköztársasági törvénytervek füzeteit: a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit, a Vörös Újság, a Népszava, a Proletárjog egyes példányait.

III. Külön figyelmet érdemel a Szlovákiával, a volt felvidékkel kapcsolatos plakát- és nyomtatványanyagunk, amely főleg a nyitrai gyűjtemény révén dokumentum-jellegű áttekintést ad az impériumváltozás lefolyásáról és eseményeiről, a Monarchia összeomlásától a csehszlovák impérium létrejöttéig, bele értve az 1918-as őszirózsás és az 1919-es proletárforradalom, valamint a Tanácsköztársaság kisugárzó hatását erre a területre. Mindezekon kívül a gyűjtemény részét képezik a Szlovák Tanácsköztársaság történetével kapcsolatos plakátok, újságok, iratok és az eperjesi kiállítás fotokópiái.

*

Úgy vélem, hogy a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság korszakára vonatkozó dokumentumgyűjteményünk publikálása kettős haszonnal jár: a jövő feladatait illetően megmutatja mivel rendelkezünk, és egyben a hiányokra is figyelmeztet.

I.

NÉPKÖZTÁRSASÁG

1. Plakátok

- Udgy. 1963.8 „Kiáltvány az ország összes nemzetőreihez!” Fényes László, a magyar nemzetőrség kormánybiztosa által kiadott falragasz a nemzetőrség fizetéséről. 1918.
- Udgy. 1963.10 „A Köztársaság tízparancsolata”. Nagyalakú sárgult papíron feketebetűs szöveg. A Magyar Nemzeti Tanács 10 pontból álló felhívása mindenkihez. Bp. 1918.
- Udgy. 1963.11 „Mindenkire!” Nagyalakú feketebetűs plakát, amely bejelenti a Károlyi-kormány eskütételét és az államforma döntésével kapcsolatban az alkotmányozó gyűlés tervbe vett megalakulását. Aláírás: Károlyi Mihály miniszterelnök. Bp. 1918. november 1.
- Udgy. 1963.12 Feketebetűs plakát. a hadügyminiszter figyelmeztetése, hogy a Katonai Tanács feloszlásáról szóló hír nem felel meg a valóságnak. Bp. 1918. november.
- Udgy. 1963.16 A hadügyminiszter kiáltványa: „Ipari munkáskatonák!” Felszólítja őket, hogy a leszerelés után térjenek haza, mindenki kap munkát, vagy segélyt. A hátlapon a munkaközvetítő hivatalok címei. Közepes nagyságú plakát. Bp. 1918. november.
- Udgy. 1963.17 Behívási parancs! Bartha Albert hadügyminiszter az 1896–1900. korosztályokat katonai szolgálatra rendeli be. Nagyalakú, sárgult plakát. Bp. 1918. november 12.
- Udgy. 1963.18 Hirdetmény. Linder Béla hadügyminiszter rendelete, mely szerint a katonaság, vagy más hatóság részéről használatban tartott összes személy- és teherautó nyilvántartás céljából 1918. november 8-ig jelentkezésre beküldendő. Nagyalakú sárgult plakát, szélei szakadtak. Bp. 1918. november eleje
- Udgy. 1963.21 A Nemzeti és Katonatanács felszólítja Budapest összes katonáit, hogy a forradalom sikerének biztosítására jelentkezzenek csapattesténél. Nagyalakú, kék színű plakát, kicsit szakadt. Bp. 1918 november eleje.

- Udgy. 1963.23 Friedrich István hadügyi államtitkár jelentkezésre szólítja fel az önkéntes őrség katonáit. Közepes alakú plakát. Bp. 1918 november 5. A közepe rongyos.
- Udgy. 1963.24 Útmutatás olyan leszerelt katonák számára, akik gazdasági munkások, vagy cselédek voltak. A hadügyminiszter a népkormány nevében földet ígér nekik. Kis alakú plakát. Bp. 1918 november. Hiányos.
- Udgy. 1963.25 Hirdetmény! Dietz Károly főkapitány a különböző őrségek fegyverhasználatát szabályozza a rendőrség mintájára. Nagyalakú plakát. Bp. 1918 november 6.
- Udgy. 1963.26 Tengerészek! A Tengerész Katonatanács hatos bizottsága felszólítja a tengerészeket az óbudai tengerészeti laktanyába való jelentkezésre. Kis alakú plakát. Bp. 1918 november.
- Udgy. 1963.28 Felhívás! A Népőrség Központja felhívása a házőrségek megszervezésére. A kerületi népőrségi kirendeltségek jegyzékét is tartalmazza. Nagyalakú plakát. Bp. 1918 november 4.
- Udgy. 1963.29 Magyarország népéhez! Károlyi Mihály bejelenti, hogy átadja a hatalmat Magyarország népei proletariátusának. Kis alakú plakát. Bp. 1919 március 21. Szakadozott szélű.
- Udgy. 1963.43 A „Budapesti Hírlap” XXXVIII. évf. 255. számának plakát-szerű különnyomata, melyen a lap szerkesztősege és kiadóhivatala bejelenti csatlakozását a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Bp. 1918 október 31.
- Udgy. 1963.44 Kiáltvány, melyben a Károlyi-kormány bejelenti szándékát a béke megkötésére és az ország demokratikus átalakítását célzó reformokra vonatkozólag. Nagyalakú plakát. 1918 október 31.
- Udgy. 1963.46 Katonák! Linder Béla hadügyminiszter felhívása katonákhoz, melyben közli, hogy a kormány az összes harctereken beszüntette a további harcot. A katonák azonban ne tekintsek magukat legyőzötteknek. Megígéri, hogy a kormány gondoskodni fog róluk. Cél az örök béke. Nagyalakú plakát. Bp. 1918 november 1.
- Udgy. 1968.6.4 Várnai Zseni: Katonafiamnak c. verse plakáton. Méret: 68x61 cm. 1918.

- Udgy. 1968.6.9 Vértés: Ófelsége a király nevében. Rajzos. Méret: 140x120 cm. 1918
- Udgy. 1968.6.10 Vértés: Lukasics. Rajzos plakát. Méret: 140x120 cm. 1918.
- Udgy. 1968.6.11 Bíró: Búcsúztató. Kétféjű sast koporsóba záró őszirózsás katoná. Méret: 120x80 cm. 1918.
- Udgy. 1968.6.13 „Magyarország első népkormányá” kezdetű plakát, amely bejelenti a forradalom győzelmét. Aláírók a Károlyi-kormány tagjai. Méret: 120x80 cm. 1918. okt. 31.
- Udgy. 1972.3 „A Nemzeti Tanács védelme alatt” felíratú vörös színű plakát. Méret: 42x41 cm. 1918.
- Udgy. 1972.21.6 Katonák! Munkások! Polgárok! „Magyarország forradalmi szocialistái” aláírású plakát Lukács László és társai elleni fellépésre szólít fel. Méret: 54x80 cm. 1918.
- Udgy. 1958.951 Bodó József: A vén honvéd és fia c. verse, amely Petőfi szellemében köztársasági államforma mellett tör lándzsát. Méret: 54x60 cm. 1918
- Udgy. 1972.16 Károlyi Mihály a magyar forradalom vezére. Rajzos plakát. Méret: 60x40 cm. 1918. október 31.

2. Röplapok

- Udgy. 1961.3.1 A Katonatanács 9 pontból álló röpirata a frontokról hazatérő katonákhoz. Dátum nélküli, valószínűleg 1918 november–december.
- Udgy. 1963.84 Katonák! Munkások! Polgárok! Győztünk! A Magyar Nemzeti Tanács röplapja a Károlyi-kormány megalakulásáról. Kisméretű röplap. 1918 november.
- Udgy. 1963.88 Leszerelt katonák! Üzemekből elbocsátott munkások! Dávid százados részükre ellátást és katonai zsoldot ajánl, ha jelentkeznek. A Munkásotthon vezetősége nevében. Kisméretű röplap, rózsaszín papíron. 1918.
- Udgy. 1968.6.6 „Testvérek! Magyarok!” Aláírás: A magyar egyetemi ifjúság. Dátum: 1918. október 27.

- Udgy. 1968.6.7 „Katonák! Munkások! Polgárok!” A fegyverek beszolgáltatásáról. Aláírók: Károlyi Mihály, Csernyák Imre, Landler Jenő. 1918.
- Udgy. 1972.1 Tisztek! A Nemzeti Katonatanács felszólítása. 1918 november eleje.

3. Egyéb nyomtatványok

- Udgy. 1963.22 Az Országos Keresztényszociális Néppárt 41 pontból álló programja. Kétlapos nyomtatvány. Bp. é.n. Valószínűleg 1919 februárból.
- Udgy. 1963.93 Az „Egri Ujság” 1918–1919. évi 5. száma. Szakadt. 1919.
- Udgy. 1963.110 Az „Aradi Közlöny” 1918. dec. 20-i száma. 1918.
- Udgy. 1963.111 Az „Egri Hírlap” 1918. december 10-i száma. 1918.
- Udgy. 1968.6.2 A „Pesti Hírlap” 1918. nov. 1-i száma. 1918.
- Udgy. 1968.6.3 A „Pesti Napló” 1918. nov. 9-i száma. 1918.
- Udgy. 1969.98.1 Az „Új Nemzedék” 1919. jan. 26-i száma.
- Udgy. 1969.158.7 Az „Az Est” 1919. márc. 11-i száma.
- Udgy. 1969.200.7 Meghívó a Keresztény Szociális Néppárt értekezletére. 1919.
- Udgy. 1969.200.14 Nyomtatvány. Az ideiglenes Budapesti Központi Katolikus Tanács felhívása a magyar katolikus autonómia megalkotását célzó gyűléseken való részvételre. 1918.
- Udgy. 1969.200.16 A „Vallásvédelmi Szövetség” szervező bizottságának felhívása a fenti szövetség megalakítására. 1918.
- Udgy. 1969.201.1 Meghívó. A Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgybizottságának meghívója a pesti Vigadóban rendezendő műsoros ünnepélyre. 1919. január 6.
- Udgy. 1972.43 Brosúra. Bús Fekete László: Katonaforradalmárok. 1917 október.
- Udgy. 1972.69.3 Proletárok verses könyve. Szerk. Bresztovszky Ernő. 1919.

Udgy. 1975. 7 Brosura. A Függetlenségi Károlyi-párt szózata az országhoz. 1919.

II.

TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

1. Plakátok

Udgy. 1963.13 A Forradalmi Kormányzótanács I. sz. rendelete. Statárium! Középnagyságú plakát, sárgult papíron, szélei szakadozottak. Bp. 1919. március 21.

Udgy. 1963.14 A Forradalmi Kormányzótanács II. sz. rendelete. Szesztillalom. Közepes nagyságú plakát, szélei szakadozottak. Bp. 1919. március 21.

Udgy. 1963.15 A Forradalmi Kormányzótanács III. sz. rendelete. Fegyverviselés szabályozása. Közepes nagyságú plakát, szélei rongyosak. Bp. 1919. március 22.

Udgy. 1971.21.5 „Éljen a proletár uralom!” szövegű piros betűs plakát. Nagyméretű. Kiadó: Országos Propaganda Bizottság.

Udgy. 1971.21.1 Miért fogy a kenyér? Az O.P.B. plakátja. Piros betűs, nagyméretű.

Udgy. 1971.21.2 Nincs többé egyéni kisajátítás! Az O.P.B. plakátja. Piros betűs, nagyméretű.

Udgy. 1971.21.3 Proletárok rendet! Dolgozzatok! Magatoknak dolgoztok! Piros betűs, nagyméretű plakát.

Udgy. 1971.21.4 Be a Vörös Hadseregbe! Piros betűs, nagyméretű plakát.

2. Röplapok

Udgy. 1967.18.1 Vörös Katonák! Kiáltvány a Tanácsköztársaság katonáihoz. Aláírók: Böhm Vilmos, Kun Béla, Szántó Béla, Haurbrich József, Fidler Rezső. 1919.

- Udgy. 1967.18.2 Várnai Zseni: Vörös május c. verse. Vörös színű nyomással. 1919.
- Udgy. 1969.201.7 Az Új Lap politikai napilap fejlécével ellátott röplap közli a Forradalmi Kormányzótanács rendeletét, amely szerint papírhányra való tekintettel beszünteti a lap megjelenését. 1919.
- Udgy. 1972.2 A főváros valamennyi hivatalának, intézményének, üzemének és iskolájának vezetőihez és összes alkalmazottaihoz! Aláírások: Dienes László, Preusz Mór, Vincze Sándor. 1919. március 22. Hiányos szelű.
- Udgy. 1963.45 Kiáltvány, melyben Landler népbiztos a megszállott területek összes vasutasait sztrájkra és fegyveres felkelésre hívja fel a proletárdiktatúra érdekében. Kis alakú nyomtatvány. 1919.

3. Egyéb nyomtatványok

- Udgy. 1963.47 Tanácsköztársasági Törvénytár IV. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. 1919. május 22–június 9. Bp. 1919.
- Udgy. 1968.32 A Forradalmi Kormányzótanács rendeletei II. füzet. 1919. április 10–április 30. Bp. 1919.
- Udgy. 1969.99 Brosúra. Szántó Menyhért múzeum-igazgató: -Vezérfonal a Társadalmi Múzeum által a budapesti kerületi munkásbiztosító pénztár székházában 1919. április 20-tól május 31-ig rendezett népegészségügyi kiállításról.
- Udgy. 1963.27 Ujság. A Színházi Élet 1919. évfolyamának 14. száma. Szerk. Incze Sándor. Bp. 1919.
- Udgy. 1968.6.1 Ujság. A Pesti Hírlap 1919. március 22. száma.
- Udgy. 1968.32 A Forradalmi Kormányzótanács rendeletei. II. füzet. 1919. április 10–április 30. Bp. 1919.
- Udgy. 1969.158.8 Ujság. A Népszava 1919. május 15. száma.
- Udgy. 1972.51.20 Ujság. A Vörös Ujság 1919. június 7. száma.

- Udgy. 1969.158.8 Ujság. A Népszava 1919 május 15. száma.
- Udgy. 1972.51.20 Ujság. A Vörös Ujság 1919 június 7. száma.
- Udgy. 1972.51.10. Ujság. A Népszava 1919. március 22. száma. Kissé szakadt.
- Udgy. 1972.51.11 Ujság. A Népszava 1919. április 22. száma.
- Udgy. 1972.51.12 Ujság. Proletárjog 1919. július 5. száma
- Udgy. 1972.51.13 Ujság. Proletárjog 1919. július 12. száma.
- Udgy. 1972.51.14 Ujság. Proletárjog 1919. július 19. száma.
- Udgy. 1972.51.15 Ujság. Proletárjog 1919. március 29. száma.

4. Iratok

- Udgy. 1962.8 Hampel Gábor sorozási bizonyítványa. Bp. 1919 június 21.
- Udgy. 1962.12 Élelmiszerbeszolgáltatási elismervény. Veszprém, 1919. április 26.
- Udgy. 1966.25.8 Az Országos Lakásügyi Biztos intézkedése Pulszky Polyxenia lakásának mentesítése ügyében. 1919.

III. SZLOVÁKIA

- Udgy. 1966.1–17. A Szlovák Tanácsköztársaság történetével kapcsolatos plakátok, újságcikkek, iratok és kiállítás (Eperjes) fotókópiái.

a. Plakátok

- Udgy. 1963.48 Kundmachung. A csehszlovák pénzügyigazgatás rendelete a valutareformról. Német nyelvű, nagyalakú plakát. Pozsony, 1919. április 9.
- Udgy. 1963.49 Srobár Lőrinc, Szlovenszko kormányzásával megbízott miniszter, katonai szolgálatra hívja be

- Udgy. 1963.49 az 1898–99. évfolyamú szlovenszkói illetőségű férfiakat. Magyar nyelvű, igen nagy méretű plakát, a csehszlovák hadsereg elhelyezési rendjével. Pozsony, 1919.
- Udgy. 1963.50 Hirdetmény. A pénzjegyek lebélyegzésére rendelt állami bizottság rendelete, ill. hirdetménye a betétek végleges felszámolásáról. Magyar nyelvű, közepes méretű nyomtatvány. Nyitra, 1919. február vége.
- Udgy. 1963.51 Hirdetmény. A csehszlovák pénzügyigazgatás hirdetménye a bankjegybélyegzés lebonyolításáról. Magyar nyelvű, közepes nagyságú plakát. Nyitra, 1919. február 27.
- Udgy. 1963.52 Plakát. Gyürky Ferenc főjegyző által kiadott „Hirdetmény”, amely a cukorka-készítmények árát szabályozza. Magyar nyelvű, kisméretű plakát. Nyitra, 1918. december 2.
- Udgy. 1963.53 Plakát. Felhívás a cipőjegyek kiadásának rendjére és a cipőárakra vonatkozólag. Magyar nyelvű, kis méretű. Nyitra, 1919. november 29.
- Udgy. 1963.54 Plakát. Hirdetmény, melyben a város rendőrkapitánya a magyar belügyminiszternek az egyenruha viselésére (leszerelt katonák) vonatkozó rendeletét közli. Magyar nyelvű, közepes méretű plakát. 1918. december 6.
- Udgy. 1963.55 Hirdetmény. Srobár kormánybiztos Szlovenszko területén kihirdeti a statáriumot, tekintettel a Magyar Tanácsköztársaság megalakulására. Magyar nyelvű nagyméretű plakát. Bratislava, 1919. március 25.
- Udgy. 1963.56 Plakát. Srobár kormánybiztos által kiadott hirdetmény, melyben bejelenti, hogy a nyitrai törvényszéket, járásbírószágot és államügyészséget megszüntette, a tisztviselőket karhatalommal eltávolította, mert nem voltak hajlandók tót (sic!) nyelven működni és a csehszlovák hatóságok rendeleteit elfogadni. Magyar nyelvű. Pozsony, 1919. február 4.
- Udgy. 1963.57 Hirdetmény. A bankjegyek lebélyegzésére rendelt állami bizottság rendelete a bankjegybélyegzés rendjéről. Magyar nyelvű, közepes méretű plakát. Nyitra, 1919 március eleje.

- Udgy. 1963.58 Plakát. Kundmachung. Az 1963.49. lelt. számú magyar nyelvű hirdetemény német nyelvű változata. Nagyméretű plakát. Pozsony, 1919. február.
- Udgy. 1963.59 Plakát. Sloboda a spravodlivost' našim heslom! (Szabadság és igazság a mi jelszavunk.) Szlovák nyelvű, kisméretű plakát. 1919.
- Udgy. 1963.61 Plakát. Slováci! Szlovák nyelvű nacionalista plakát a magyar elnyomás alól felszabadult szlovákoknak. Kisméretű plakát. 1919.
- Udgy. 1963.64 Szlovák nyelvű hirdetemény a bankjegyek lebélyegzésének menetéről a nagytapolcsányi járásban. Közepes méretű plakát. 1919. március.
- Udgy. 1963.76 A „Výbor slovenských republikánov” kiáltványa. Cseh-ellenes, szlovák nyelvű. Kisméretű plakát. 1919 eleje.
- Udgy. 1963.77 Stredné dni Československého Červeného Križa. A Csehszlovák Vörös Kereszt plakátja. Masaryk Alice aláírásával. Kisméretű plakát. Prága, 1919 március.
- Udgy. 1963.100 Župný úrad práce pre zemedelské robotníctvo. Megyei hivatal a földmunkásság foglalkoztatására. Plakát. Nyitra, 1919.
- Udgy. 1963.92 Zobor hegyközség 1918 december 8-án rendkívüli közgyűlést tart. Közepes méretű plakát. Nyitra, 1918. nov. 26.
- Udgy. 1963.94 Figyelmeztetés. A zabori hegyközség figyelmeztetése a rézgalic átvételére. Magyar és szlovák nyelvű plakát. 1919.
- Udgy. 1963.95 Oznam-Hirdetemény. Az utazási igazolványok kiadásának szabályozása. Szlovák és magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1919. január 26.
- Udgy. 1963.96 A Szlovák Nemzeti Tanács rendelete: katonai egyenruhát csak a cseh hadsereg tagjai hordhatnak. Szlovák és magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1918. december
- Udgy. 1963.97 A Szlovák Nemzeti Tanács rendelete: a cégtáblák, hivatali feliratok ezentúl vagy csak szlovák, vagy szlovák és magyar nyelvűek lehetnek. Szlovák és magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1918. dec. 27.

- Udgy. 1963.98 Oznam. A vasutak katonai igazgatás alá helyezése. Szlovák nyelvű plakát. Nyitra, 1919. március 14.
- Udgy. 1963.99 Hirdetmény – Oznam. A kivetett védelmi pótdadó azonnali befizetéséről. Nyitra, 1919. március 19.
- Udgy. 1963.100 Oznam – Hirdetmény. A rendőrkapitány megtiltja március 15-e megünneplését. Szlovák és magyar nyelvű hirdetmény. Nyitra, 1919. március 8.
- Udgy. 1963.101 A bankjegyek és hadikölcsön kötvények lebélyegzésének határidejét március 12-ig meghosszabbították. Szlovák-magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1919. március 10.
- Udgy. 1963.102 A polgármester által kiadott Oznam – Hirdetmény: a le nem bélyegzett 1 és 2 koronás bankjegyeket mindenki köteles elfogadni. Szlovák és magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1919. március 12.
- Udgy. 1963.103 Vavro Srobár kormánybiztos Szlovenszko területén kihirdeti a statáriumot. Szlovák nyelvű plakát, közepes nagyság. Bratislava, 1919. március 25.
- Udgy. 1963.104 A lakáshivatal elnöke szabályozza a megürült lakások kibérlését. Szlovák és magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1919. január 24.
- Udgy. 1963.105 Ohlas – Felhívás. A Szlovák Nemzeti Tanács felszólítja a nem nyitrai katonákat, hogy hagyják el a várost. Szlovák-magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1918. december 12.
- Udgy. 1963.106 A Csehszlovák Nemzeti Tanács rendelete a város rendjének fenntartásáról és szabályozásáról. Szlovák nyelvű. Nyitra, 1918. december 18.
- Udgy. 1963.107 Ohlas – Hirdetmény. A Szlovák Nemzeti Tanács mindenkit felszólít adófizetési kötelezettségének teljesítésére. Szlovák-magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1918. december 19.
- Udgy. 1963.115 A Szlovák Nemzeti Tanács rendelete a kereskedők szapankészleteinek a kötelező bejelentéséről. Szlovák-magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1918. december 27.
- Udgy. 1963.116 A Szlovák Nemzeti Tanács rendelete a 15 mázsán felüli koks- és szénkészletek bejelentéséről. Szlovák-magyar nyelvű plakát. Nyitra, 1918. december 27.

- Udgy. 1963.117 A nyitrai rendőrkapitány utasításai a Szlovenszkóra kihirdetett statárium megvalósítására. Magyar-szlovák nyelvű plakát. Nyitra, 1919. március 27.
- Udgy. 1963.118 A Nyitrát megszálló cseh csapatok parancsnokának kiáltványa a város szlovák lakosságához. Nyitra, 1918. december 12.
- Udgy. 1963.119 A Katonai Parancsnokság rendelete a polgári személyek szállítása, az utazási engedélyek kiadása ügyében. Szlovák-magyar nyelvű nagyméretű plakát. Nyitra, 1918. december 21.
- Udgy. 1963.120 Vavro Srobár miniszter kiáltványa a magyar uralom mellett agitálók ellen. Szlovák nyelvű nagyméretű plakát. Bratislava, 1919. március 5.
- Udgy. 1963.121 Okánik zsupán rendelete az árak maximálásáról. Szlovák nyelvű, nagyméretű plakát. Nyitra, 1919. március 4.
- Udgy. 1963.123 Oznam — Értesítés. Ma és minden este Farkas Lajos hangversenyez. Szlovák-magyar nyelvű nyomtatvány. Nyitra, 1919.
- Udgy. 1963.124 Okánik Lajos zsupán szlovák-magyar nyelvű hirdetménye a csehszlovák kormány rendeletéről. Nyitra, 1918. december 21.
- Udgy. 1963.125 Szlovák nyelvű „Oznam” (hirdetmény) a pénz- és valutaügyi rendeletekről. Bratislava, 1919. április 9.
- Udgy. 1963.126 A csehszlovák katonai parancsnokság szlovák-magyar nyelvű hirdetménye a kijárási tilalomról és a rögtönítélő bíraskodásról. Nyitra, 1918. december 29.
- Udgy. 1963.127 Srobár kormánybiztos kihirdeti a statáriumot. Szlovák nyelvű plakát. Bratislava, 1919. március 25.
- Udgy. 1963.128 Srobár kormánybiztos rendelete alapján (kelt Bratislava, 1919. febr. 8.) Bederka helyi rendőrkapitány Nyitrán szabályozza a vendéglátóipari élelemárusítást (húst). Szlovák nyelvű plakát. Nyitra, 1919. március 22.
- Udgy. 1963.129 Rendelet a bérek kifizetéséről, az ipari üzemek működéséről. Szlovák nyelvű plakát. Kelt Nyitrán, 1919. március 15.

- Udgy. 1963.130 Srobár kormánybiztos által kiadott „Ohlas” (hirdetmény) a szlovák hivatalos nyelv bevezetéséről, a magyar nyelv használatáról. Szlovák nyelvű plakát. Bratislava, 1919. február 14.
- Udgy. 1963.132 Srobár kormánybiztos a tótországi (sic!) magyar izgatás elleni intézkedésekről. Magyar nyelvű plakát. Bratislava, 1919. március 5.
- Udgy. 1963.133 Srobár kormánybiztos a tótországi magyar izgatás elleni intézkedésekről. Az 1963.132 lelt. számú plakát szlovák megfelelője. Bratislava, 1919. március 5.
- Udgy. 1963.134 Rendelet a bankjegyek lebélyezéséről. Szlovák nyelvű plakát. Nyitra, 1919 március eleje.

b. Röplapok

- Udgy. 1963.60 Svojk k svojmu! A szlovák gazdák, kereskedők és iparosok nacionalista szellemű röpiparata Szlovákiának a magyar elnyomás alóli felszabadulásáról. 1919.
- Udgy. 1963.63 Za Slovenstvo! (A szlovákságért.) Szlovák nyelvű nacionalista röplap. Közepes méretű. 1918 december.
- Udgy. 1963.68 Olvasd! Terjeszd! Hirdesd! Röplap, amely arra szólít fel, hogy magyar nemzetiségét minden magyar külsőleg is juttassa kifejezésre az antant bizottság előtt. Nyitra, 1919. február 8.
- Udgy. 1963.70 Szlovák nyelvű röplap a gazdákhöz. Bp. 1918. június.
- Udgy. 1963.71 Pozor na falošných apoštolov z Pešti! (Vigyázat a hamis pesti apostolokra!) Kommunistaellenes szlovák nacionalista röplap. 1919.
- Udgy. 1963.72 Bratia Slováci! Szlovák nyelvű kommunista- és magyarellenes röplap. Nyitra, 1919.
- Udgy. 1963.73 Bratia Slováci! Szlovák nyelvű röplap, amely a csehek elnyomó törekvésére figyelmeztet, s a magyar néphatalom mellé hívja a szlovákokat. 1919.

- Udgy. 1963.78 „Slovenská odpoveď Maďarom” (Szlovák válasz a magyaroknak). Szlovák nyelvű magyarellenes röplap. 1918 vége.
- Udgy. 1963.82 Röplap a Károlyi-kormány pacifista politikájáról, s az entente-főparancsnokság utasításáról, hogy a csehek húzódnak vissza a demarkációs vonalra. 1918 vége.
- Udgy. 1963.91 Magyarok, tótok! Testvérek! Csehellenes, magyar nyelvű röplap. Szélei hiányosak. 1919.

c. Egyéb nyomtatvány

- Udgy. 1963.62 Ujság. Nedajme sa Slováci! Číslo 2. Kétfalpos újság. Kiadta a „Výbor právnych Slovákov”. (hű szlovákok bizottsága) 1919.
- Udgy. 1963.69 Meghívó a Sokol ünnepélyére. 1919. március 2-án. Szlovák nyelvű. Nyitra, 1919. március.
- Udgy. 1963.74 Ujság. Ujságkivágás az „Az Est” c. lapból. 120 cseh foglalta el Nyitrát. Bp. 1918. dec. 12.
- Udgy. 1963.83 Műsor. A nyitrai szociáldemokrata párt 1919 március 1-én tartandó kabaréjának műsora. Fehér papíron 2 „személyi jegy” a fenti műsorra, piros kartonon. 1919 március.

JEGYZET

1. Magyarország – az utódállamokhoz hasonlóan – az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásakor kitört polgári demokratikus forradalom győzelme után nyerte el állami függetlenségét. A népköztársaság kikiáltására 1918. november 16-án került sor. Hivatalosan azonban mind a köztársaság, mind pedig a népköztársaság elnevezést egyaránt használták. Semmiféle törvény, vagy rendelet nem foglalkozott az államforma eme megkülönböztető névhasználatával. Egyébként csak 1919. január 11-én ruházta fel a Nemzeti Tanács Károlyi Mihályt köztársasági elnöki minőségben ideiglenes államfővé.
2. *Bartha Albert* (1877–1960) 1918 november 9-én – Lindert felváltva – december 12-ig volt a Károlyi-kormány hadügyminisztere. A hadsereg balra tolódásának megakadályozására tett intézkedései miatt a katonatanács forradalmi tömegei tüntetésükkel lemondásra kényszerítették. A felszabadulás után mint a Független Kisgazdapárt politikusa, 1946. aug. 21-től 1947. március 14-ig volt honvédelmi miniszter.
3. *Friedrich István* (1883–1958) 1918-ban a Károlyi-kormányban hadügyi államtitkár. 1919. augusztus 6-án részt vett a Peidl-kormányt eltávolító puccsban. József főherceg megbízása alapján 1919. augusztus 7-től november 25-ig miniszterelnök, majd 1920. március 15-ig hadügyminiszter. Politikai pályája nem volt mentes kalandorságtól.
4. *Linder Béla* (1876–1962) Károlyi Mihály kormányának hadügyminisztere volt 1918. november 9-ig, majd december 12-ig a béketárgyalások előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter.
5. A szlovákiai vonatkozású anyaggal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a csehszlovák katonaság bevonásával párhuzamosan megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése. Vavro Srobár vezetésével Zsolnán (Žilina) 1918. december 10-től szlovák minisztérium működött, amely később, 1919. február 4-én Pozsonyba tette át a székhelyét. A teljhatalommal felruházott Srobár feladata volt az állami élet megszervezése Szlovákiában.

Dokumente der Volksrepublik und der Räterepublik in der Neuzeitlichen Dokumentensammlung des Ungarischen Nationalmuseum

Die zeitliche Grenze für die Sammeltätigkeit des Ungarischen Nationalmuseums wurde kaum vor einem Jahrzehnt, im Jahre 1967 bis zur Befreiung des Landes 1945 erstreckt. Seine Neuzeitliche Dokumentensammlung wurde 1961 ins Leben gerufen und wenn die Möglichkeit bestand, versuchte man Drucksachen von musealem Wert auch in Bezug auf die neueste Zeit zu erwerben. Bis hierher kam es nur einmal, 1968, zur ausgesprochen thematischen Materialsammlung: im Zusammenhang mit der Veranstaltung einer Jubiläumsausstellung anlässlich des 50. Jahrestages der bürgerlich-demokratischen Revolution 1918–1919. Unser Museum übernahm die Sorge für die Mihály Károlyi Gedenkstätte vom Museum der Ungarischen Arbeiterbewegung, dies eiferte uns an, ergänzendes Material zum Thema bürgerlich-demokratische Revolution 1918 zu sammeln.

Da das Thema der Räterepublik bisher in der Form einer kleinen Sonderausstellung in unseren Arbeitsplänen stand (1969 veranstalteten wir die Ausstellung „Museum und Bibliothek 1919“), bekam das Sammeln der historischen Dokumente dieser Periode kein besonderes Gewicht. Übrigens müssen wir von Auge halten: dieses Thema gehört zum Sammlungsbereich des Museums der Ungarischen Arbeiterbewegung und in seiner ständigen Ausstellung wird es ausführlich dargestellt.

Trotz alledem können wir die Bemerkung machen: wir besitzen nicht unterschätzbare Dokumente sowohl der Volksrepublik, als auch der Räterepublik. Ich war der Meinung, der 60. Jahrestag bietet uns die Gelegenheit, diese Dokumentensammlung der Öffentlichkeit katalogisch darzubieten.

*

Um der Übersehbarkeit willen teilten wir das Material von 1918–1919 in drei Gruppen: neben den Perioden der Volksrepublik und der Räte-

republik gehören die Dokumente bezüglich der Slowakei in eine Sondergruppe. In den drei Gruppen zählen wir die Plakate, Flugblätter, sonstige Drucksachen und zuletzt die Schriften voneinander getrennt auf.

I. Unsere Sammlung besteht aus zahlreichen wichtigen Plakaten aus der Periode der Volksrepublik von dem Aufruf „An Jedermann!“ vom 1. November 1918 bis zum Anschlag „An das Volk Ungarns!“ mit der Verkündigung der Machtübergabe, datiert am 21. März 1919. Hier können wir in erster Linie auf die Anschläge mit den Massnahmen der ersten Tage der Revolution hinweisen. Unter den Werken namhafter Plakatenkünstler seien hier die Vértés- und Bíró-Plakate erwähnt. Das Plakat mit der Unterschrift „Revolutionäre Sozialisten Ungarns“ ist einmalig, es fordert zum Auftreten gegen László Lukács, gewesenen Ministerpräsidenten und seine Gefährten auf.

Die Zahl der Flugblätter ist kleiner; sie enthalten zumeist über Anordnungen der siegreichen Revolution. In der Reihe der Drucksachen sind neben Budapester Exemplaren auch Zeitungen von Eger und Arad zu finden.

II. Aus der Periode der Räterepublik befinden sich unter den Plakaten die mit roten Buchstaben gedruckten, grossen Anschläge des Landeskomitees für Propaganda, darunter der berühmte Aufruf „Hinein in die Rote Armee!“. Auch mehrere Verordnungen des Revolutionären Regierungsrates liegen in der Sammlung.

Unter den Flugblättern ist jener Aufruf von einmaligem Wert, den der Volkskommissar Landler an die Eisenbahner der besetzten Gebiete richtete, sie für die Proletardiktatur zum Streik und bewaffneten Aufstand auffordernd.

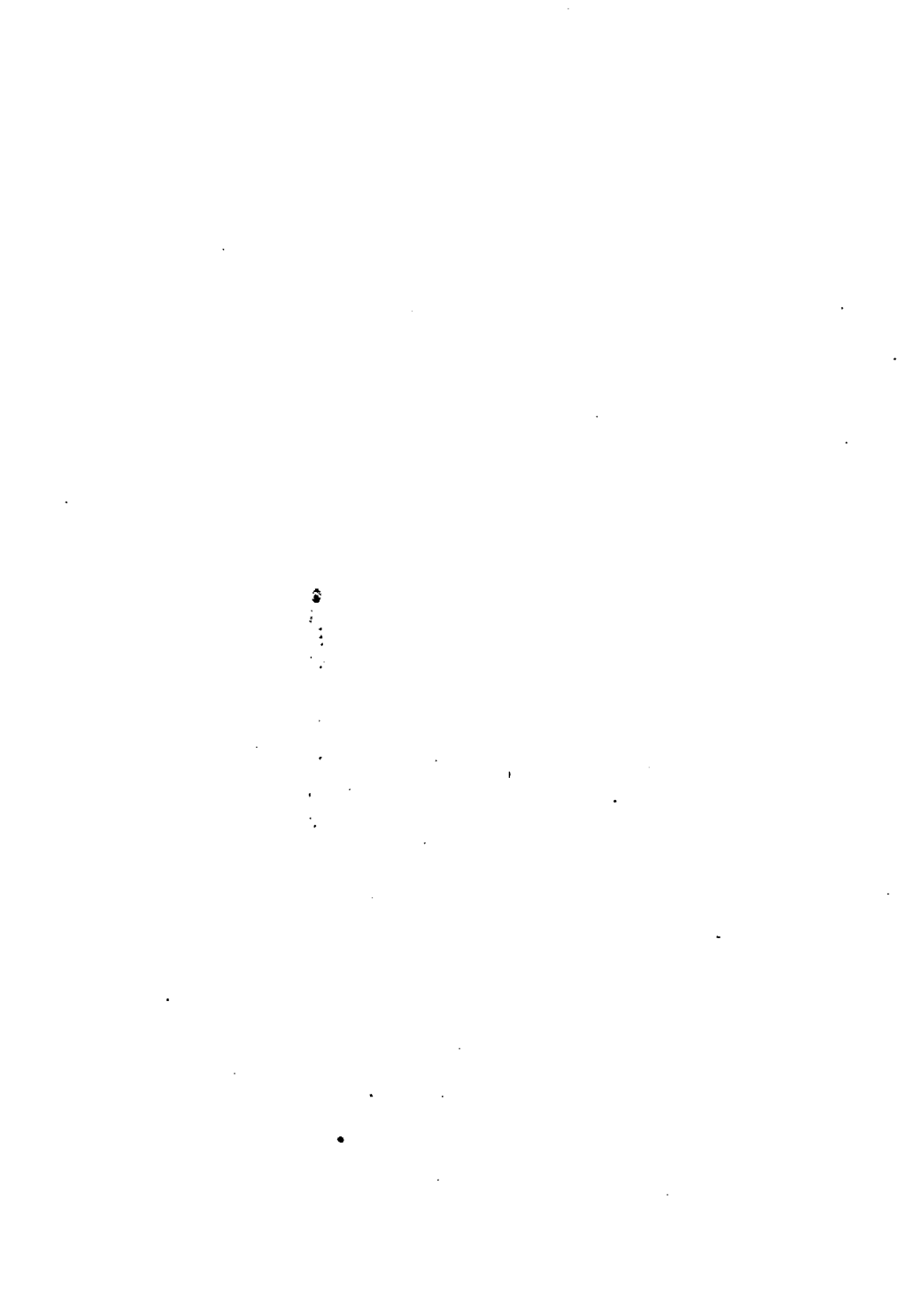
Die sonstigen Drucksachen enthalten die Hefte der Gesetzsammlung der Räterepublik: die Anordnungen der Revolutionären Regierungsrates, einzelne Exemplare der Roten Zeitung, Volksstimme und des Proletarrechts.

III. Besonders beachtenswert ist unser Plakaten- und Drucksachenmaterial in Verhältnis mit der Slowakei, mit dem ehemaligen Oberungarn, zumeist durch die Sammlung von Nyitra stellt es einen dokumentarischen Überblick von dem Ablauf und den Ereignissen des Imperiumwechsels, von dem Zusammenbruch der Monarchie bis zur Entstehung der tschechoslowakischen Macht, dazwischen auch von der ausstrahlenden Wirkung der bürgerlich-demokratischen Revolution 1918 und der Proletarrevolution 1919 auf dieses Gebiet. Darüber hinaus bilden einen Teil der Sammlung die Plakate, Zeitungen, Schriften im Zusammenhang mit der Slowakischen Räterepublik und die Fotokopien der Ausstellung in Eperjes.

*

Meines Erachtens dient die Publikation unserer Dokumentensammlung in Bezug auf die Volksrepublik und die Räterepublik zweierlei Zwecken: die zukünftige Aufgaben betreffend zeigt sie einerseits was wir jetzt besitzen und anderseits was uns noch fehlt.

Héri Vera

A Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott Lincoln éremsorozatról

1978 nyarán Soltész M. Kathryn – magyar származású amerikai tanárnő – igen nagy értékű ajándékkal gyarapította a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményét.

A könyvtártudományt oktató professzornő 24 darabból álló arany – Lincoln életének főbb eseményeit – és 36 darabból álló ezüst – John F. Kennedy élettörténetét feldolgozó – éremsorozatot adott át. Soltész M. Kathryn – igazi pedagógus és tudós lévén – azzal a szándékkal tette ezt, hogy választott hazája tragikus sorsú elnökeinek életútját itthon is minél többen megismerhessék.

Most, amikor ismét megköszönjük az értékes ajándékot, kedves kötelességünknek teszünk eleget, a professzornő kérésének megfelelően ismertetjük a Lincoln-émléksort.

Abraham Lincoln az Egyesült Államok 16. elnöke annak a válságos és mozgalmas időben felnövekvő nemzedéknek volt a tagja, amely még részt vett az indiánokkal vívott háborúkban, de a rendkívül gyors fejlődést is tapasztalhatta. Az Egyesült Államok gazdasági hatalmának megalapozását is láthatta, de a fejlődéssel egyidőben tanúja lehetett az amerikai Észak és Dél közötti ellentét kiéleződésének, amely végül a polgárháborúhoz vezetett. Az ő elnöksége alatt zajlott az évekig tartó és igen nagy véráldozatot kívánó háború, s ő volt az, aki megértette, hogy mindenáron ragaszkodni kell az Unió egységének fenntartásához. Az ő életében, politikai pályafutása alatt éleződött ki a rabszolgatartás kérdése, s elnöksége idején tisztán látta, hogy csak a rabszolgaság eltörlése lehet a probléma megoldása. Személyében olyan egyszerű, magát farmersorból felküzdő elnököt tisztelhetett országa népe, aki egy szabadságát csak nem régen kivívott népnek legjobb tulajdonságait testesítette meg. A puritánságot, szívós szorgalmat, a hitet a vállalt ügy győzelmében, aki végül életével és halálával bizonyította a hűséget elveihez. Emléke előtt tisztelegve

a Lincoln Mynt arany és ezüst emlékérem-sorozatot bocsátott ki 1973-ban, amelyhez egy illusztrált, Lincoln életét bemutató kötet is járult. Az emlékérmek az ún. „bostoni teadélután” 200. évfordulóján jelentek meg. Mint ismeretes, ezzel az eseménnyel – a Brit Kelet-Indiai Társaság egy hajója rakományának tengerbe szórásával – kezdődött az amerikai nép függetlenségi harca. (Noha a fegyveres harc 1775 nyarán tört ki.) S 190. évfordulóján annak, hogy 1783-ban Anglia elismerte az Egyesült Államok függetlenségét. Az életrajzi adatok részben Lincoln első, részben második önéletrajzi írásából származnak, az illusztrációk pedig az érmeiken látható képekkel azonosak.

Az érmeik Lincoln életének és politikai pályafutásának legfőbb eseményeit örökítik meg. Sorozat lévén, bizonyos formai megoldások azonos módon ismétlődnek meg a sorozat minden darabján. Pl.: az előlap felső félkörében látható THE LIFE OF LINCOLN felirat, a szöveg előtt és után 2–2 ötágú csillag alakú díszítmény, a kétszeres szegély, az előlap alsó félkörében a konkrét eseményekre utaló felirat, amely megismétlődik a hátlapon, s a babérkoszorúba foglalt szöveg. A hátlapi szöveget – bizonyos fokig eltérve a numizmatikai leírás adta követelményektől – minden esetben kiemelten nagybetűkkel adjuk. Ezeket a jegyeket az első érem leírásánál ismertetni fogjuk, de a további daraboknál fölöslegesnek tartjuk az állandó jegyek 24-szer való ismétlését. Ugyancsak jelezni fogjuk az első éremnél az átmérőt, de minthogy a sorozat minden darabja ezzel az átmérővel készült, többször nem térünk ki rá, a súlyt viszont minden esetben megadjuk, mert az változó. Az érmeik peremén minden esetben szerepel a 24KT–E.G.P. STERLING szöveg, mely az arany finomságára utal. A 00293 szám pedig azt jelzi, hogy a kiadott, számozott sorozatokból Soltész professzorasszony a 293. számú sorozatot kapta meg. Az életrajzi magyarázatot minden esetben Carl Sandburg tisztelettől áthathatott és költőien szép monográfiája alapján adjuk, természetesen a felhasznált hely megjelölésével. Az érmeik ismertetése után a hátlapon szereplő, s Lincoln önéletrajzából származó idézeteket Kiss Olga fordításában közöljük.¹

1. Előlap: kétszeres sima szegély, fent félkörben THE LIFE OF LINCOLN (mind a 24 esetben szerepel a felső félkörben), lent: KENTUCKY BIRTH, a mező előterében fiatal házaspár, az asszony fiatalabb gyermekét karján tartja, az apa egy kislányt vezet kézen, a háttérben faház.

Hátlap: minden esetben babérkoszorúba foglalt szöveg, fent félkörben ugyanaz a szöveg, mint az előlap alján: KENTUCKY BIRTH, a babérkoszorú szövege minden esetben Lincoln első, egyes szám első személyében írott önéletrajzából idézett.

„I WAS BORN FEBRUARY 12. / 1809. IN HARDIN COUNTY / KENTUCKY. MY PARENTS / WERE BORN BOTH IN OF VIR / GINIA, OF UNDISHTINGUISH / ED FAMILYES. MY MOTHER / WAS OF A FAMILY OF THE / NAME OF HANKS.” Arany, 39 mm – minden további példány átmérője is 39 mm –, (31,3 g). (1–2. kép) Ábrahám Lincoln – Thomas Lincoln és Nancy Hanks második gyermeke tehát 1809. február 12-én született Kentucky államban, Hedgenville mellett apjának farmján. Hamarosan (1811-ben) Knob Creekbe költöztek, s ott éltek 1816-ig, ekkor Indiana államba telepedtek át.

2. Előlap: lent félkörben INDIANA YEARS, a mezőben távolodó ekhós szekér, elől bal oldalon fiatal fiú, hátán batyuval néz vissza.

Hátlap: a megismételt főszöveg alatt: „REMOVED FROM KENTUCKY TO / WHAT IS NOW SPENCER COUNTRY / INDIANA, IN EIGHT YEAR! / IT WAS A WILD REGION WITH / MANY BEARS, MY MOTHER / DIED IN MY TENTHY YEAR.” (30,38 g) (3. kép) „Lincoln a farmerek gyermekeinek szokásos életét élte, erdőt irtott, bozótot vágott és égetett fel, fát hasogatótt... fogta az eke szarvát, boronált, ásott, ültetett, kapált, kaszált, tehenet fejt, segített... rönköket görgetni, kukoricát fosztani, disznót ölni.”³ Édesanyja a járványosan pusztító ún. tejbetegségnek esett áldozatul 1818-ban.

3. Előlap: lent félkörben: SISTER SARAH, a mezőben: vékony fiatalasszony sajtárt és fejőszéket tart, háttérben fiatal férfi, vállán baltával.

Hátlap: „HAD A SISTER, OLDER THAN / MY SELF, WHO WAS GROWN / AND MARRIED, BUT DIED / MANY TEARS AGO / LEAVING NO CHILD. ALSO A / BROTHER, YOUNGER, WHO / DIED IN INFANCY.” (30,17 g) (4. kép) „Lincoln nővére, Sarah – aki 1827-ben, 20 éves korában ment férjhez Aaron Grisbyhez – 21 éves korában gyermekágyi lázban meghalt. Lincolnt igen mélyen érintett testvére halála, és volt sógorával megszakította a kapcsolatot.”⁴

4. Előlap: lent félkörben: TRIP TO NEW ORLEANS, a mezőben folyón úszó hatalmas tutaj, megrakva hordókkal. Előtérben fiatal férfi kormányozza, háttérben egy másik férfi ülő alakja látható.

Hátlap: „WHEN NINETEEN, STILL RESIDING / IN INDIANA, MADE TRIP UPON A / FLATBOAT TO NEW ORLEANS, A / HIRED HAND, MERELY, AND A / SON OF THE OWNER; WITHAOUT OTHER ASSISTANCE, MADE / THE TRIP...” (29,69 g) (5. kép) „James Gentry, akinek nagykiter-

jedesű földjei voltak... egy vállalkozásra kiszemelte magának Abraham Lincolnt. Azzal bízta meg, hogy egy rakomány terményt szállítson a Mississippin New Orleansig. Abe lapos fenekű bárkát ácsolt össze, vastag tölgyfalánkokból kettős feneket készített, a fedélzeten kalyibát épített, egy pár orrevezőt, egy pár tatevezőt, egy vitorlarudat, meg egy csáklját faragott.”⁵ Az út három hónapig tartott, s érte 24 dollár bért kapott.

5. Előlap: MOVE THE ILLINOIS: a mezőben vegyes bolt belseje, jobb oldalon fiatal férfi a pultra támaszkodva vásárlójára figyel.

Hátlap: „AT TWENTY-ONE I CAME TO / ILLINOIS, MACON COUNTRY. / THEN I GOT TO NEW SALEM, IN MENARD COUNTY, WHERE / I REMAINED A YEARS AS A / SORT OF CLERK IN A STORE.” (29,81 g) (6. kép) 1829 őszén a Lincoln család – az özvegyen maradt apa újra megnősült, és felesége új házasságába három gyermeket hozott – Illinoisba költözik. Abraham egy darabig Offut kereskedő New Salem-i boltjában dolgozik. Családjá igen kemény tél után a következő tavasszal Coles megyébe költözik, de Abraham már nem megy velük tovább.⁶

6. Előlap: lent félkörben: BLACK HAWK WAR, a mezőben Lincoln kissé a jobb szélén áll, három felfegyverzett férfi néz fel rá.

Hátlap: „THEN CAME THE BLACK HAWK / WAR, AND I WAS ELECTED A / CAPTAIN OF VOLUNTEERS, A / SUCCESS WHICH GAVE ME / MORE PLEASURE THAN ANY / I HAVE HAD SINCE.” (30, 14 g) (7. kép) 1832 áprilisában Fekete Sólyom, a fox és sauk indián törzsek vezére átkelt e törzsekkel a Mississippin, hogy elfoglalja a Rock folyó mentén fekvő földeket. Különböző szerződésekkal ugyan visszaszorították az indiánokat a Mississippitől nyugatra fekvő területekre, de Fekete Sólyom tudta és hirdette, hogy a szerződéseket leitatott indiánokkal kötötték és szentesítették, és nem fogadta el jogosságukat, Lincoln mint önkéntes milicista bevonult és egy önkéntes csapat kapitányává választották.⁷

7. Előlap: lent félkörben: POSTMASTER AND SURVEYOR, a mezőben lombos fa a háttérben, előtérben ingujjra vetkőzött férfi méréseket végez.

Hátlap: „WAS APPOINTED POSTMASTER / AT NEW SALEM-OFFICE BEING / TOO INSIGNIFICANT TO MAKE / POLITICS AN OBJECTION. / SURVEYOR OF SANGAMON / OFFERED TO DEPUTE A POR / TION OF HIS WORK, I / ACCEPTED.” (30,68 g) (8. kép) „1833. május 7-án kinevezték Lincolnt New Salemben postamesternek. Ebben a minőségben jogában

állt elolvasni a hírlapokat, ... olvasta is olyan buzgón, mint soha azelőtt. Így mélyült el benne az a szokása, hogy élénk figyelemmel kísérje az újságokban megjelenő politikai tendenciák alakulását.”⁸ Még ez év őszén pedig Sangamon megye térképész földmérője felajánlotta, hogy Lincoln vegye át tőle a munka egy részét a lakásához közelebb eső területeken. Hat héten keresztül a szó szoros értelmében éjjel-nappal a földmérés elméletét tanulmányozta, végül teljesen kimerülve, de alaposan felkészülve elvállalta az állást.

8. Előlap: lent félkörben: ILLINOIS LEGISLATOR, a mezőben baloldalt cilindres férfi aktatáskával a hóna alatt, a háttérben oszlopos épület.

Hátlap: „THE ELECTION OF 1834 CAME, / AND I WAS ELECTED TO THE / LEGISLATURE BY THE HIGHEST / VOTE CAST FOR ANY CANDID / ATE. I WAS RE-ELECTED IN / 1836, 1838 AND 1840.” (30,89) (9. kép) 1834 augusztusában választották meg Illinois állam parlamentjét. Sangamon megyéből a whig pártiak Lincolnt is jelölték. 1376 szavazattal – mint második legtöbb szavazatot elérő – tagja lett az illinoisi parlamentnek. „Ebben a pozícióban jártasságot szerezhetett a törvényhozás, a parlamentális élet bonyolult játszmáiban, ... és megtanulhatta, hogyan kell eligazodni a politikai élet útvesztőiben.”⁹

9. Előlap: lent félkörben: SPRINGFIELD LAWYER, a mezőben bírói pulpitus előtt háromnegyed alakban Lincoln látható.

Hátlap: „ENCOURAGED TO STUDY LAW. / BORROWED BOOKS, AND WENT / AT IT IN EARNEST. STUDIED / WITH NOBODY. IN 1836 OBTAINED A LAW LICENSE, AND IN 1837 REMOVED TO SPRING / FIELD AND COMMENCED / PRACTICE.” (30,39 g) (10. kép) Ebben az időben Lincoln részt vett a törvényhozás munkájában, betöltötte régi állását, a földmérőt, de időt szakított arra is, hogy jogi tanulmányait is folytassa. Hamarosan ki-nevezték a springfieldi telekkönyvi hivatal vezetőjévé. 1836 augusztusában ügyvédi vizsgát tett, s ez év szeptemberében kapta kézhez ügyvédi engedélyét. John T. Stuarttal, politikai elybarátjával társul, és éveken keresztül zavartalan az együttműködés közöttük.¹⁰

10. Előlap: lent félkörben: MARRIAGE TO MARY TODD, a mezőben bal oldalon Lincoln, középen a menyasszony, jobb oldalon az esküvői szertartást végző pap látható.

Hátlap: „AFTER 1840 DECLINED RE-ELECTION / TO LEGISLATURE. ON HARRISON / ELECTORAL TICKED, 1840; ON THAT / OF CLAY IN

NOVEMBER / 1842, WAS MARRIED TO MARY, / DAUGHTER OF ROBERT S./TODD OF LEXINGTON.” (31,38 g) (11. kép) Lincoln 1840-ben jegyezte el Mary Toddot, 1841 újév napjára volt kitűzve az esküvő, de hirtelen felbontották az eljegyzés. Végül mindketten újra megfontolták a történeteket, s 1842-ben Charles Dresser tiszteletes adta össze Mary Toddot és Lincolnt.¹¹

11. Előlap: lent félkörben: THE LINCOLN FAMILY, a mezőben asztal körül ül Lincoln feleségével és három fiával.

Hátlap: „HAVE THREE LIVING, CHILDREN, / ALL SONS, ONE BORN 1843 / (ROBERT TODD), ONE IN 1850 / (WILLIAM WALLACE), AND ONE / IN 1853 (THOMAS TAD). LOST / ONE (EDWARD BAKER) WHO / WAS BORN IN 1846.” (31,72 g) (12. kép) Lincolnnak és feleségének négy fiúgyermek született. Robert, Edward, William és Thomas. Kettőt elvesztett közülük, Edwardot négyéves korában, 1850-ben; és William-et elnökké választásának évében. Lincoln gondos és szerető szülő lévén keservesen meggyászolta gyermekei halálát. Később a polgárháború idején gyakran segítette a gyermekeit veszített szülőket, emlékezve arra a fájdalomra, amit maga élt át, amikor fiai meghaltak.

12. Előlap: lent félkörben: UNITED STATES CONGRESSMAN, a mezőben Lincoln pulat előtt áll, beszédet mond, előtte a hallgatóság.

Hátlap: „IN 1846 WAS ELECTED TO THE / LOWER HOUSE OF CONGRESS, / AND SERVED ONE TERM ONLY, / COMMENCING IN DECEMBER / 1847 AND ENDING WITH THE / INAUGURATION OF GENERAL / TAYLOR IN 1849.” (31,36 g) (13. kép) 1846. januárjában 6340 szavazattal kongresszusi taggá választották Lincolnt, nem sokkal azután, hogy kitör a mexikói háború, amely 1847. szeptember 14-én ér véget Mexico City elfoglalásával. Lincoln kongresszusi tagságának érvénye 1847 decemberében kezdődik, s ekkor az egész család Washigtonba költözik.¹²

„1850 és 1860 között az ország lakossága 20 millióról 31 millióra növekedett, vagyis kétmillióval meghaladta Nagy-Britannia lélekszámát ... A Transzkontinentális vasút, a vasépitmények, az óceánjáró gőzhajók, a gőzgépekkel dolgozó gyárak tulajdonosai és igazgatói a földkerekség újfajta uraivá kezdtek válni... És jönnek, jönnek a technika egyéb vívmányai, a gőzgépk, a világitásra szolgál-

ló berendezések, a gyógyászatban alkalmazott érzéstelenítési módszerek, a Hoe-féle forgócilinderes sajtóprés, a vulkanizált kaucsuk és a fényképezés.” A republikánus párton belül (melynek Lincoln is tagja), és a demokrata párton belül is bizonyos átrendeződés megy végbe. Az abolicionizmus egyre erősödik, a rabszolgaság fenntartása vagy megszüntetése kielezi az amerikai Észak és Dél közötti ellentéteket.¹³

13. Előlap: lent félkörben: THE HOUSE DIVIDED, a mezőben Lincoln zsekketben drapériák előtt áll, kezét széttárja, egyikben papírlapot tartva beszédet mond.

Hátlap: „A HOUSE DIVIDED AGAINST IT / SELF CANNOT STAND. I BELIEVE / THIS GOVERNMENT CANNOT EN / DURE PERMANENTLY HALF-SLAVE / AND HALF-FREE. / REPUBLICAN STATE CONVENTION, / SPRINGFIELD ILLINOIS; / 16. JUNE, 1858.” (30,60 g) (14. kép) Springfieldben a republikánusok (a régi whig párt vette fel az új nevet) állami konferenciáján mondta el azt a híres beszédét, amelyben kétségét fejezte ki aziránt, hogy a rabszolgotartásban mutatkozó kettősséget fent lehet tartani. De kifejezte azt a meggyőződését is, hogy az Unió felbomlása nem lehet a megoldás. A fejlődés megkívánja az Egyesült Államok egységét, a „...megosztottság meg fog szűnni...”¹⁴

14. Előlap: lent félkörben: DEBATES WITH DOUGLAS. A mezőben amerikai zászlóval letakart asztal előtt áll Lincoln és beszédet mond. Háttérben a hallgatóság. Egy táblán felirat: ABE!

Hátlap: „...HE IS BLOWING OUTH THE / MORAL LIGHTS AROUND US, / WHEN HE (ti. Douglas) CON / TENDS THAT WHOEVER WANTS / SLAVES HAS A RIGHT / TO HOLD THEM...” (31,27 g) (15. kép) Még 1854-ben a demokrata Stephen Douglas törvényjavaslatot terjesztett elő, amely később „Nebraska-törvény” néven fog szerepelni az Egyesült Államok törvényhozásában. Lényege szerint: két terroriumot kell létesíteni, délen Kansast, északon Nebraskát. A két részen szavazást kell tartani, döntsön a lakosság, hogy szabad föld legyen-e vagy rabszolgotartó-e a rész, amelyen élnek. (Nebraska igen nagy kiterjedésű volt, nagyobb mint Kansas.) A Nebraska-törvényhez a déli képviselők kiegészítést javasoltak, amely hatályon kívül helyezte volna a „Missouri egyezményt” s ezzel eltörölték volna a szabad föld- és rabszolgotartó területek közötti határt. (Ennek eddig Missouri volt a határa.) 1858-ban a szenátusi választások előtt Lincoln és Douglas nyilvános vitasorozatot indít. Augusztus 12 és október 15 között az Egyesült Államok hét váro-

sában (Ottawában, Freeportban, Jonesboroban, Charlestonban, Galesburgban, Quincyben és Altonában) mérték össze személyes képességeiket és a két párt – melyet képviseltek – erejét, tömegekre gyakorolt hatását. Többnyire háromórás programok voltak, és a vita során minden lényeges kérdést érintettek. Bár Lincoln beszédeit mindig több tízezres lelkes tömeg hallgatta, szenátorra mégis a demokrata Stephen Douglast választották.¹⁵

15. Előlap: lent félkörben: NOMINATION FOR PRESIDENT, a mezőben Lincoln a jobb szélén áll, kezet fog az előtte álló férfiakkal.

Hátlap: „I ACCEPT THE NOMINATION / TENDERED ME BY CONVENTION ... / THE DECLARATION OF / PRINCIPALS AND SENTIMENTS ... / MEETS MY APPROVAL; AND IT / SHALL BE MY CARE NOT TO / VIOLATE, OR DISREGARD IT ...” (31,19 g) (16. kép) „Hogy a republikánus párt sikert arasson 1860-ban, olyan népi származású, elismert képességű vezetőre van szükség, akinek nincsenek megvédendő beszámolóí, és akiben nincs támadó jellegű radikalizmus... Maga szegény sorból származott, és ha mi ezeket a tényeket megfelelő módon a nép elé tudjuk tárni, higgye el, lesz... esélye.”¹⁶ Ezeket mondta a republikánus Jesse Fell nagykereskedő és nagybirtokos, amikor, ha nem is hivatalosan a republikánus párt véleményét ismertette Lincolnnal. 1860. május 16-án Chicagóban, a republikánus párt országos értekezletén Chase-t és Sewardot megelőzve Abraham Lincoln lett a párt hivatalos elnökjelöltje.

16. Előlap: lent félkörben: PRESIDENTIAL ELECTION, a mezőben távirógép mellett ülő emberek, Lincoln a jobb oldalon féltérdével székre támaszkodva figyel a gépet.

Hátlap: „IT LOOKS US IF THE CHICAGO / TICKET WILL BE ELECTED. I THINK / THE CHANCES WERE MORE THAN / EQUAL THAT WE COULD HAVE / BEATEN THE DEMOCRACY UNITED DIVIDED... IT'S CHANCE APPEARS INDEED VERY SLIM.” (32,09 g) (17. kép) Az országos választások 1860. november 6-án zajlottak. Lincoln este 9 órától a springfieldi táviróhivatalban ült, és figyelte az eredményeket. A Lincolnra leadott szavazatok száma: 1 millió 866 452 volt, így a demokrata jelöltet, régi politikai ellenfelét, Stephen Douglast legyőzve Abraham Lincoln lett az Egyesült Államok elnöke.¹⁷

17. Előlap: lent félkörben: FAREWELL TO SPRINGFIELD, a mezőben a vonatba beszálló Lincolnt látjuk, akit emberek gyűrűje vesz körül.

Hátlap: „HERE I HAVE LIVED A QUARTER / OF A CENTURY, AND HAVE / PASSED FROM A YOUNG MAN / TO AN OLD MAN... I BID YOU / AN AFFECTIONATE /FAREWELL.” (30,68 g) (18. kép) Lincoln 1861. február 11-én hagyta el eddigi otthonát, Springfieldet. A pályaudvaron mintegy ezren, barátai, ismerősei várták, hogy megegyeszer utoljára kezét szoríthassanak vele. És a tömeg így búcsúzott tőle: „Isten veled Abe!”¹⁸

18. Előlap: lent félkörben: FIRST INAUGURAL, a mezőben Lincoln esküt tesz a bibliára, amelyet bírói talárba öltözött férfi tart eléje.

Hátlap: „I AM LOTH TO CLOSE. WE ARE / NOT ENEMIES, BUT FRIENDS. / WE MUST NOT BE ENEMIES. / THOUGH PASSION MAY HAVE / STRAINED, IT MUST NOT BREAK / OUR BONDS OF AFFECTION.” (30,51 g) (19. kép) Megváltásával az amerikai Dél számára világos lett, hogy a rabszolgaságot ellenző, s az Unio egységét őrző politikus került az ország élére. Az eddig is éles ellentétek Dél és Észak között felgyorsították az eseményeket. Lincolnt figyelmeztették hívei, hogy óvakodjék a beiktatási ceremónián, mert az életére törek. Több összeesküvés szálait göngyölték fel, nem volt fölösleges az óvatosság. S miközben Lincoln városról városra haladva, fogadásokat adva, beszédeket tartva utazott Washingtonba, az eskütételre, 1861. február 4-én Montgomeyben megalakult a Konföderációs Államok ideiglenes kormánya – élén Jefferson Davis elnökkel. A Konföderáció azokat a rabszolgaság fenntartásához ragaszkodó déli államokat tömörítette, amelyek kiváltak az eddigi Unióból, nem ismerték el Lincolnt elnöknek, döntéseit nem tartották magukra nézve kötelezőnek. Az amerikai Dél tehát nyíltan kifejezésre juttatta elszakadási törekvését az „Uniótól”.¹⁹ A kongresszus 1861. február 13-án jelentette be hivatalosan Lincoln elnökségét... Március 4-én Lincoln letette a hivatali esküt Taney, a legfelsőbb bíróság elnökének kezében lévő bibliára.²⁰

19. Előlap: lent félkörben: EMANCIPATION PROCLAMATION, a mezőben Lincoln íróasztalnál ül és ír, a háttérben őt figyelő alakok.

Hátlap: „ALL PERSONS HELD AS SLAVES / WITHIN ANY STATE OR / DESIGNATED PART OF A STATE, / IN REBELLION AGAINST THE / UNITED STATES, SHALL BE THEN, / THENCEFORWARD, AND FOREVER FREE.” (31,44 g) (20–21. kép) A Konföderáció megalakulásával nyilvánvaló lett, hogy a tárgyalásos rendezés lehetősége megszűnt. A fegyvereké lett a döntés. A polgárháború rengeteg szenvedést zúdított az amerikai népre, s az első két év a Dél állandó győzelmét hozta. Lincoln és kormánya minden

lehetőséget – emberekben és anyagiakban – megadott az északi hadsereg főparancsnokának, McClellannek. Ennek ellenére a jobban felszerelt és nagyobb számú északi sereg állandó vereséget szenvedett, jobbik esetben visszavonult a kisebb létszámú, Lee vezette déli sereg elől.

1862. július 22-én Lincoln összehívta a minisztertanácsot, és eléjük terjesztette az Egyenlőségi Nyilatkozat első fogalmazványát. A kabinet egyetértett ugyan a Nyilatkozat kibocsátásával, mindössze az időpont megváltoztatását javasolták. A hadihelyzet ugyanis az Észak számára ebben az időben katasztrofális volt. Nagy vereséget szenvedtek el Richmondnál, majd Bull Run mellett. Végre Antietamnál az északi sereg fölénybe került, ezt az alkalmat használta ki Lincoln és közzétette az előzetes Egyenlőségi Nyilatkozatot.²¹

1863. január 1-én pedig a végleges proklamációt is kibocsátja, amely kimondja: „...mindama személyek, akik rabszolgaságban tartatnak bármely olyan állam vagy államrész területén, amelynek lakossága fenti időpontban lázadásban van az Egyesült Államok ellen, attól fogva mindörökre szabadnak nyilvánítandók és az Egyesült Államok végrehajtó kormánya, katonai és tengerészeti hatóságait is beleértve el fogja ismerni és meg fogja védeni az ilyen személyek szabadságát, és semmilyen aktussal nem fogja akadályozni őket a tényleges szabadságuk megszerzésére irányuló erőfeszítéseikben”.²²

20. Előlap: lent félkörben: COMMANDER-IN-CHIEF, a mezőben Lincoln íróasztalnál ül és levelet ad át egy szalutáló katonának.

Hátlap: „THE GOVERNMENT WILL / SUPPORT YOU TO THE UT MOST / OF ITS ABILITY...BEWARE OF / RASHNESS, BUT ENERGY, AND / SLEEPLESS VIGILANCE, GO / FORWARD AND GIVE US / VICTORIES.” (30,84 g) (22. kép) Lincoln „nemcsak” az Egyesült Államok elnöke volt, hanem a polgárháború idején a katonai vezetést is részben ő irányította. A parancsnokok kiválasztásában igen körültekintően járt el. A pillanatnyi rokonszenv vagy ellenszenv megnyilvánulásoktól nem hagyta magát befolyásoltni. Sokáig kitartott McClellan – a főparancsnok – mellett, amíg lehetségesnek tartotta, hogy megszerzi a győzelmet, de megvált tőle, amikor ezt a hadihelyzet indokolta. Mindvégig – néhány személyes hibája ellenére is – kitartott Grant tábornok mellett, akit kiváló katonának tartott, majd kinevezte a hadsereg főparancsnokává, s a végső győzelmek Grantnak voltak köszönhetőek. Fialat tisztekre is fontos posztokat bízott, ha meggyőződött alkalmasságukról, mint ezt Sherman esetében is tette.

21. Előlap: lent félkörben: GETTYSBURG ADDRESS, a mezőben: háttérben

Lincoln beszédet mond, az előtérben a nézőnek háttal álló alakok. Némelyik fedetlen fejjei a beszédet hallgatja.

Hátlap: „THAT THIS NATION, UNDER / GOD, SHALL HAVE A NEW BIRTH / OF FREEDOM – AND THAT GOVERNMENT OF THE PEOPLE, / BY THE PEOPLE, FOR THE / PEOPLE, SHALL NOT PERISH / FROM THE EARTH.” (30,76 g) (23. kép) 1863. november 19-én avatták fel a gettysburgi katonai temetőt. A szertartásra az elnököt is meghívták. Az avató beszéd megtartására Edward Everettet, Massachusetts kormányzóját kérte fel a rendező bizottság. Az esemény napján az idős, köztisztvisletben álló politikus közel kétórás beszédet mondott, majd a baltimorei dalárda szereplése után Lincoln emelkedett szólásra, és elmondta 11 mondatból álló, 3 percig tartó beszédét. A rövid, de drámai beszédben összefoglalta az Egyesült Államok keletkezését, tisztelgett az elesett katonák előtt, akik a nemzetet, és annak alapelvét, az egyenlőséget védelmezve haltak meg. Előretekintett, reménykedve, hogy megvalósul a győzelem és belőle valódi demokrácia fog fakadni.²³ A beszédnek – noha gondosságát, és kerek mivoltát mindenki elismerte – nem volt egyértelműen pozitív visszhangja. De ebben már annak is szerepe volt, hogy ha hivatalosa nem is, de megkezdődtek a következő elnökválasztási kampány előcsatározásai.²⁴

22. Előlap: lent félkörben: SECOND INAUGURAL, a mezőben Lincoln szemüvegesen, asztalka előtt ül és beszédet mond, háttérben a rá figyelő alakok.

Hátlap: „WITH MALICE TOWARD NONE; / WITH CHARITY FOR ALL; WITH / FIRMNESS IN THE RIGHT, AS / GOD GIVES US TO SEE THE / RIGHT, LET US STRIVE ON TO / FINISH THE WORK / WE ARE IN...” (30,58 g) (24. kép) 1863 végén, 1864 elején Lincoln népszerűsége csökkent. Sokan támogatták volna Chase, az eddigi pénzügyminiszter jelölését, vagy Grant tábornokét, akit Lincoln nevezett ki a hadsereg főparancsnokává. Lincolnnak hibájául rótták fel „lassú észjárását”, „erélytelenségét”, „sületlen vicceit”, gúnyt úztek előnytelen külsejéből. De a nép – származása és egész habitusa révén – maga közül valónak érezte, tisztelte humanizmusát, és azt a szívszívó hitet a győzelemben, amely nélkül nagy ügyet védelmezni nem lehet. Az egyszerű katonák Lincolnt akarták látni vezetőjükül, és a republikánus pártnak tudomásul kellett venni, hogy a háború sikeres befejezéséhez szükség van Lincoln személyére. 1864. június 7-én nyílt meg a párt – új nevén Nemzeti Unió Pártja – országos elnökjelölő kongresszusa, és 506 szavazattal (a Grantra leadott 22 ellenében) újra Lincoln lett a párt hivatalos elnökjelöltje.²⁵ Alenökké a tennessee-beli Andrew Johnstont választották. Demokrata ellenfele Mclellan, a polgárháború volt fővezére lett.²⁶

1864. november 8-án Abraham Lincolnt másodszor is megválasztják az Egyesült Államok elnökévé, hitet téve eddigi politikája és célkitűzései mellett. Lincoln 2 millió 202 831 szavazatot, Mclellan 1 millió 797 119 szavazatot kapott.²⁷

23. Előlap: lent félkörben: FORD'S THEATRE, a mezőben színházi páholy látható, Lincoln és felesége az előadásra figyelnek, a háttérben egy Lincolnra pisztollyal célzó férfi alakja látható.

Hátlap: „IF THIS COUNTRY CANNOT BE / SAVED WITHOUT GIVING UP / THAT PRINCIPAL / LIBERTY FOR ALL MAN / ... I WOULD RATHER / BE ASSASSINATED ON THIS / SPOT THAN TO SURRENDER IT.” (31,52 g) (25. kép) 1865. április 3-án a Konföderáció utolsó nagy erőssége, Richmond megadta magát. A hadjáratot Grant tábornok vezette, és a kapituláció feltételeit is ő diktálta a nagyrebecsült ellenfélnek, Lee-nek. A háború véget ért. 620 ezer amerikai pusztult el a polgárháború évei alatt. „A rengeteg kín és áldozat nem merült feledésbe. A gyűlölet...sokáig nem hamvad ki.”²⁸

1865. április 14-én a Ford Színházban John Wilkes Both, az elnöki páholyban ülő elnököt egy, a páholy falába vágott nyílásból közvetlen közletről lelövi.²⁹

24. Előlap: lent félkörben: THE MEMORIAL, a mezőben Lincoln ülőszobra látható.

Hátlap: „IN TIMES LIKE THE PRESENT, / MEN SHOULD UTTER NOTHING / FOR WITH THEY WOULD NOT / WILLINGLY BE RESPONSIBLE / THROUGH TIME AND ETERNITY.” (31,59 g)

Az emlékmű nem a sokat dolgozó, gondolkodó és szenvedő embert örökíti meg. Az ülőszobor a hatalom biztonságának a szimbóluma.

LINCOLN ÉLETE

– az érmék hátlapjának szövegfordítása –

1. SZÜLETÉS KENTUCKYBEN

„1809. február 12-én születtem Kentuckyben, Hardin megyében. Szüleim mindketten Virginiában születtek egyszerű családból. Anyám egy Hanks nevű családból származott.”

2. INDIANAI ÉVEK

„Nyolc éves koromban átköltöztünk Kentuckyból Indianába a mostani Spencer megyébe. Vad vidék volt, ahol sok medve élt. Anyám tíz éves koromban halt meg.”

3. SARAH NŐVÉR

„Volt egy nővérem, aki mihelyt felnőtt, férjhez ment, de jó néhány évvel ezelőtt (1828) meghalt. Gyermek nem maradt utána. Egy fiatalabb fiútestvérem is meghalt gyermekkorában.”

4. KIRÁNDULÁS NEW ORLEANSBA

„Tizenkilenc éves koromban, amikor még Indianában laktunk, én, a bérelt kéz, minden segítség nélkül, egy laposfenekű bárkán a tulajdonos fiával együtt kirándulást tettünk New Orleansba.”

5. ÁTKÖLTÖZÉS ILLINOISBA

„Huszonegyévesen kerültem Illinoisba, Macon megyébe. Innen a Menard megyében lévő New Salembe költöztem, ahol évekig voltam bolti eladó.”

6. A FEKETE SÓLYOM ELLENI HÁBORÚ

„Amikor kitört a Fekete Sólyom elleni háború, az önkéntesek kapitányának neveztek ki. Ez a siker olyan nagy örömet okozott nekem, melyhez hasonlót azóta sem éreztem az életben.”

7. POSTAMESTER ÉS FÖLDMÉRŐ

„Kineveztek New Salem postamesterének, mert túl jelentéktelen volt ahhoz, hogy politikai nézeteim akadályozták volna az ide való kinevezést. Sangamon megye földmérője felajánlotta, hogy munkájának egy részét átadja nekem. Elfogadtam.”

8. ILLINOIS-I TÖRVÉNYHOZÓ

„Az 1834-es választáson az összes többi jelölt közül a legtöbb szavazattal beválasztottak a törvényhozó testületbe. 1836-ban, 1838-ban és 1840-ben újraválasztottak.”

9. SPRINGFIELDI ÜGYVÉD

„Ösztönzések hatására jogot tanultam. Könyveket kölcsönöztem és nagyon komolyan vettem. Egyedül tanultam. 1836-ban kaptam meg az ügyvédi engedélyemet és 1837-ben Springfieldbe költöztem, ahol megkezdem működésemet.”

10. HÁZASSÁG MARY TODDAL

„1840 után elhárítottam újválasztásomat, 1840-ben Harrison választási lajstromán és 1844-ben Clay ticketjén. 1842-ben feleségül vettem a lexingtoni Robert S. Todd Mary nevű leányát.”

11. A LINCOLN CSALÁD

„Három élő gyermekem van, mind fiú: egy 1843-ban (Robert Todd), a másik (William Wallace) 1850-ben és egy (Thomas Tad) 1853-ban született. Az 1846-ban születettet (Edward Baker) 1853-ban vesztettük el.”

12. EGYESÜLT ÁLLAMOK KONGRESSZUSI TAGJA

„1846-ban a Kongresszus alsó házában taggá választottak. Csak egy időszakot szolgáltam 1847 decemberétől 1849-ig, Taylor tábornok beiktatásáig.”

13. A MEGHASONLOTT HÁZ

„Az önmagával szemben meghasonlott Ház nem maradhat fenn tovább. Úgy hiszem, hogy ez a kormányzat nem lehet tartós, ha félig rabszolgatartó félig pedig szabad.” Republikánusok Állami Pártkonferenciája. Illinois. 1858. június 16.

14. VITÁK DOUGLASSAL

„..... ő (Douglas) kioltja körülöttünk az erkölcs lángját, amikor azt állítja, hogy mindenkinek, aki rabszolgákat akar tartani, joga is van hozzá...”

15. ELNÖKJELÖLÉS

„A pártértkezelet által felajánlott elnökjelölést elfogadom. A fő irányelvek és érzések kinyilvánítását...helyesléssel fogadom. Gondom lesz rá, hogy meg ne sértsem s mindenkor tekintetbe vegyem azokat.”

16. ELNÖKVÁLASZTÁS

„Úgy néz ki, hogy a chicagói jelölő lista kerül megválasztásra. Azt hiszem az esélyek nagyobbak lennének, ha az egységes demokrata fronttal küzdöttünk volna meg. Miután kettévált, a lehetőség rosszabbnak tűnik.”

17. BÚCSÚ SPRINGFIELDTŐL

„Negyedszázadot éltem le itt, fiatal éveimtől az öregkorig töltöttem itt életemet. Elérzékenyült szívvel mondok istenhozzádot.”

18. ELSŐ SZÉKFOGLALÓ BESZÉD

„Vonakodva fejezem be. Nem ellenségek vagyunk, hanem barátok. Nem szabad ellenségnek lennünk. A szenvedély talán veszített erejéből, egymáshoz való kötődésünknek nem szabad szétszakadnia.”

19. FELSZABADÍTÁSI NYILATKOZAT

„Mindazok a személyek, akik rabszolgaként élnek bármely államban, vagy államrészen, melynek lakossága lázadásban áll az Egyesült Államok ellen, ettől az időtől fogva mindörökre szabadok legyenek.”

20. FŐPARANCSNOK

„A kormány a legjobb tudása szerint fogja önt támogatni. Elhamarkodottságtól óvakodva, de energiával és fáradhatatlan éberséggel haladjon előre a győzelemért.”

21. GETTYSBURGI BESZÉD

„Hogy ez a nemzet Isten segedelmével újjászülessék a szabadságban s hogy a népek a nép által s a népért való kormányzása soha ne szűnjék meg a földön.”

22. MÁSODIK SZÉKFOGLALÓ

„Bárki iránt táplált rosszakarata nélkül s mindenkivel szembeni jószándékkal, a jog szilárd tekintetbe vételével, ahogy Isten azt nekünk látni engedti, küzdjünk azért, hogy a megkezdett művet befejezhessük.”

23. FORD SZÍNHÁZ

„Ha ezt az országot csak úgy lehet megmenteni, hogy fel kell adni a legfontosabbat (az emberek szabadságát), akkor inkább a helyszínen kivégeztetném magam, minthogy ezt megtegyem.”

24. EMLÉKMŰ

„A mai időkben az embereknek csak olyasmit szabadna kimondaniuk, amiért önként felelősséget is vállalnak az idők végtelenségéig.”

JEGYZETEK

1. Szerző itt köszöni meg az életrajzi idézetek fordítójának gondos munkáját. E gondosságnak köszönhető, hogy az Egyesült Államok speciális politikai berendezkedésére utaló szakkifejezések fordítása közben a szerzőnek is alkalma adódott azok mélyebb megismerésére.
2. *Sandburg, Carl*, Abraham Lincoln (Bp. 1965.) 14–15.
3. *Sandburg*, 21.
4. *Sandburg*, 22–23.
5. *Sandburg*, 26.
6. *Sandburg*, 29.
7. *Sandburg*, 38.
8. *Sandburg*, 45–46.
9. *Sandburg*, 52.
10. *Sandburg*, 62–64.
11. *Sandburg*, 94.
12. *Sandburg*, 102–104.
13. *Sandburg*, 137.
14. *Sandburg*, 166.
15. *Sandburg*, 167–173.
16. *Sandburg*, 176., 206.
17. *Sandburg*, 214.
18. *Sandburg*, 230.
19. *Sandburg*, 224.
20. *Sandburg*, 247.
21. *Sandburg*, 366.
22. *Sandburg*, 397.
23. *Sandburg*, 509.

24. *Sandburg*, 510–12.
25. *Sandburg*, 588–89.
26. *Sandburg*, 636.
27. *Sandburg*, 692.
28. *Sandburg*, 778.
29. *Sandburg*, 798.

Über ein Geschenk an das Ungarische Nationalmuseum: die Lincoln - Münzenreihe

Sie schenkte eine 24 Stücke enthaltende Münzenreihe aus Gold, die die bedeutenderen Ereignisse des Lebens vom Präsidenten Lincoln, und eine 36 Stücke enthaltende Münzenreihe aus Silber, die das Leben und die politische Laufbahn des Präsidenten Kennedy darstellen.

Diese Grossmut stammt aus jener Absicht der Professorin, den Lebenslauf beider Präsidenten tragischen Schicksals durch die Darstellung der Münzen auch in ihrer Heimat bekannt zu machen.

In der Darstellung der Münzen (in dieser Nummer der Lincoln-Denk-münzen) und in der Übersetzung der aus Lincolns Selbstbiographie stammenden knappen, aber über die Zeit sehr vielsagenden Texte auf der Kehrseite der Münzen wurden die Mitarbeiter des Museums einerseits vom Wert des Geschenks und anderseits von der gern angenommene Verpflichtung geleitet.

Da jede Münze je eine wichtige Periode in der Geschichte des Lebens von Lincoln und der Vereinigten Staaten zeigt, versuchten wir das dargestellte Ereignis mit einigen Worten zu deuten. (Zur Hilfe nahmen wir in jedem Falle die Abraham Lincoln-Monographie von Carl Sandburg, Budapest, 1956.)

Wir zeigen jede Vorderseite und bei zwei Münzen auch die Kehrseite mit Fotos vor.

In einigen Fällen wichen wir von den Regeln der numismatischen Beschreibung ab, das geschieht aber um der Übersehbarkeit willen.

Die Übersetzung des selbstbiographischen Textes teilen wir nach der Beschreibung der Münzen extra mit, um sie auch in ihrer Zusammenhang deutlich zu machen.

Für das wertvolle Geschenk sagt die Verfasserin auch im Namen ihrer Kollegen erneut Dank.

1. Születés Kentuckyben

2. Születés Kentuckyben
az érem hátlapja

3. Indianai évek

4. Sarah nővér

5. Kirándulás New Orleansba

6. Átköltözés Illinoisba

7. A Fekete Sólyom elleni háború

8. Postamester és földmérő

9. Illinoisi törvényhozó

10. Springfieldi ügyvéd

11. Házasság Mary Todd-al

12. A Lincoln család

13. Egyesült Államok Kongresszusi tagja

14. A meghasonlott ház

15. Viták Douglassal

16. Elnökjelölés

17. Elnökválasztás

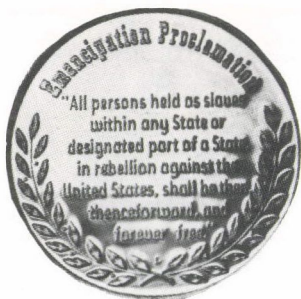
18. Búcsú Springfieldtől

19. Első székfoglaló beszéd

20. Felszabadítási Nyilatkozat

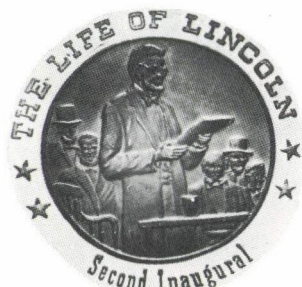
21. Felszabadítási Nyilatkozat
az érme hátlapja

22. Főparancsnok

23. Gettysburgi beszéd

24. Második székfoglaló

25. Ford Színház

26. Emlékmű

F. Gát Eszter

Belgium és Hollandia hangszergyűjteményeiről

1978 telén Belgiumban és Hollandiában jártam tanulmányúton. Időm java részét a Brüsszeli Hangszermúzeumban, Európa egyik legjelentősebb hangszergyűjteményében, egy-egy hetet pedig az anwerpeni Vleeshuis múzeumban ill. a hágai Városi Múzeumban töltöttem.

A múzeumi látogatások alkalmával a szűken vett hangszeres szakmai kérdéseken túl, egyéb, általános múzeumi kérdések is szóba kerültek.

Az alábbiakban néhány, más múzeumi területen is hasznosítható tapasztalatomat szeretném átadni. (A közölt adatok az 1977-es évre vonatkoznak.)

Brüsszeli Hangszermúzeum

A hangszergyűjtemény a Konzervatórium mellett működik, de gyakorlatilag attól független, önálló. A múlt század második felében alakult ki, nagyjából egyidejűleg a kölni Heyer (mai lipcsei hangszermúzeum) és a párizsi Konzervatórium gyűjteményeivel. Megalapítója V. C. Machillon hangszergyáros. Felkes gyűjtőmunkája és áldozatkész vásárlásai során megszerzett hangszerek képezik ma is a gyűjtemény gerincét. Machillon munkája az a hangszerkatalógus is, melynek első kötete 1880-ban jelent meg, s hamarosan 4 másik kötet is követte. Az akkor felállított katalogizálási szisztémát és az ott szereplő leltári számokat ma is használják. A gyűjtemény mintegy 5000 tárggyal rendelkezik. Az anyagot tíz különböző épületben, régi lakóházakban helyezték el, ebből kilenc viszonylag egymáshoz közel található.

Az épületeket funkció szerint csoportosították: külön épületben nyert elhelyezést a zongora raktár, külön-külön egyéb hangszerek raktára, az

irodák, az állandó kiállítás, és egy nagyon szép, régi házban rendezik az időszaki kiállításokat és koncerteket. Az alkalmazottak száma kb. 30–40 fő. A takarítónők kivételével majdnem mindenki részidőben foglalkoztatott.

Technikai személyzet (fotós, raktárkezelő, klímaberendezés kezelő stb.) 10 fő, muzeológus 10–12 fő, adminisztrátor 1, restaurátor 2 fő, őrk 3 fő. A brüsszeli hangszermúzeum a világ egyik legjelentősebb hangszergyűjteménye; európai műzei és népi hangszereit, valamint Európán kívüli népek hangszereit is gyűjtik. A gyűjtemény egy része állandó kiállításokon tekinthető meg. A kiállítás európai anyagának elrendezése részben időrendi, részben zenetörténeti szempontok figyelembe vételével történt.

A látogató számára azonban nem ad folyamatos összképet, mert a XVI. századi anyag olaszországi, a XVII. század hangszerei Németalföldön készültek. A XIX–XX. századi hangszerek túlnyomó része belga készítmény. Habár a zenei életnek valóban fontos súlypontjai az adott korban ezek az országok voltak, a hangszerek fejlődéséről, használatáról a látogató a kiállítás megtekintésével sem kaphat egységes képet.

Az Európán kívüli népek hangszerei földrajzi egységekként kerülnek bemutatásra.

Raktározás

Az anyag jelentős része tanulmányi raktár szerűen van elhelyezve, ahol a kutatók is dolgozhatnak. A hangszereket nagyság és tárgycsoport szerint osztályozták, pl. billentyűs hangszerek, külön egységként a nagyméretű zongorák, vonós hangszerek, fafúvósok, fémfúvósok stb. Ezen belül leltári szám szerint helyezik el őket.

A népi hangszereket földrajzi egységek szerint csoportosítva, párszabályozott, pormentes helyiségben, szabad polcokon tárolják.

A tárgyak elhelyezés rendkívül áttekinthető. Ez a módszer a tanulmányi raktárak egy nagyon kellemes fajtája. Hátránya hogy nagyon helyigényes.

Technikai berendezések

A kiállításokon és a raktárakban állandóan működő automatikus párológató berendezések vannak. Felügyeletük az egyik alkalmazott feladata.

A fűtést nem tudják szabályozni. Tűz vagy betörés riasztó nincsen, bár mindkettő elég komoly veszélyt jelent. A különálló régi épületek őrzése jóformán megoldhatatlan. A házak fa szerkezete nem csak az esetleges tűz, de a bennük meglepedő szű miatt is állandó veszélyforrást jelentenek.

Restaurálás

A restaurátor műhelyben egy szakképzett és egy szakképzetlen alkalmazott dolgozik. Elsősorban tisztítással foglalkoznak. Alkalmanként külső szakembereknek (külföldre is) kiadnak tárgyakat restaurálni.

Gyűjtési szempontok

A zenetörténeti szempontból érdekes hangszerek, és a belga népi hangszerek gyűjtésére fektetik a fő súlyt. A vásárlásoknál fontos szempont a gyűjtemény kiegészítés és a jó minőség. Elvileg napjainkig gyűjtenek, de a legújabbkori anyag saját bevallásuk szerint is csak teoretikus.

Az európai gyűjtemény törzsanyaga még a múlt század végén kialakult, ezért napjainkban elsősorban az Európán kívüli népek hangszereivel gyarapítják a gyűjteményt.

Új tárgyakhoz ajándékozás, aukciókon való vásárlás és egyéni felajánlás révén jutnak.

Nyilvántartás

A gyűjtemények egy része mutatózott, sok tárgyról fotó, sőt tervrajz is készült. Újabban röntgen felvételeket is készítenek hangszerekről. A tervrajzok és röntgenfelvételek után nemcsak kutatók, de hangszerkészítők is érdeklődnek.

Egységes leltárkönyv nincsen, és ez az oka annak is, hogy nem tudják hány hangszert őriznek jelenleg a gyűjteményben. A mindennapi használat szempontjából az állagjegyzekek a leghasználhatóbbak, amelyek hangszercsoportokként készülnek. Kérésre az állagjegyzekekből külföldi kutató is kaphat másolatot.

Szakkönyvtár

Gazdag, kb. 5–10 ezres szakkönyvtára jelenleg három helyen van, illetve a munkatársak szobáiban. A múlt század vége óta rendszeresen gyűjtik a könyveket és folyóiratokat, így az állományban régi ritka szakkönyvektől a legfrissebb hangszer- és zenetörténeti munkákig minden megtalálható.

Egyetlen könyvtárosuk félállásban dolgozik, szakképzetlen, így az anyag gyakorlatilag nincsen feldolgozva.

Kiadványok

Rendszeresen megjelennek a hangszerműzeum közleményei: (Bulletin). Újra megjelent a V. Ch. Mahillon által összeállított (1880–1922) katalógus, az időszaki kiállításokhoz képes katalógus készül. A múzeum hangszeréről képeslapok és egy hanglemező is kapható.

Közművelődés

Rendszeresen tartanak régi zenei hangversenyeket, sokszor a múzeum hangszerlein. A népi zenei bemutatók és szakmai előadások teszik változatosabbá a programot. A hangverseny belépőjegyek ára kb. 100–120 belga frank (megfelel egy mozijegy árának). Az előadások ingyenesek. Időnként hangszeres kurzust is rendeznek (pl. az indonéz gamelán sok érdeklődőt vonzott).

Rendszeresen tartanak gyermekfoglalkozásokat, amelyeken az iskolás (6–10 év körüli) gyermekek játékosan és közvetlenül ismerkedhetnek meg a hangszerekkel. Ennek a módszernek az az előnye, hogy megkönnyíti az egyébként felnőtteknek is fásaszító „szakműzeum” megtekintését. A foglalkozás kötetlen beszélgetés és játék formájában ismerteti meg a gyermekekkel a hangszereket.

Brüsszeli tartózkodásom alatt volt az Europalia-Németország című nagyszabású kulturális rendezvény-sorozat, amelyen 11 rendezvénnyel és egy kiállítással a hangszerműzeum is részt vett.

Az előadások és koncertek szorosan a XVIII. század zenéjéhez és kultúrájához kapcsolódtak.

Vleeshuis Múzeum, Antwerpen

Jelentős hangszergyűjteménnyel rendelkező városi múzeum, amely a későgótikus stílusú ún. Húsházban, a hentes és mészárosceh egykori székhelyül szolgáló épületben nyert elhelyezést.

A múzeumban őrzött tárgyak száma 80–90 ezer. A régészeti-, képző és iparművészeti gyűjteményei közül kvalitásával emelkedik ki a hangszergyűjtemény, elsősorban a XVII. századi antwerpeni csembaló építő központ, a Ruckers műhely emlékeivel.

A gyűjteményben őrzött hangszerek száma kb. 350 db. A múzeum valamennyi gyűjteményét egy főállású és egy négy órát foglalkoztatott muzeológus, két adminisztrátor és egy raktárkezelő gondozza.

Tárgyaik legjelentősebb darabjai Antwerpen képző- és iparművészeti emlékeit bemutató állandó kiállításon tekinthetők meg, amelyen a hangszerek fontos helyet foglalnak el.

A múzeum szervezésében működik a Ruckers társaság, amelynek rendezvényei a múzeumnak anyagi segítséget jelentenek.

Raktározás

A raktározás módját meghatározza az a tény, hogy a Vleeshuis műemlék épület helységei nem bővíthetők. A tárgyakat tárgycsoport és nagyság szerint csoportosítva, tanulmányi raktárakban tárolják. Az ún. tömörpolcos tárolási rendszer, az egyébként helyszűkével küszködő múzeumban jó helykihasználású, áttekinthető raktározási módot biztosít. A tárgyakat sineken gördülő szekrényekben tárolják. Ezzel a módszerrel 10 szekrény esetében is csak 1 közre van szükség, tehát a hagyományos szekrényekkel összehasonlítva a helykihasználás csaknem a duplája. A módszer már évek óta használatos könyvtárakban könyv és mikrofilm tárolására, a Vleeshuisban a műtárakra adaptált változat látható.

Technikai berendezések

A raktárakban és kiállítási helységeken termosztát és légnedvesítés biztosítja a hőmérséklet és a páratartalom kiegyensúlyozottságát.

Éjjel és zárvatartási napokon riasztóberendezés működik. Az épület-

ben tűzjelző telefon van, és a füstjelző beépítése látogatásom idején volt folyamatban. A kiállításon a tárgyak nagyrésze pormentesen záródó vitrinekben van elhelyezve.

Restaurálás

A múzeumban restaurátor műhely nincsen. Az esetenként szükségessé váló munkát külső szakemberrel végeztetik el.

Gyűjtési szempontok

Elsősorban helytörténeti dokumentumokat gyűjtenek és lehetőség szerint a hangszergyűjteményt is fejlesztik. Aukciókon és egyéni ajánlóktól is vásárolnak, de csak korlátozott számban, mert ugyanabból a pénzüsszegeből kell fizetniük a restaurálást és a vásárlást is.

Nyilvántartás

A gyűjtemények mutatóztak, nagyrészükről fotó, a hangszerek egy részéről technikai rajz is készült. A leltári számok a megszerzés évét is tartalmazzák.

Kiadványok

A legjelentősebb gyűjteménycsoportokról katalógus készült: pl. Üveg és kerámia gyűjtemény, Hangszerek (két kötet), Vasművesség, Ötvös-művek, Órák, drágakövek és ékszerek, Egyiptomi művészet, Ón, Bronz és réz, Antwerpeni csembalók stb.

Több hanglemez kapható, amelyen a gyűjteményben őrzött csembalók hangja hallható. Időszaki kiadványként jelennek meg a tudományos publikációk és a Ruckers Társaság közleményei.

Szakkönyvtár

A múzeum jellegéből adódóan általános könyvtárral, az egyes gyűjteménycsoportokhoz kapcsolódó szakirodalommal és jelentős antwerpeni ikonográfiai gyűjteménnyel rendelkezik.

Közművelődés

Kívánságra a csoportok szakvezetést kapnak.

Rendszeresen tartanak a kiállításban koncerteket és nyaranként, nemzetközi részvétellel csempalókurzusokat.

Haags Geementemuseum

A hágai Városi Múzeum nagyságát és gyűjteményei összetettségét tekintve a Magyar Nemzeti Múzeumhoz hasonlítható.

Jelentős régi és modern művészeti, valamint kosztümtörténeti- és hangszergyűjteménnyel rendelkezik.

A hangszerek száma kb. 2600 db. A hangszergyűjtemény törzsgyűjteményét a hágai bankár D. F. Scheurleer (1855–1927) magángyűjteményének anyaga képezi, amelyet kb. 1500 hangszert 1935-ben a hágai múzeum vásárolt meg. A múzeum alkalmazottainak száma kb. 111 fő, ebből a zenei részleg munkatársai: 2 muzeológus, 4 zenei könyvtáros, 1 hangszerrestaurátor.

1977-ben a múzeum látogatóinak száma 169.000 fő volt.

A múzeum szervezeti felépítése:

Régi művészetek osztálya

Régi művészet: 2 muzeológus

Kosztümtörténeti rész: 4 muzeológus

Modern művészeti osztály

Modern művészet: 5 muzeológus

Metszetek: 5 muzeológus

Könyvtár: 3 alkalmazott

Restaurátorok: 4 fő

Múzeumi közönségszolgálat

5 fő

Hága története

1 muzeológus

Zenei osztály

Könyvtár: 4 fő

Hangszerek: 2 muzeológus

Restaurátor: 1 fő

Adminisztráció, titkárság

Adminisztráció: 14 fő

Nyilvántartás: 10 fő

Könyvelés: 5 fő

Gondnokság

Karbantartás: 16 szakember, különböző mesterségű

Fotó: 2 fő

Őrség: 19 fő

Kiállítások

A gyűjtemények időszakos és állandó kiállításokon, a központi múzeumban és külső intézményeknél is bemutatásra kerülnek.

A hangszerek külön kiállítási csomokban tekinthetők meg, különválasztva az európai műzene és a népi zene hangszereit. Az előbbi laza időrendi-zenetörténeti szempontból mutatja be a hangszereket, a népi zene hangszerei földrajzi egységekként kerülnek bemutatásra. A kiállításon hangszerábrázolásos festmények és metszetek is láthatók.

Technikai berendezések

A kisebb értékesebb tárgyakat üveg mögött helyezik el. Az ablakok a riasztó berendezést szerelték fel, a festményraktárban klímaberendezés

működik. A rossz szigetelésű, nagy ablakfelületű kiállítási helységek temperálása gyakorlatilag megoldhatatlan. A fűtés nem szabályozható és a tenger közelsége miatt a páratartalom csaknem mindig magasabb a kívánatosnál.

Raktározás

Elsősorban tárgycsoportok szerint, de az Európán kívüli anyagot származási ország szerint csoportosítva tárolják. A raktárakat tanulmányi raktár szerűen építik ki, ahová kísérővel a kutató is bemehet.

Restaurálás

A múzeumban festmény-, grafika- és bútorrestaurátor, és egy billentyűs hangszerekre specializálódott hangszerrestaurátor dolgozik.

Gyűjtési szempontok

Elvileg napjainkig gyűjtenek, de helyhiány miatt, gyakorlatilag elsősorban 1920-ig rendelkeznek műtárgyakkal. Céljuk, hogy az időrendi hiányokat pótolják, a technikai érdekességeket begyűjtsék. Fontos szempont a minőség is. Helytörténeti gyűjtemény lévén elsődleges szempont a helytörténeti dokumentumok begyűjtése.

A modern anyagból nincs kiállítás, a többi gyűjtemény jelentős része a múzeumban megtekinthető. A gyűjtemények egyéni felajánlás, aukciós vásárlások és ajándékozás útján gyarapodnak. Kiállításaikra rendszeresen kérnek kölcsön is.

A hangszergyűjtemény évenként kb. 20 tárggyal gyarapszik.

Nyilvántartás

Az egész múzeumi anyagot egységes szempontok szerint leltározzák. A leltári számok a sorszámom és a megszerzés évén kívül a gyűjteménycsoportot, műfajt, származási helyet (kontinens) és a tulajdonviszonyt (tartós letét vagy múzeumi tulajdon) is tükrözik. A kartonok az egész múzeumban egységesek, a kartonfotók mindössze kb. 3x2 cm nagyságúak, amelyek a kartonon e célra elhelyezett kivágásba illeszkednek. A fotózottság nem teljes.

Kiadványok

Gazdag, magas színvonalú könyvkiálat és néhány, a későbbiekben tovább gyarapítandó katalógus mutatja be a múzeum anyagát.

Szakkönyvtár

A jelentős, tulajdonképpen központi zenei könyvtár kb. 80.000 könyvvel és folyóirattal rendelkezik. Ikonográfai gyűjteményük nemcsak gazdagsága, színvonala, hanem kezelhetősége miatt is kiemelkedő. Az egész metszet állomány megtekinthető mikrokártyán. A mikrokártyákat egy svájci cég készítette, amely egy zenei sorozattal rendelkezik. A mikrokártya előnye, hogy az egész gyűjtemény néhány magnókazetta nagyságú dobozban elfér. A leolvasó kezelése roppant egyszerű, sőt egy bizonyos anyag keresésénél gyorsabban is lehet vele dolgozni, mint az eredeti metszetekkel. A kutatószolgálat is lényegesen leegyszerűsödik. A legfontosabb természetesen, hogy az eredeti állományt kímélik.

A zenei könyvtár jelentős Liszt és Bartók gyűjteménnyel is rendelkezik.

Közművelődés

Vezetések, szakmai előadások, időszaki kiállítások teszik gazdagabbá a múzeumi programot. 1977-ben 26 koncertet, 7 szakmai előadást, és 45 időszaki kiállítást rendeztek a múzeumban.

Érdekességgéppen megemlíteném, hogy 1977-ben 10.310.137 Gulden kiadása és 368.877 Gulden bevétele volt a múzeumnak. Ebből műtárgyvásárlásra 600.000 Guldent, kiállításokra 500.000 Guldent költöttek.

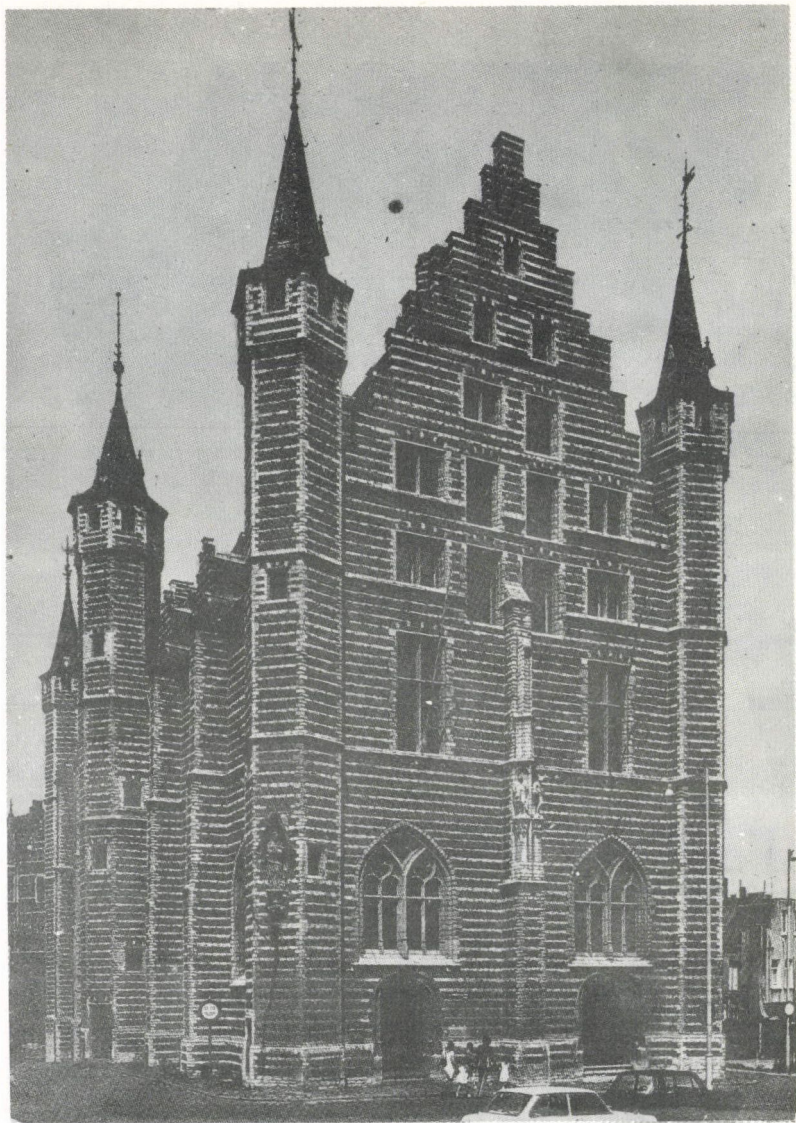
Musikinstrumentensammlungen in Belgien und Holland

Ein Stipendium für Belgien hat mir im Winter 1977–78 ermöglicht die Arbeit einiger Museen in Belgien und Holland kennenlernen zu können. Längere Zeit habe ich im Musikinstrumentenmuseum in Brüssel, je eine Woche im Vleeshuis in Antwerpen und im Gemeentemuseum in den Haag verbracht.

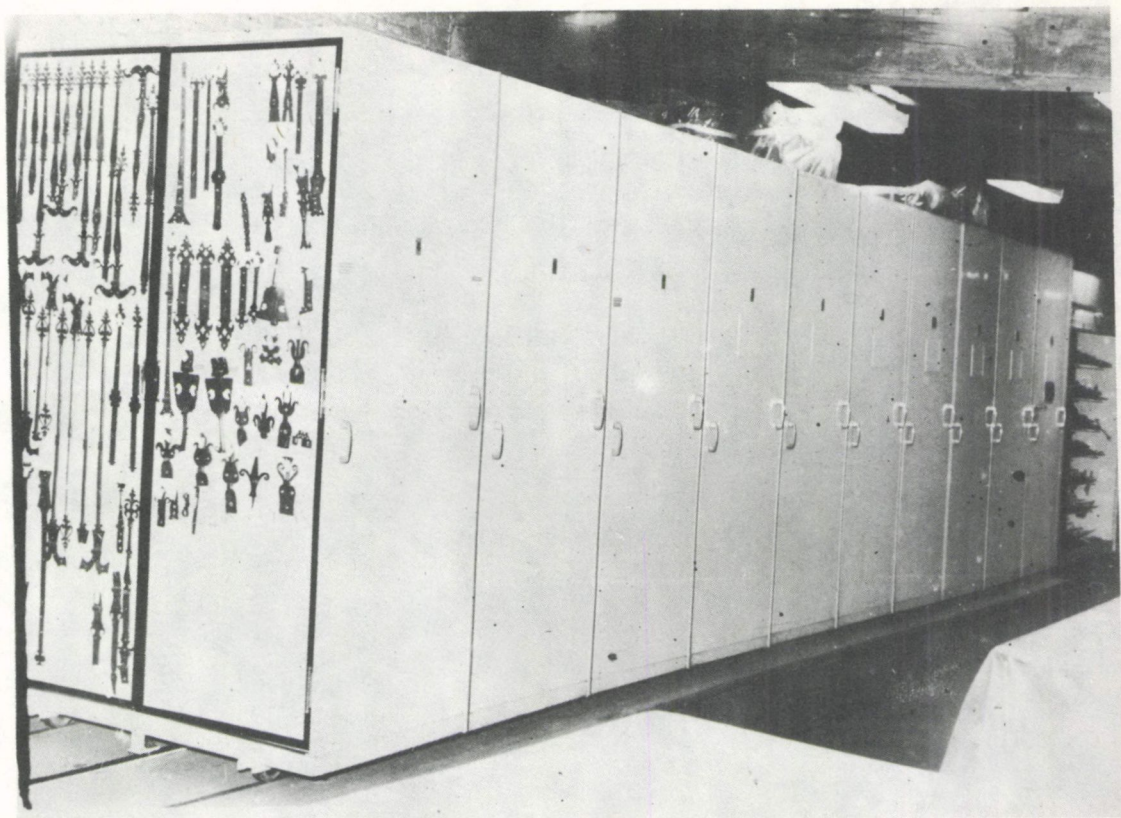
Der Artikel berichtet nicht nur über die bedeutenden Musikinstrumentensammlungen der obengenannten Museen, sondern auch über die Arbeit und angewandten Methoden bei dem Ankauf neuer Gegenständen, bei Deponierung, Restaurierung, technischer Ausrüstung, Dokumentation, Fachbibliothek, edukativem Dienst.

1. Gamelán együttes a brüsszeli Hangszermúzeum kiállításán

2. Az antwerpeni Vleeshuis

3. Tömörpolcos tárolószekrények az antwerpeni Vleeshuisban

4. A hágai hangszergyűjtemény piramis-zongorája.
A hagyomány szerint egy magyar mágnás megrendelésére készült
a bécsi C. Graf műhelyében

Korek József

Emlékbeszéd Széchényi Ferenc születésének 225. évfordulóján (1979. április 29.)

A Magyar Nemzeti Múzeum dolgozói nevében tisztelettel helyezzük el a babékoszorút az önmagát örökre túlélő, minden időben példamutató gróf Széchényi Ferenc szobrának talapzatára – születésének 225. évfordulója alkalmából. A hála szóljon annak a férfiúnak, akiről a nemzeti közintézményünk 1808-ban történt országgyűlési becikkelyezésére küldött megbízást Szabolcs megye így fogalmazta meg: „Színmutatást nem esmerő magyar szívkre belső örömet éreztünk azon, hogy találtatott ma is olyan hazafi, ki nemzetünk pallérozására anyai nyelvünk virágzására, hazánk történetének igaz ösmeretére vezető útnak feltalálására oly nagy áldozatot teszen.”

Csokonai Mihállyal valljuk, hogy a késő-feudalizmus béklyóiból ki-törni akaró polgári társadalomra való igény a nemzeti sajtóságokat érvényre juttatni készülő haladó gondolkodók közül

„Széchényi csendes virtusa betöré
Az ólom éjnek százzeres ajtóit
És nemzetünk kertjére rakta
A sikert, Elysium babérait.”

A költő által megérezett Elysium nem a távoli ködbe vesző remény lett, hanem milliók számára elérhető valóság, a független Magyarország fővárosában, Budapest szívében olyan szigete a kultúrának, hogy akik felkeresik, boldogan szívják magukba az alapító szándékából nemzeti kultúránkat, műveltségünk emelésére, tudatunk formálására, ízlésük fejlesztésére. Azzal a tudattal hajtjuk meg fejünket alapítónk születésének 225. éves évfordulóján, hogy az általa még a feudalizmus talajában gyökeret eresztett intézmény a nálás utódok gondozásával kiterelődött, de naggyá a szocialista társadalomban nőtt, és vált alkalmassá az alapító célkitűzéseinek megvalósítására.

A múzeum valamennyi dolgozója kész népünk szolgálatáért, az alapítvány további felvirágoztatásáért, hogy mindig az örök tavasz boldogsága lengje körül a Múzeum körüti Elysiumot.

Denkrede, gehalten anlässlich des 225. Jahrestages der Geburt von Ferenc Széchenyi (von 29. April 1979.)

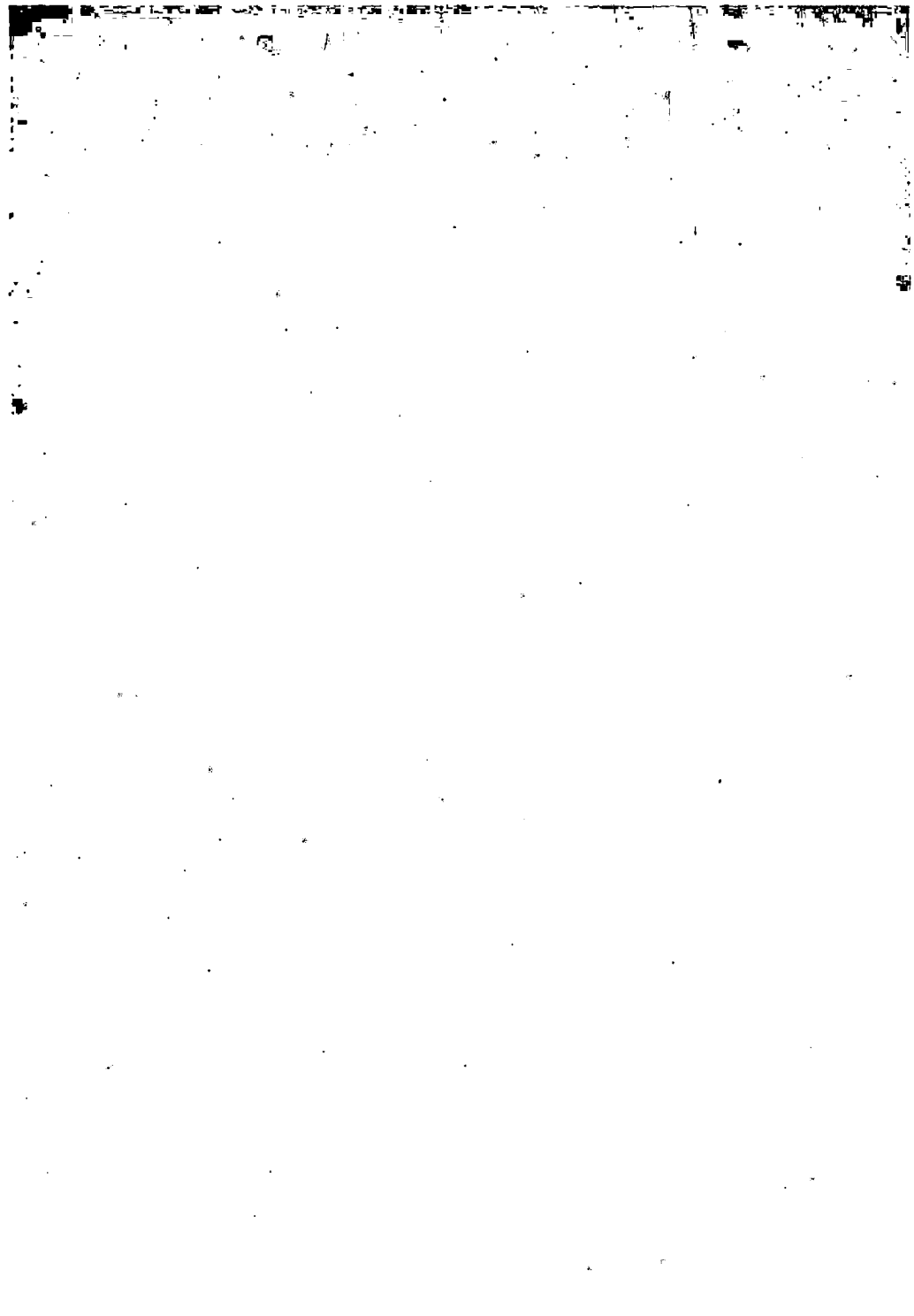
Im Namen der Mitarbeiter des Ungarischen Nationalmuseums legen wir einen Lorbeerkranz achtungsvoll auf das Postament des Standbildes vom Grafen Ferenc Széchenyi anlässlich des 225. Jahrestages seiner Geburt nieder. Dank soll dem Mann gesagt werden, der, in die Zukunft weisend, ein Nachleben ohnegleichen hat und uns jederzeit zum Vorbild wurde; dem hochherzigen Patrioten, der im Jahre 1802 das Ungarische Nationalmuseum und die Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums durch die Schenkung seiner Bücher-, Drucksachen-, Landkarten-, Handschriften-, Münzen-, Stichen-sammlung und seiner Gemälden gründete.

Die Institution, die noch auf dem Boden des Feudalismus gegründet wurde, vergrösserte sich infolge der fleissigen Sorge der dankerfüllten Nachfolger; wahrhaft gross, den Zielsetzungen des Begründers wirklich entsprechend wurde sie in der sozialistischen Gesellschaft.

Jeder Mitarbeiter des Museums ist zu jedem Opfer im Dienst an unserem Volke, zur tätigen Mitwirkung im Interesse des weiteren Aufblühens der Stiftung bereit, um die Worte des Dichters Mihály Csokonai Vitéz zu verwirklichen: das Glück des ewigen Frühlings fasse das Elysium auf dem Museum-Ring um.

Széchenyi Ferenc szobra
a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében

Bánkúti Imre

Hegedűs László (1922–1978)

Minden kollektíva számára kétszeresen fájdalmas, ha tudása, alkotó tevékenysége teljében lévő munkatársát ragadja ki soraiból a kérlelhetetlen és korai halál. Hegedűs László sírjánál is ez az érzés szorította össze torkunkat, amikor végső búcsút vettünk tőle, aki két évtizeden át a Magyar Nemzeti Múzeum közösségének alkotó, tevékeny tagja volt és felkészültségével, pontos munkájával nagyban hozzájárult a múzeum eredményeihez.

Hegedűs László 1922. július 6-án született Szurdokpüspökiben, szegényparaszti családban. Mivel szülei Budapestre költöztek, 1937–1940 közt itt tanulta ki az asztalos mesterséget és 1940 augusztusában kitűnő eredménnyel szerzett segédlevelet. Hogy mesterségének alapjait valóban magas szinten sajátította el, azt két évtizedes bútorrestaurátori tevékenysége minden oklevélnél fényesebben bizonyította. Ezek az évek azonban nemcsak a szakmai tudás megszerzésének, hanem politikai nézetei kiformálódásának évei is voltak. A szegényparaszti származású fiatalember saját bőrén érezte a magyar társadalom súlyos ellentmondásait, igazságtalanságait, a háború kegyetlen megpróbáltatásait. Nem csoda, hogy már 1939-től kapcsolatba került a munkásmozgalommal, megkezdődtek összeütközései munkáltatóival, levante oktatókkal, majd a rendőrséggel. Ekkor lett tagja a szociáldemokrata pártnak is. Amikor 1943-ban behívták katonának, már végleg kialakult politikai állásfoglalása, aminek következményeként 1944 áprilisában lázításért két évi börtönre ítélték. Innen a szovjet csapatok előnyomulása szabadította ki 1944 végén. Mindéből logikusan alakult életének következő szakasza: 1945-ben a kommunista párt tagja lett s 1950-ben vállalta azt a pártmegbízatást, hogy a néphadsereg tisztje legyen. 1957-ig szolgált századosként, közben elvégezte a hároméves katonai akadémiát, szolgálatát pedig idejét, energiáját és sajnos egészségét sem kímélve, lelkiismeretesen látta el. Pártmunkáját később, a Magyar Nemzeti Múzeumban is mindig a tőle megszokott pontossággal végezte.

1959-ben került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Nagy tudású, lelkiismeretes szakembernek ismertük meg, akinek magas szintű szakmai ismereteire, több évtizedes tapasztalataira, segítőkészségére mindig számíthattunk. A legkülönbözőbb feladatok megoldásában, a legváratlanabb nehézségek leküzdésében soha nem kímélte energiáját, egészségét és idejét. Mindig készségesen és magától értetődően vett részt egy-egy kiállítás megrendezésének gyakran idegőrlő rohammunkájában, ötletességével, találékonyságával a legváratlanabb akadályok lebírására is talált megoldást.

A restaurátor munkája a múzeumi munkaszervezet kevésbé látványos, de annál nélkülözhetetlenebb részét alkotja. A tudományos dolgozó tévedhet – legfeljebb mások korrigálják megállapításait. A restaurátor azonban nem hibázhat, mert tévedése esetleg a műtárgy halálát, visszavonhatatlan pusztulását okozhatja. Hegedűs László azok közé tartozott, akik ezt világosan felismerték.

Munkáját az aggályos lelkiismeretesség jellemezte, amikor egy-egy pótolhatatlan értékű műtárgy restaurálásán dolgozott. Azok, akik egy szűkebb kollektívában tevékenykedtek vele, nap mint nap látták, hogy milyen gyötrődéssel, új módszereket és eljárásokat keresve, valóban igazi alkotómunkát végezve teremtette újjá a rábízott történeti ereklyéket, nemzeti emlékeket. Sokszor figyeltük ámulattal, hogyan támad új életre kezemunkája nyomán a Magyar Nemzeti Múzeum számos olyan műkincse, amit már elpusztultnak véltünk, már lemondunk róla. A Magyar Nemzeti Múzeum sok kiállításán, a történeti kiállítás termeiben, több vidéki múzeum (Nyírbátor, Nagycenk) enteriőrjeiben sok megújnodott műtárgy tanúsítja és örzi alkotó tevékenységét.

Ismereteit szüntelenül igyekezett gyarapítani, munkája közben folyton kutatta az új eljárásokat, módszereket, hogy a kezébe vett műtárgyat minél tökéletesebben, az eredetinek megfelelően tudja helyreállítani.

Jól esett neki, ha munkáját megdicsérték és jónak tartották, de különösebb hivatalos elismerést nem várt és csak szerényen kapott. 1966-ban „Kiváló dolgozó” jelvényrel tüntették ki és megérdemelt erkölcsi sikert jelentett számára az a kiállítás, amit 1976-ban az Újkori Osztály rendezett és ahol azokat a céhtörténeti emlékeket állítottuk ki, amelyek zömét ő mentette meg, restaurálta és állította helyre.

Az utóbbi időben egészsége megromlott, de még így is ragaszkodott munkája folytatásához. A halál azonban kényelmetlen volt: Hegedűs László 1978 augusztus 15-én elhunyt.

Erkölcsi kötelességünk, hogy a munkatárs, a nagy tudású restaurátor, a barát és a kommunista emléket megőrizzük.

László Hegedűs (1922–1978)

László Hegedűs war zwei Jahrzehnte lang, von 1959 an, der Möbelrestaurator des Ungarischen Nationalmuseums. Während dieser Zeit rettete er viele unersetzliche Möbel und Kunstgegenstände hohen Wertes durch seine Restaurierungsarbeit von dem Verderben. Vorbildlich war seine menschliche Haltung, sein Arbeitseifer und seine Gewissenhaftigkeit. Beim Restaurieren der Kunstgegenstände hielt er die anspruchsvolle Arbeit für grundlegend, weil nur auf diese Weise eine dem Originalen entsprechende Wiederherstellung garantiert sein kann. Damit gründete er eigentlich eine Schule zum zukünftigen Restaurieren der Möbelsammlung, er wurde also zum Erneuer in der Methodologie dieses Gebiets. Deshalb ist sein Andenken zu bewahren.

Hegedűs László (1922–1978)

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1978. évi munkájáról

Intézményünk életében sajátos helyet foglal el az 1978. év. Az előző év utolsó negyedében ünnepeltük az alapítás 175. évfordulóját. A megemlékezések és az ekkor kapott magas állami kitüntetés a közfigyelem homlokterébe állította múzeumunkat. Hatalmas mértékben tovább emelkedett ez az érdeklődés az év elején, amikor közismertté vált, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban mutatják be a magyar koronázási jelvényeket. A kiállítás rengeteg látogatót vonzott és heti négyzseri nyitvatartása az utóbbi tíz év átlagához képest négyzseresére emelte a forgalmunkat. Ez a körülmény természetesen apparátusunkat is próbára tette, de nagyobb zökkenőt nem okozott. Meg kell azonban azt is mondani, hogy valamennyi szerv és intézmény, amellyel a kiállítás előkészítésében, megrendezésében és üzemeltetésében együtt dolgoztunk, a legteljesebb segítséget adta a felmerülő (vagy akár csak elképzelhető) nehézségek megoldásához.

„A magyar koronázási jelvények” című kiállítás egész évi munkánkat döntően befolyásolta. Igy bizonyos módosításokat okozott eredeti célkitűzéseink, az V. ötéves terv 3. évében megoldandó feladatok rendjében is. Ez elsősorban a közművelődési munkát érintette.

Jelentős változtatással volt munkánkra „A nemzeti hagyományok kutatása” című országos főirány. Ez ugyancsak váratlan feladatként került az év derekán intézményünkhöz. Hatása elsősorban a gyűjtő munkában jelentkezett. Bizonyos kérdések (pl. a corpusok) nagyobb hangsúlyt kaptak, és kutatómunkánk – a régészeti feltárások csakúgy, mint a későbbi korokra vonatkozó anyaggyűjtés – célirányosabbá vált. Az arányokat illetően további finomításra lesz szükség.

Tudományos munkánk egésze összefogottabb lett. Kezd eredményre vezetni az a törekvésünk, hogy kevesebb kérdésre koncentráljuk erőnket. Nagymértékben ennek köszönhető, hogy a honfoglaláskori corpus összeállítá-

sa túljutott az évek óta tartó stagnáláson. Néhány figyelemreméltó feldolgozás is elkészült. Így Kemenczei Tibor: A geleji középbronzkori temetők, Kovalovszki Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok a Magyar Nemzeti Múzeumban („A Magyar Nemzeti Múzeum kincsei” című Corvina sorozatban), Körmőczy Katalin: A Wekerle munkáslakótelep története 1945-ig. A beszámolási évben kevés publikáció jelent meg. Feltétlenül meg kell említeni Patay Pál: Das Kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld című munkáját és Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények című igen színvonalas és rendkívül rövid idő alatt összeállított tanulmányát.

A feltáró munkában néhány korábban megkezdett lelőhely további kutatása mellett a jelen és a következő évek nagyszabású munkájaként kell megemlékezni a Dunai Vízlépcső területén kibontakozó leletmentő ásatásokról.

Korábbi terveinknek megfelelően a beszámolási évben sor került az 1968. után szerzett anyag revíziójára. A tízévenként ismétlődő kampány nagy terheket ró ugyan munkatársainkra, de ugyanakkor a műtárgyvédelem és az állami fegyverem szempontjából rendkívüli fontossággal bír. Az 1958-as teljes, majd az 1968-as részleges revízió tapasztalatai már megmutatták, hogy e nagy feladat egy naptári év alatt nem fejezhető be. Minden reményünk megvan azonban ahhoz, hogy e fontos munkával 1979. közepéig készen legyünk.

I.

Az év elején átvizsgálásra került „A magyar múzeumok V. ötéves terve” (ezúttal másodízben). Ennek során némi változtatás, de főleg csökkenés történt. Ezek a tapasztalatok arra intenek bennünket, hogy a jövőben szerényebb – ha úgy tetszik realisabb – távlati tervet készítsünk.

A tudományos munkáról szóló beszámoló elejére a Dunakanyarba tervezett Dunai Vízlépcső majdani területén megkezdett ásatások ismertetése kívánczik. A nagyszabású ásatások irányítása a Nemzeti Múzeum feladata, de összefogása is, mert az MTA Régészeti Intézetének és a területileg illetékes Komárom, Pest és Győr-Sopron megyei múzeumi szervek közreműködésére is szükség van. Talán már most is célszerű volna az illetékes csehszlovákiai szervekkel és intézményekkel való együttműködés kialakítása. A munkálatokra az Országos Vízügyi Igazgatóság által a folyó évre biztosított összegből (és az előző évi maradványból) mintegy 1,2 millió forintot használtunk fel. Ennek egy részét felszerelések, közlekedési eszközök stb. beszerzésére fordítottuk, de még így is jelentős ásatási pénzről van szó.

Az eddigi feltárások során a várható lelőhelyekre vonatkozó korábbi ismeretek és feltevések általában beigazolódtak; őskori, római kori és magyar középkori települések, temetők kerültek elő. Az öt pontra (Szigetköz, Esztergom-Szentkirály, Visegrád-Dömös, Pilismarót, Nagymaros) csoportosítható feltárásokban hosszabb-rövidebb ideig múzeumunk 14 munkatársa vett részt. A három megyei szervezet és az MTA Régészeti Intézete munkatársai összesen 226 napig dolgoztak az ásatásokon.

Egyéb területen folyó régészeti munkák közül meg kell említeni a tiszaluci rézkori telep (Patay Pál), a ságvári római erőd (Tóth Endre), a kövágószőlősi római villa (Burger Alice), a Zalavár-vári (Cs. Sós Ágnes), a feldebrői templom (ez lényegében befejeződött) és a dobozi Árpád-kori templom (mind a két helyen Kovalovszki Júlia), a lászlófalvai X–XI. századi köznépi temető és késő-középkori település (Pálóczi-Horváth András) és a békési török kori palánkvár (Gerelyes Ilona) feltárását. Régészeti feltáró munkánk értékelésénél meg lehet állapítani, hogy a korábbi évekhez képest több munkatársunk hosszabb időt töltött terepen. Ez azonban kevesebb helyen, tehát jobban koncentrálnálva történt.

Munkatársaink – a dunakanyari munkálatokon kívül – 885 napot töltöttek terepen. Ennek zöme a Régészeti Osztályra esett, de ott volt legjobban a részvétel aránya is, 12 kutatóból 10 vett részt a terepmunkában.

A nem régészeti módszerrel gyűjtő osztályok közül a Történelmi Képcsarnok és az Újkori Osztály fokozottabban fordult a legújabb kor felé. Utóbbinál ez a munkaterv azon pontja értelmében történt, amely az 1849. utáni korszak anyagának kiállításához való gyűjtését írja elő. A Képcsarnoknál főleg a fényképgyűjtés erőteljes megindulásának köszönhető ez a helyzet.

Munkánkat több szempontból is előbbre lendítette „A nemzeti hagyományok kutatása” című téma felmerülése. A rendelkezésünkre bocsátott keretből a Könyvtár fejlesztésére fordítottunk jelentős összeget és meggyorsítottuk a corpusok (kelta-, avar-, honfoglaláskori-) előkészületeit. Az új- és a legújabbkori témákra fordított rész ösztönzi az e korról való foglalkozást, egyben a véletlen eladókra várás helyett a tervszerű gyűjtés irányába fordítja munkánkat.

A gyűjtemények gyarapodásából ki kell emelni a következő tárgyakat (csoportokat):

Római bronz signum és késnyél

Gótikus boglár

XI. századi verető

A Csáky-család ősgalériája (51 darab, 99 évi letételre)

A Szent István Rend rendi láncá
 Türr István egész alakos fényképe
 Vajda Zsigmond rajza Károlyi Mihályról és Justh Zsigmondról
 Vázsonyi Vilmos hagyatéka
 Csendőr altiszti zubbony
 Arany emléksor Lincolnról
 Ezüst emléksor Kennedyről.

A tavalyinál kevesebb publikáció és főleg kevesebb monográfia látott napvilágot.

Ezek megoszlása az alábbi: (Ez évtől kezdve el kell térni a korábbi megoszlás szerinti felsorolástól, mert a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ, amely a statisztikát gyűjti, az itteni új rendszer szerint kérte az adatokat.)

Régészet	58	évkönyv	2
Term.tud.	9	állandó	
		kiáll. vezető	5
Képzőművészet	7	időszaki	
		kiáll. vezető	7
Numizmatika	2	egyéb ism.	
		terj. kiadvány	17
Történet	5	plakát	1
Muzeológia	3	aprónyomtatv.	34

A beszámolási évben egy munkatársunk sem szerzett akadémiai fokozatot, illetve nem tett egyetemi doktori szigorlatot.

Az önképzést illetően néhány fiatal munkatársunk jutott előbbre. Az év során egyikük befejezte egyetemi tanulmányait. Öten jelenleg is egyetemen tanulnak, ketten főiskolán. Egy kiegészítő egyetemi képzésben vesz részt, két-tő marxizmus-leninizmus esti egyetemre jár. Több munkatársunk befejezte, jónéhány pedig most folytatja középfokú általános, illetve szakirányú képzettség megszerzését célzó tanulmányait.

Folytatjuk – a kisebb lehetőségek miatt a korábbinál szerényebb keretek között – munkatársaink nyelvtanulásának segítségét. Egy munkatársunk tavasszal végzett német nyelvtanfolyamot, egy pedig most vesz részt orosz nyelvtanulásban.

II.

A nyilvántartási és műtárgyvédelmi munka ezévi legfontosabb feladata a bevezetőben már említett műtárgy-revizió volt. Ez a gyűjtemények többségében megtörtént, néhány gyűjteményben – objektív okokból – a befejezés a jövő évre marad. Az Éremtár anyaga most nem került ellenőrzésre. A kampány értékelését csak a teljes befejezés után tudjuk elvégezni, de előzetes jelek szerint a gyűjtemények helyzete nyilvántartás és műtárgyvédelem szempontjából jó.

Ez a megállapítás nem jelenti azt, hogy ne törekednénk a nyilvántartási és műtárgyvédelmi munka (ez utóbbit szélesebben értelmezve) továbbfejlesztésére. Ellenkezőleg, a beszámolási év során megfelelő terv alapján és jelentős költségkeret felhasználásával tovább folyt a gyűjtemények nyilvántartásának pontosabbá tétele és az anyag külső kutatók számára való hozzáférhetőségének fejlesztése. Teljesebbé vált a leírókartonnal, illetve a fotóval való ellátottság, helyenként polclisták készültek, lassan bár, de folytatódott egyes szakmutatók elkészítése. Összességében valamennyi érdekelt osztályunk jól élt a kapott lehetőségekkel és feladatát tervszerűen, egyre szervezettebben látta el.

A műtárgyvédelem biztonsági vonatkozásainak teljesítését megkönnyítette a korona kiállítás kapcsán megerősített őrség. Elhelyezése különösen az Újkori Osztály munkáját nehezítette meg.

Intézményünk eleget tett a műtárgyvédelemmel kapcsolatos restaurálási, állagvédelmi feladatoknak. Ezen belül általában teljesítette a tervfeladatokat, sőt jelentős további munkát végzett el. Különösen jó volt a szorosabban a Restaurátor Osztályon végzett munka számszerűsége, de hasonló a helyzet az éremrestaurálás terén. Ebben az évben a korábbiakhoz képest kisé fellendült a festmény-restaurálás (bár még távolról sem kielégítő mértékben). Objektív körülmények miatt némi lemaradás tapasztalható a textil-, a bútor- és a papír-restaurálás vonatkozásában. A gyorsan fejlődő fotógyűjtemény előbb-utóbb szükségessé teszi a fényképrestaurálás megszervezését.

A műtárgyvédelmet szolgálja a megfelelő raktározási helyzet kialakítása. A beszámolási évben megkezdődött a textilgyűjteményi raktárak további átépítésének előkészítése és néhány házon kívüli pinceraktárhoz jutotunk a VIII. kerületi Tanács segítségével. Ez megoldja a bútorgyűjtemény nagy részének elhelyezését. Ezáltal csökkenthető lesz a házon belüli zsúfoltság (lapidárium) és megszüntetjük a folyosón való bútor tárolást.

A Központi Régészeti Könyvtár munkáját, közelebről az állomány-

gyarapítást kedvezőtlenül érinti a könyvárak állandó emelkedése. Ezt részben a cserekapcsolatok bővítésével ellensúlyozza, másrészt ebben az évben összesen 400 000 Ft póthittel sikerült a nehézségeket elhárítania.

A beérkező anyagot azonnal feldolgozzák, nyilvántartási elmaradás nincs. A beszámolási évben – ha nem is az egész időre – két gyakornokot és egy végzős egyetemistát biztosítottunk a könyvtárhoz. Ily módon nagymértékű raktárrendezésbe kezdünk és megjavítottuk az olvasószolgálati munkát.

Múzeumunk tevékenységét több helyről kikerülő pénzügyi források támasztották alá. Intézményünk – a fiókmúzeumokkal együtt – 15,5 millió forinttal gazdálkodott. Ez az összeg nagyobb az előző évinél. Az anyagi kerek emelkedése segítette munkánkat, a Gazdasági Osztálynak azonban sok feladatot adott. Jó irányban – bár kissé lassan – alakul a folyamatban lévő tatarozások ügye. E munkálatokat külön keretből látják el. Meg kell emlékeznünk a Minisztérium és a Fővárosi Tanács illetékes szervei, valamint a KMI segítségéről, ami nélkül a volt kertészház megszerzése és átalakítása nem lett volna megvalósítható (a munka rövidesen befejeződik).

A Gazdasági Osztály a fentiek és más napi feladatok (például a korona kiállítással kapcsolatos nagy teremőri mozgás) megoldása mellett kidolgozta a „Házipénztári szabályzat”-ot. Az idén készült el a Magyar Nemzeti Múzeum ügyrendje és annak a sárospataki múzeumra adaptált változata. Az év elején kiadtuk az új „Tűzvédelmi Utasítás”-t.

III.

A közművelődési munka fentebb jelzett módosítása különösképpen a kiállítások vonatkozásában okozott változást. „A 175 éves a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár” című kiállításunkat – amely április 5-ig lett volna nyitva – már 1977. december végén le kellett bontani. Más kiállítási termünk ugyanis nem lévén, ugyanott – a díszteremben – rendeztük meg „A magyar koronázási jelvények” című kiállítást. Részben ugyancsak helyhiány miatt a házon belüli egész kiállítási tervet fel kellett adnunk.

Nemzetközi kiállítási kötelezettségeinknek is csak a kiküldés vonatkozásában tudtunk eleget tenni. Igaz, hogy általában külföldi partnereink sem szorgalmazták az itthoni teljesítést. Így küldtünk anyagot Bécsbe, Berlinbe (NDK), Münchenbe, Delftben kisebb ötvöštörténeti kiállítást rendeztünk. „A 175 éves a Magyar Nemzeti Múzeum” című vándorkiállítást, amely tavaly Berlinben és Varsóban került bemutatásra, ez évben megküldtük Szófiába is.

Hazai vándorkiállításaink közül elkészült a balotaszállási sorozat III. része (új- és legújabb kor) és a „Régészeti séta” című fotókiállítás. Ez először a Ganz-MÁVAG Művelődési Házban került bemutatásra.

Az a politikai szempontból is leghelyesebb döntés, amelynek értelmében a koronázási jelvények a Magyar Nemzeti Múzeumban kerültek kiállításra – mint jeleztük – rendkívüli mértékben fellendítette a látogatási számokat. Nem volt ritka a napi 5 és fél 6 ezres forgalom sem. A legmagasabb számot augusztus 20-a mutatja, e napon 7 850 látogató kereste fel múzeumunkat. Ez az alkotmány, István király és a korona gondolatának a közvélemény előtti összefonódását mutatja. Ugyancsak öröndetes, hogy április 4-én 5 733, április 30-án 5 510, sőt még május 1-én is 3 500 (mindkét napon nyitva volt a korona kiállítás), november 5-én, 6-án és 7-én (mindhárom napon nyitva volt a korona kiállítás) 11 353 látogatónk volt. Látogatóink 70%-a egyénileg keresi fel múzeumunkat.

Az alábbiakban közöljük a Magyar Nemzeti Múzeum, vidéki fiókmúzeumai és bemutatóhelyei látogatottsági adatait.

	Január 1 – december 31.	Múzeumi Hónap
MNM	785 079	59 510
(ebből korona)	(669 603)	(55 822)
Visegrád	251 924	18 383
Sárospatak	133 184	11 432
Monok	17 612	1 714
Vértesszöllős	28 816	3 317
Károlyi Emlékszobák	2 933	654

A kevesebb kiállítási munka révén részben szabadabbá vált időt a közművelődési formák változatosságának fejlesztésére használtuk fel. Ebben nagy segítséget jelentett, hogy a közművelődési munka reszort feladatból még inkább az egész intézmény munkájává vált. Munkatársaink általában készséggel vállalnak előadást, vezetést a kiállításokban. Ezen túlmenően azonban különösen fiatal kutatóink szívesen részt vesznek hosszabb közművelődési program megvalósításában. Így például elvállalták a régészeti kör, illetve a történeti kör vezetését.

A közművelődési formák közötti könnyebb eligazodás céljából tájékoztató füzetet adtunk ki – egyelőre az iskolák számára – „Foglalkozási formák a Magyar Nemzeti Múzeumban” címmel. A tudománybarát (régészeti, il-

letve történeti) körök mellett gyorsan népszerű lett a „Korok, tájak, múzeumok” mozgalom és a „Nézzünk együtt kiállítást!” program. Napközi táborok, majd csoportok már teljesen kitöltik az ehhez rendelkezésünkre álló időt. Új tapasztalatokat nyújtott a Televízió sorozata (A magyarok elődeiről és a honfoglalásáról). A TV mellett az Élet és Tudomány és múzeumunk is bekapcsolódott a sorozatba. Az előbbi az egyes részekhez csatlakozó cikkekkkel, mi pedig ugyancsak kapcsolódó előadásokkal. Ezek igen sikeresek voltak, gyakran 100–150 résztvevővel zajlottak le.

Javult kapcsolatunk a szocialista brigádokkal. A Múzeumi Hónap előtt kiküldött levelünkre sok brigád válaszolt, vezetést kértek és előadásokon vettek részt. Különösen a koronázási jelvényekről és az őszirózsás forradalom történetére vonatkozóan kértek előadást. Az előbbi bázisa adva volt, míg az utóbbit a Károlyi Emlékszobákhoz kapcsoltuk. Nem feledkeztünk meg a KMP 60. évfordulójáról való megemlékezésről sem, bár ezt – az ismertetett okok miatt – nem tudtuk konkrét kiállításhoz kötni.

Régen húzódó szolgáltatás jutott el végre a megvalósítás stádiumába: elkészült a régészeti kiállításhoz a német nyelvű magnószalagos vezető. Sajnos a magnetofonok gyenge minősége miatt valószínűleg rövidesen új készüléket kell beállítanunk.

Változatos és fejlődő közművelődési munkánk a hangversenyek vonatkozásában a tavalyihoz képest visszaesett (ezt a sajtó és látogatólevél is szövé tette). E visszavonulásra a korona kiállítás előrelátott nagy forgalma miatt kényszerültünk. Az érdeklődés és a tapasztalatok alapján a következő évben új megoldást fogunk keresni.

IV.

Bizonyos fejlődés tapasztalható a nemzetközi kapcsolatok, közelebről a külföldi utazások tekintetében. Kezd kibontakozni és megszilárdulni a testvérintézményekkel a közvetlen csere rendszere. Ebben az évben a korábbiaknál többen vettek részt nemzetközi konferenciákon. Nem kielégítő viszont a hosszú tanulmányútban részesülők száma. A beszámolási időszakba mindössze egy tavaly kezdődött négy hónapos ösztöndíj vége húzódott át. Összesen 25 munkatársunk 45 alkalommal 16 országban 405 napot töltött.

Az év során eltávozott 12 munkatársunk (köztük egy osztályvezető), kettő pedig elhunyt. Kutatógárdánk egy történész-muzeológus csoportvezetővel bővült. Új felvétel 34 volt. Ennek egy része csere, de elég jelentős fejlesztés.

tés is történt, részben a Dunai Vízlépcső területén folyó munka, részben a korona kiállítással kapcsolatos nagyobb teremőri létszámszükséglet miatt.

Az év során továbbfejlesztettük és írásba foglaltuk a személyzeti munka szervezeti rendjét. Kisebb – és fokozatosan csökkenő – zökkenőkkel kezd kialakulni az illetékesekkel való előzetes egyeztetés rendszere. Tovább folytattuk a soronlevő minősítéseket.

Munkatársaink hangulatát kedvezően befolyásolta, hogy minisztériumi segítséggel megduplázhattuk a rendkívül alacsony jutalmazási keretét és az évi bérmegtakarítás jelentős részét kioszthattuk november 7-e alkalmával.

Munkánk elismerését jelenti, hogy egy munkatársunk, Bálint János Munka Érdemrend Ezüst Fokozata kormánykitüntetését kapott. Kettőn – H.Kolba Judit és Moskovszky Éva – részesültek Szocialista Kultúráért, hárman – Szakály Jenő, Szarvas László és a visegrádi Koncz Miklósné – Kiváló Dolgozó kitüntetésben. Szakmai elismerésekből egy Móra Ferenc Emlékérem (Rózsa György), egy nívó díj (Temesváry Ferenc), egy Rómer Flóris (Patay Pál) és egy Kúzsinszky Bálint Emlékérem (Cs. Sós Ágnes) jutott intézményünk munkatársainak.

Javul a munka szervezettsége, bár az osztályvezetői értekezletek rendje még most sem kielégítő. Gyakorik a megbeszélések a pártszervezettel és a szakszervezettel. E társadalmi szervek és a KISZ Szervezet képviselői rendszeresen részt vesznek a döntések meghozatalában. Megrendeztük a II. Munkahelyi Ifjúsági Parlamentet.

A beszámolási évben csakúgy, mint az utóbbi években mindig kielégítő és számunkra elismerő eredménnyel folyt le a tűzvédelmi szemle. Az évi tűzvédelmi és munkavédelmi oktatást rendszerben megtartottuk.

Munkatársaink ellátták a régészeti szakfelügyeleti és továbbképzési feladatokat. A történelem szakfelügyelet és továbbképzés terén az elmúlt időszakban javult a kapcsolat a Magyar Munkásmozgalmi Múzeummal. Remény van arra, hogy e kérdés a következő évben teljesen normalizálódik.

V.

Szervezettebbé vált az együttműködés fiókmúzeumainkkal.

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM

Belső átszervezéssel emelték a munka színvonalát, összefogva az azonos vagy hasonló feladatokat ellátó munkatársakat (tudományos gyűjtemény, népművelő és anyagvédelmi csoport). A beruházási program megvalósulásával

párhuzamosan fokozódnak a nehézségek a múzeum növekvő ingatlan és ingó vagyonának kezelése körül. A ház- és telek-kisajátítások folyamatos megvalósulásával viszont a munkaidőn kívüli őrzés biztosítása válik mind nehezebbé.

A beszámolási időszakban – részben a KMI segítségével – lényegesen előbbre jutottak a királyi palota romterület felújítási és életveszély-elhárítási munkái. A romterület látogatottsága azonos az előző évvel, a Salamontoronyé azonban – a környéken folyó közterületi építések miatt – lényegesen alacsonyabb. Szerényebb volt a kiállítási program is a tavalyinál. Az őszi forradalmi évfordulókról való megemlékezést szolgáltatta a művelődési házban „Kiállítás az 1918–1919-es forradalmak emlékére” című reprodukciós tárlat.

Jó kapcsolat alakult ki a helyi általános iskolával, ami elsősorban kiállításokkal, tárgybemutatókkal összekötött történelem órák és úttörő foglalkozások rendezésében mutatkozik meg. Közismert a múzeum aktivitása az üdülők és a turisták számára tartott ismeretterjesztő előadások terén.

A múzeum kutatói folyamatosan végezték feltáró munkájukat a saját területen és – leletmentés formájában – a község beépítésre kerülő részén. Ennek során a Magyar Nemzeti Bank üdülőjének területén Árpád-kori fal-freskót tártak fel. Dolgoztak a majdani Dunai Vízierőmű területén is. A múzeum gyűjteményeit – ideiglenes elhelyezéssel – új épületbe költöztették. Egyidejűleg elvégezték az 1962. évi gyarapodásig a revíziót is. Előbbre jutott a nyilvántartási munka (leírkartonok szövegegyeztetése, leltározás). Több munkatárs bővítette ismereteit szervezett tanulás formájában.

RAKÓCZI MÚZEUM

Tovább folytatták a vár műemléki helyreállítását. Ehhez az Országos Műemléki Felügyelőség és a Központi Múzeumi Igazgatóság – akárcsak Visegrádon – jelentős segítséget adott. Új gazdasági vezető beállításával lezárultak a gazdasági ügyintézés körüli problémák.

A múzeum tudományos tevékenysége szervezési okokból és a régész munkatárs szülési szabadsága miatt minimális volt. Hasonlóan nem kielégítő a leltározási és egyéb nyilvántartási munka.

A közművelődési tevékenység elsősorban a Múzeumi Hónapra korlátozódott. Ennek jelentős részben oka az, hogy csak a második félévben került betöltésre a népművelő-múzeológus üres állása.

A jelzett problémák miatt a múzeum munkája visszaesett. Előreláthatólag sok segítséget kell adnunk a következő időkben a korábbi színvonal eléréséhez.

KOSSUTH EMLÉKMŰZEUM, MONOK

Az 1977-ben kezdett felújítási munka a beszámolási évben nyert befejezést. Az év során emelkedett a látogatólétszám. E fiókmúzeumunkban is meg kell vizsgálni és szabályozni kell a nyitvatartás rendjét.

KÁROLYI EMLÉKSZOBÁK

A kiállítási terület bizonyos felújításra került, de beázás miatt ismét be kellett zárni és rendbe kellett tenni. A kiállítás különösen az őszirózsás forradalomról való megemlékezés során szolgált intézményünk jó bázisul.

VÉRTESSZÖLLŐS

A helyszíni bemutatóhely áprilistól novemberig rendben üzemelt. A Régészeti Osztály folyamatosan végezte az ellenőrzést. A bemutatóhelyet – a lehetséges mértékben – elláttuk a szükséges közművelődési anyaggal.

Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1978

In diesem Jahr bestimmten die Tätigkeit der Institution drei Faktoren. Von den Vereinigten Staaten wurden die ungarischen Krönungsinsignien dem ungarischen Volke zurückgegeben, sie wurden im Ungarischen Nationalmuseum ausgestellt. Auf dem Gebiet des zukünftigen Donau-Wasserkraftwerks, geplant im Rahmen der ungarisch-tschechoslowakischen zwischenstaatlichen Zusammenarbeit, begannen die Grabungen mit dem Zweck der archäologischen Fundrettung. Wir erhielten bedeutende materielle Hilfe zur Teilnahme an einer grossangelegten, das ganze Land betreffenden Forschungsarbeit „Forschung der nationalen Überlieferungen“.

Infolge der Ausstellung der ungarischen Krönungsinsignien wuchs das Interesse für unser Museum. Die Zahl der Besucher stieg auf das Vierfache. Die Besucher dieser Ausstellung besichtigten auch die ständigen Ausstellungen des Museums.

Mit den Grabungen auf dem Gebiet des zukünftigen Donau-Wasserkraftwerks begann die komplette archäologische Durchforschung eines bestimmten Gebiets. Diese Arbeit wird die bedeutendste heimatliche Ausgrabung in den nächsten 5–7 Jahren und steht im Zentrum der archäologischen Tätigkeit der Institution.

Durch Erregung des Berufsinteresses in grösserem Masse und durch ausserordentliche materielle Unterstützung gab die Forschung der nationalen Überlieferungen einen neuen Schwung der Hungarica-Forschung. Die Mitarbeiter des Museums begannen mit der in jedem zehnten Jahr aktuellen Revision der erworbenen Kunstgegenstände und haben diese Arbeit schon fast beendet.

E számunk szerzői:

Bánkúti Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője

Cennerné Wilhelmb Gizella, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

F. Gát Eszter, a Magyar Nemzeti Múzeum múzeológus-restaurátora

Gerelyes Ibolya, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Héri Vera, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

H. Kolba Judit, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese

Rosonczy Ildikó a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Rózsa György, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője

Tamás István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese

Temesváry Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Vigh Károly, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent 15,37 A/5 ív terjedelemben
7537/79, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
Felelős vezető: Vymeták Ferenc

Ára: 54,— Ft